

BABAM ABDÜLHAMİD

*Saray ve Sürgün
Yılları*

Şadiye Osmanoğlu

BABAM ABDÜLHAMİD
Saray ve Sürgün Yılları

Şadiye Osmanoğlu

Istanbul, 1 Şubat 1961.

İçindekiler

Başlarken	3
1. Bölüm BABAM VE SARAY	5
2. Bölüm HÂL VE SÜRGÜN	21
3. Bölüm HASTALIK VE TEDAVİLER	35
4. Bölüm GURBET VE KADER YILLARI	43
5. Bölüm KIZIMIN ARDINDAN VE VATANA DÖNÜŞ	56
6. Bölüm BABAMIN SİYASETİ HAKKINDA BANA ANLATILANLAR	66
SONUÇ OLARAK... ..	78
SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ÇOCUKLARI	79

Başlarken

Hususi hayatımı birçok defalar yazmak istedim. Fakat nedense buna şimdiye kadar muvaffak olamadım.

Mühim devirler gördüm, geçirdim. Mecburi olarak yaptığım son Amerika seyahati ve Kaliforniya'nın güzel güneşi, ilk defa bu yazıları yazmak ihtiyacını kalbimde uyandırdı. Orada bütün hayatım, vatanım, babam, mazim, tatlı ve acı günler gözlerimin önünde canlandı. Amerika güneşinin latif ışınları, portakal ağaçlarının içimi dolduran renkleri, yeşil, uçsuz bucaksız çimenler, ifade edilmez bir yalnızlığın içine beni itiyorlardı. Allah'ın, insanları mesut etmek için yarattığı bir tabiatın ortasına gelmişim; fakat ömrümün uzun ve yaşanmış yılları, sevgileri, acıları, vefatları beni hep vatanıma, Boğaz'ın mavi sularına, onu çevreleyen o mağmum yeşilliklere çekiyordu. Gözlerim, Kaliforniya'nın bu saadet dolu tabiat sahnesinin üzerinde avare dolaşırken, ruhum vatanımda idi.

Memleketimden beni ayıran uzun yıllar ömrümün büyük kısmını doldurmuştur. Cenab-ı Hakk'ın kullarına nadiren ihsan ettiği tabiat-ı şüriyeden mahrum yaratılmış olmama rağmen, ayrı düştüğüm şeylerin sevgisi, kendilerini bu “*Hatıralar*” içinde imdadıma yetiştirdi. Yazarken hatıralarımı yeniden yaşadım, yalnızlığımı unuttum.

Yaşım kemale gelmişti, ömrümün son günlerini idrak ediyordum. Fakat gurbet yollarına benimle birlikte, henüz üç yaşında mini mini bir çocuk olarak düşmüş kızım, belki bu gurbetten artık kurtulamayacaktır. Benim gibi, onun da bir gün ardından o büyük yalnızlığa düşmesi mukadderdir. “*Hatıralarım*”, ona kim olduğumu, nereden geldiğimi, nerede yaşadığımı anlamaya ve ayrı düştüğü vatanını düşünmeye ve sevmeye yardım edecektir.

Siyasi hatıralarım da var, ancak ben şimdilik şahıslardan bahsetmek istemiyorum; yalnız kendime ait olanları yazmakla iktifa edeceğim.

Babamın saltanatta bulunduğu devrede, hudutsuz derecede mesut ve kalbi müsterih bir genç idim. Saray ananeleri, ihtişamı ve onun büyük servetleri ile beraber resmî bir takım seremonileri de vardır ki, bunlardan daima hoşnutsuzluk duyduğumu itiraf etmek isterim.

Çocukluğumdan beri sadeliği, samimiyet ve ciddiyeti çok severim. Gayet hassas ve uysal bir ruhum vardır, İzzet-i nefsim beni her yerde müdafaa eder.

Babam gayet dindardı. Benim de hayatta esas desteğim, imanım ve iktidarımıdır. İnsan garip bir mahlûktur. Ona yaşama arzusunu ve ebedi saadeti veren itikadıdır. Yoksa, maddi kuvvet değildir. Dünyada hiçbir şeyden korkmadım, çünkü vicdanım daima müsterihtir. Huzurla dolu idim. Karşılıklı samimiyet ve sevgi, müzik ve hürriyetim sevdiğim şeylerdir. Kanaatim odur ki, dünyada şan, şeref, servet ve ihtişam, hepsi hayat için

derin bir boşluktan, hatta fazla bir yorgunluktan ibarettir. Çünkü, ne sarayda ihtişamla geçirdiğim günler ne de Selanik'te babamla birlikte büyük ihtiyaçlar içinde bulunduğum zamanlar, üzerimde büyük bir tesir yapmadı. Babamın şefkati ve varlığı o ihtiyaçları hissettirmiyordu. Ben, babamı, hiçbir zaman padişah olduğu için sevmedim. Hayatımın baharında, kalbimin bütün mevcudiyeti ile ve derin bir aşkla babamı sevdim. O sevgidir ki, işte şimdi bana bunları yazmak ihtiyacını hissettiriyor.

İnkılâp esnasında, babama aşırı derecede haksız ve ağır isnatlar yapıldı. Bu da benim kalbimde daima bir ukde olarak kalmıştır. Evladı olmak itibariyle, babamı benim kadar yakından tanıyacak hariçten bir kimseyi kabul edemiyorum. Saltanatı devrinde, şahsî menfaatleri için, babamın etrafında ve onun bilgisi dışında bazı hadiselerle sebep olanlar vardır. Vak'alar olmuştur. Fakat, onlardan babam, dinim ve namusum üzerine kasem ederim ki, günahsızdır. Babam kadar mu'tekid, babam kadar munis, babam kadar uzağı gören ve onun kadar yüksek vicdanlı insan azdır. Babamın aczinden değil, fakat tabiatındaki mülâyemetten istifade eden maiyetindeki bazı zevat, onun hakkındaki asılsız şayialara sebep oldular.

Maksadım, bu vesile ile, melek hassasiyetindeki babamın bazı hususiyetlerini de kendi hatıralarım içinde kaydetmektir. Babam, idam ettirmek ve zalimane hareketlerde bulunmak gibi hiçbir kötü davranışı kat'iyen irtikâb etmemiştir. Bu gibi cezalara maruz kalmış kimseler varsa, bu onun mâlûmatı dahilinde olmamıştır. Söylenen ve yayınlanan yakışsız sözler ise, bugün az çok tebeyyün eden hakikatlerle tekzibe uğramıştır.

Ona isnat olunan kötülüklerin bin türlü fazlasını, ondan sonra gelenler icra ettikleri için, halkın nazarında bu hakikatler daha kolay ortaya çıkmıştır. Zaten asılsız şayialar ne zaman olsa hakikati karşılarında bulurlar.

ŞADIYE OSMANOĞLU

(Sultan II. Abdülhamid'in kızı)

1. Bölüm

BABAM VE SARAY

Şüphesiz, gözlerimi hayata sarayda açtım. Babam Sultan Abdülhamid Han idi. En eski hatıram, daha doğrusu çocukluğuma ait zihnimde kalan ilk şeyler, bu iki muhteşem hayalden ibarettir: “*Babam ve Saray*”.

Tahsilime sekiz yaşında başladım. Hayatıma ait bilgilerin, bundan sonraa hafızamda daha çok yer ettiğini ve geliştikçe de çoğaldığını şimdi gayet iyi anlıyorum.

Hayatımın ilk muhtevası olarak, babam ve onun tatlı okşayışlarından başka hiçbir şeyi gözlerimin önüne getiremiyorum.

Şahsiyetimin hamuru, onların hararetiyle ifadesini kazanmıştır dersem; babamın üzerimdeki tesirini, en iyi şekilde dile getirmiş olacağım sanıyorum. Babamı anlatmak, benim için zevklerin en büyüğüdür.

Dolmabahçe Sarayında, Muayede Salonu adını taşıyan büyük ve geniş bir daire vardı. Babamın tahtı burada idi. Altından yapılmış, elmas, zümrüt ve yâkutlarla gayet sanatkârane bir şekilde süslenmişti. Elma büyüklüğünde, yeryüzünde emsali bulunmayan tek bir zümrüt, tahtın en ziyâde gözü olan parçasını teşkil ederdi.

Bu tahtın hakîki değerini kimse tayin edememiştir. Bütün cedleri gibi, babam da bu tahtta otururdu.

İpek zemin üzerine “*ALLAH, MUHAMMED ve KELİME-İ TEVHİD*” yazıları işlenmiş, ittihat ve îmanımızın temellerini ihtiva eden bu mukaddes alâmet, babamın yanında devrin en yaşlı, en büyük askeri ve mücahidinin elinde ihtiramla tutulurdu.

Plevne Savaşı kahramanı Gazi Osman Paşa ve Serasker Rıza Paşa gibi mühim şahsiyetler, hilâfetin bu mukaddes alâmetini, babamın tahtı yanında, taşımak mertebesini ihraz edenler arasındadır.

Taht salonunda yapılan merasimler, bilhassa tebrik törenleri muhteşem olurdu, bunlar öyle ulvî birer tablodurlar ki, hatırladığım vakit, heyecanlarını bütün râşeleriyle aynen duyarım.

Salonun çok yüksek ve büyük bir kubbesi vardı, en ufak bir fısıltıyı büyütecek kabileyette idi. Kıymetli yol halılarıyla döşenmiş zeminde, ne kadar yavaş yürünse ayak sesleri, bu kubbeden duyulurdu, çok aşağılara kadar sarkan, büyük ve süslü meşhur avizesi, salonda bulunan herkesin hayranlığını üzerine çekerdi. Işıklar yandığı vakit, avizenin kristallerinden etrafa yayılan büyük bir aydınlık, bilhassa, babamın sırmalarına, nişanlarına ve tahtının elmaslarına, gözleri kamaştıran bir parlaklık verirdi.

Tebrikât için devletin ve yabancı devletlerin erkânı salonda tahsis edilen yerlerini alırlardı. Babam, tahtının önüne gelip durduğunda merasim başlardı.

Şeyhülislâm başta olmak üzere ülema ve meşayih, sırma püskülleri yandan sarkan sarıklar ve beyaz maşlahlarından ibâret resmî kıyafetleriyle, tekrar tekrar intizamla tahta yaklaşırlar, dinimizin mukaddes alâmetini eğilerek öperler ve geri çekilirlerdi.

Babam, ülema sınıfının tebriklerini ayakta kabul ederdi, beşuş ve mütebessim bir çehre ile herkese birkaç söz söylerdi.

Ülemayı, pâyitahtaki Hristiyan ve Musevî dinlerinin temsilcileri, – patrik, piskopos ve hahamlar –, üniformalarını giymiş oldukları halde, takip ederlerdi. Babam onları da aynı sûretle, ülemayı kabul ettiği gibi ayakta kabul ederdi.

Daha sonra, sefirler, memurlar, yâverler, askerler, bendegân ve en nihayet yabancı sefaret heyetleri tebriklere katılırlardı. Sefaret heyetlerine mensup zevatın zevceleri, Osmanlı tâbiri ile “*madamları*”, salonun bir köşesine alınırlardı, merasimi yalnız oradan seyrederdiler, fakat bilâhare sureti mahsusada kabul ve kendilerine iltifat edilirdi.

Hanedân mensupları, amcalarım ve kardeşlerim önde, hemşire ve halalarımın zevceleri (damadlar) ikinci sarayı teşkil etmek üzere, merasim süresince tahtın arkasında ayakta dururlardı. En son onlar da, teker teker tahtın önüne gelerek tâzimlerini arzederlerdi.

Hanedânın kadın mensupları için, Muayede Salonunun en üst katında, büyük bir maharet ile inşa edilmiş balkonlar tahsis edilirdi. Biz buradan, kuş bakışı, töreni bütün teferruatıyla görebildiğimiz halde, salondakilerin başlarını kaldırıp bizi görmeleri mümkün değildi.

Avrupa saraylarının hepsini gezdim, fakat Dolmabahçe Sarayındaki büyük kubbeli salonun ihtişamına hiçbir yerde rastlamadım.

Merasimin sonunda, kapıda bekleyen arabalarımızla, evlerime avdet ederdik. Biz çocuklarıyla haremli, babamın esas ikametgâhı olan Yıldız Sarayına dönerdik, dairelerimize girer yaşmak ve ferâcelerimizi bıraktıktan sonra resmî tuvaletlerimizle, babamızın dairesine çıkardık, elini öperdik, o da mütekabilen bizi yanaklarımızdan öper, her birimize ayrı ayrı iltifat eder, şefkat gösterir, ruhumuzu okşardı. Daha fazla yormamak için yanından çabuk ayrılır, onu istirahatete terk ederdik.

Bu sefer kendi annelerimizle diğer annelerimize gider ellerini öperdik. Öz annelerimize ne kadar hürmet edersek, kardeşlerimin annelerine de aynı hürmeti duyar ve izhar ederdik, ikinci Vâlidelerimiz, öz Vâlidelerimiz kadar kıymetli ve muazzez idiler.

Sarayın haremi için pek ince münasebetler hüküm sürerdi. Bilmeyenlere, yahut içinde yaşamayanlara esrarlı bir hayat tarzı olarak, daha ziyade, muhayyilere hitap eden bu kapalı çevre, benim çocukluk ve gençlik dünyamı teşkil eder.

Saray hayatı; dış âlemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengârenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köşklere, bunların da içinde, müstakilen, yahut onun dairelerine dağılmış, umumiyetle saray kadınlarının, kızlarının, çocuklarının, babamızın şefkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarları altında geçen bir yaşama tarzıdır. Kendine has, özel bir akışı vardır.

Bu güzel bahçelerin içinde annemle oturduğum, ayrı bir dairem vardı. Kız kardeşlerimle birlikte okuduğum küçük bir mektebim vardı. Erkek kardeşleriminki ayrı idi, onlarınki, sarayın selâmlık kısmında, bizimkisi ise, harem kısmında (küçük Mabeyn) bulunuyordu.

Mektebimizin üç hocası vardı, talebeleri de akran iki kızkardeşim ve ben. Bir salon dershanemizi teşkil ederdi. Kırâet hocamız ihtiyar bir zattı, ona türlü oyunlar tertip ederdik, o zavallı ihtiyar da sesini çıkarmaz, bize iyi davranırdı.

Fakat diğer hocalarımız çok farklı idiler, ciddî ve şakaya gelmezlerdi, derslerinden sıkılırdık. Bir an evvel kurtulup bahçeye çıkmayı, oyuncaklarımızın, yahut arkadaşlarımızın yanına gidip oynamayı arzu ederdik.

Öğleye kadar mektebimizde, öğleden sonra evlerimizde vakitlerimizi geçirirdik, eve piyano hocam gelirdi, hiç sıkılmadan hatta büyük bir hevesle, piyano çalışırdık. Mandolin ile de, ilgilenirdim. Piyano hocam, bu merakımı tatminde bana ayrıca yardım ederdi.

Klâsik müzikten hoşlanırdım, ona çalışırdım, istidadım çok fazla idi, başarılarımızdan dolayı daima hocamın takdirlerine mazhar olurdum, bundan hem gurur, hem de yeni ve daha zor parçalara hazırlanmak için şevk ve cesaret duyardım. İtiraf edeyim, şark müziğinden pek hoşlanmazdım. Akşamüzeri saat dörtte, oyun zamanımız başlardı, geceleri de çok defa sarayın tiyatrosuna giderdik.

Annem alaturka musikiyi tercih ederdi, kardeşlerim, kendi dairelerinde alaturka saz ve oyunlar tertipledikleri vakit, annemle birlikte ben de ara sıra giderdim, fakat gayem sadece adetlere uymaktı, yoksa zevk aldığım için değildi.

Haremde, küçük harem ağaları vardı. Bunlar, bizim aramızda, saray terbiyesi görerek, Hanedânın iç hizmetlerinde büyük mes'uliyetli vazifelere hazırlanırlardı. Harem ağaları bu çocuklardan yetiştirilirdi.

Her dairede ve evde harem ağası namzedi çocuklardan dört beş tane bulunurdu. Onların sadakat ve fedakârlıklarının derecesini tarif edemem. Bize arkadaşlık edecek yaşta olanlarla, evimizin hizmetlerini idare eden ağaların, sadakatleri ve temiz kalplilikleri yanında, kıskançlıkları müthişti.

Bizlere herhangi bir erkeğin göz ucuyla dahi bakmaları, onlar için tahammül edilmez bir azap olurdu.

Saraya intisap etmiş müteaddit kızlardan, küçük yaşta olanlar, oyunlarımızda bize arkadaşlık ederlerdi. Yerlere kadar etekleri uzanan kuyruklu, bellerinden büzmeli elbiseler giyerlerdi. Başlarında her renkten turban şeklinde şifon hotozlar taşırldı. Kuyruk kısmı, bellerini büzen yandan saçaklı kemere sıkıştırılarak, yukarı toplanırdı.

Süslü elbiselerini pek beğendiğim bu genç kızlar, ekseriyetle ve bilhassa misafirhanede görevlendirilirdi.

Hazinedar Usta, haremde en yüksek rütbeli kadın memur idi. Benim çocukluğumda tanıdığım Hazinedar Usta, Sultan Aziz devrinden kalma çok yaşlı, dürüst ve temiz bir hanımdı. Babam onun elini öperdi, mevkii ve itibarı, Kadın Efendiler derecesinde idi.

Çerçeveleri gümüşten, yumurta şeklinde küçük pencereleri olan, bir kupa araba içinde her hafta, o da babamın Cuma alayına çıkardı.

Hazinedar Ustanın maiyetindeki kızlar, dörder, beşer kişilik gruplar halinde, bahçede ve köşklerimizde etrafında devriye gezerlerdi. Saray halkı uykuda iken, bir yangın tehlikesini erken haber alıp müdahale etmek gayesiyle bu nöbet işine acı tecrübelerden sonra pek ehemmiyet verilmişti.

Hünkâr bekçisi adını verdiğimiz bu nöbetçilere, gece gündüz bol bol ikramlar yapılırdı.

Biz her zaman yemişlerimizi onlarla paylaşırdık, yazın meyvalarımızı, kışın mısır patlaklarımızı küçük gümüş tepsiler içinde onlara götürürdük.

Hazinedar Usta, elinde elmas, zümrüt ve yakutlarla süslü, fildişinden bir baston taşırdı. Yardımcıları olarak üç kalfası vardı ki, onlar da aynı biçim baston taşırlardı, fakat elmasları daha küçük, süsleri daha basit idi. Usta ve kalfaların elbiseleri, pembe ve beyaz renkli atlastan idi.

Kenarları geniş sırma ile işlenmiş, salta tabir edilen, bol bir ceket giyerlerdi. Başındaki oyalı hotozu, mücevher, broş ve iğnelerinin zenginliği, hareketlerinin ağırlığı ve ciddiyeti, etrafındakilerinin saygılı ve çekingen duruşları, Hazinedar Ustayı çok uzaklardan kolaylıkla fark etmemize yardım ederdi.

Harem, politika ile meşgûl veya alâkadar olmazdı, ahlâksızlık ve geçimsizlik yoktu, çünkü babam bu gibi hallere karşı, kat'iyen müsamaha etmezdi.

Yalnız, hususî hayatına girenlerin, birinin çok, diğerinin az sevilmiş oldukları ileri sürülerek, çıkardıkları ufak kıskançlık münakaşaları müstesna idi. Bunlar tabîi ve olağan şeylerdi.

Devlet olmadan, haremeleri, babamın huzuruna gidemezlerdi. Yalnız bizler, kızları serbest idik, arzu ettiğimiz vakit, babamızı görmeye gidebilirdik.

O anda huzurda hangi haremi varsa, biz de gider, onun yanına otururduk. Babam bizimle konuşur ve arada sırada selâmlığa da giderek işlerini görürdü.

Hazinedar Usta, anneleri ve babaları tarafından saraya getirilen kızları bizzat görür, ailelerinin asâletierini ehemmiyetle tahkik ederdi. Beğendiklerini babama arzederdi. Haremde Çerkez soyundan olanlar ekseriyeti teşkil ederlerdi.

Sarayda, Cuma geceleri eğlence ve temâşâya ayrılmıştı. Tiyatrodaki temsillere, Hazinedar Usta'nın daveti üzerine giderdik, kalfaları, evlerimizi dolaşır, davetini ulaştırırlardı.

Avrupa'dan hususî kampanyalar getirttirilirdi. O devrin meşhur artisti Réjane, müteaddit defalar Paris'ten gelmiş ve temsiller vermiştir, fakat biz küçükler, komik Apti'yi çok severdik.

Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın annesi, Vâlide Paşa, yazın İstanbul'a geldikleri vakit, her onbeş günde bir saray tiyatrosuna teşrif ederdi. Hazinedar Usta, maiyeti ile birlikte Vâlide Paşa'yı Şâle Köşkünde karşılar. Yaşamak ve ferâcesini kendi eliyle alırdı.

Hemşirem Naile Sultan'la birlikte ziyaretine gider, akşam yemeğini beraber yer ve tiyatroya gelirken de ona refakat ederdik.

Babam daha evvel gelir, kendi locasında istikbâl eder ve yer gösterirdi. Biz yine hemşiremle beraber bitişikdeki locada otururduk.

Babamın en yakın hizmetkârları, Musahip ağalar, temâşâ sırasında tepsiler içind tirip, locamıza sessizce bırakıp ayrılırlardı. Biz de bunları perde arasında, kendi elimizle babamıza ve Vâlide Paşa'ya ikram ederdik.

Vâlide Paşa çok tatlı bir kadındı, hoş sohbetleri vardı. Babamın hâl'inden sonra, bizlere çok iyi muamele etmiş ve fevkalâde şefkat göstermiştir.

Bir gün, Beylerbeyindeki yalısında, kendisini ziyarete gittiğim vakit, bana bir vitrin içinde itina ile muhafaza edilen yüzlerce yanık sigara bakiyeleri göstermiş ve *“Efendimiz her sigara içtiğinde, bana da verirdi. Evvelâ benim sigaramı, sonra kendisininkini yakardı; işte görüyorsunuz, bunların hiç birini atmadım, böylece muhafaza ettim”* demişti.

Cuma günlerinin, yalnız biz küçüklere mahsus, başka cazip tarafları daha vardı. O sebeple, bu günü mümkün olsa iple çekmek isterdim; çünkü o sabah, Hazinedar Usta'nın kalfaları erkenden iki büyük kutu getirirlerdi. Birisinden yeni bir elbise, diğerinden yeni bir oyuncak çıkardı.

Bu bizim için en meraklı sürpriz idi. Her hafta aynı saatlerde, sessiz, gözlerim kapıda, beklerdim. Bazen gelen elbiseyi beğenmediğim de olurdu.

Parlak garnitürlerden, fazla göz alıcı renklerden hoşlanmazdım, sâde elbiseler giymeyi tercih ederdim.

Ramazan aylarında, her dairede ayrı ayrı bir imam, iki müezzin ve iki harem ağasının refakatıyla teravih namazı kılınırdı. Teravihi takiben imam ve müezzinlere buzlu şerbetler ikram edilirdi.

Babam teravih namazını, hususî dairesinin bitişiğindeki köşkte, ülema ve müezzinlerin refakatinde kılardı.

Erkek evlâtları ve bazen de amcalarımız, cemaatine dahil olurlar ve namazdan sonra sohbet yapılırdı. Damatları ve biraderlerimi, babam sık sık iftara davet eder, yemekten sonra diş kirası adını taşıyan zengin keseleri ihsan ederdi.

Babamın tahta çıkışının yıldönümünde, her yıl merasim ve şenlikler yapılırdı. “Cülûs” adı verilen bu bayramlarda dairelerimizin önüne, oyuncular getirtilir; marifetleri seyredilirdi.

Cülûs şenlikleri, saray dışında, geceleyin “ateş oyunları” ile, yani havaya fişekler atılmak sûretiyle en cazip tarzda yapılır, fener alayları tertip edilirdi. Hepimizin evinde, ayrı ayrı, babamın marşı (Marş-ı Hamidî) çalınırdı.

Evlerimizdeki kızlar bu şenliklerde, türlü kıyafetlere girerlerdi, bilhassa Hazinedar Usta'nın kızları, sakal, bıyık takarlar, seyyar satıcı olurlardı. Biz de onlarla şakalaşmaktan haz duyardık.

Senede bir defa, Ramazan ayında, Hanedânın “Hırka-i Saadet”i ziyaret günü vardı. Peygamber Efendimizin şahsî eşyalarını ihtiva eden mukaddes emanetler, Topkapı Sarayında hususî dairede, büyük bir ihtimamla, muhafaza edilirdi.

Bu ziyaret mühim dinî geleneklerimizden biriydi. O gün erken kalkardık, arabalarımızla Topkapı Sarayına giderdik. Saraydaki özel dairelerinde Padişah amcalarımızdan kalmış, çok ihtiyar ve emektar saray kadınlarını görürdük. Onlar Hırka-i Saadetin muhafaza edildiği bu yerde, ömürlerinin son günlerini ibadet ve dua ile geçirirlerdi.

Bizleri görünce bir anne gibi severler, sevinirler, her birerlerimizi şefkatle kucaklardı. Biz de onların okşayışlarına, kendimizi aynı duygularla terk ederdik.

Hırka-i Saadet dairesinde, babama mahsus bir mahal vardı, burada bir masa üzerinde, sırmalı kat kat bohçalara sarılmış, Peygamberimiz Efendimize ait en mühim mukaddes emanet bulunurdu. Büyük hatlarla yazılmış Kur'ân-ı Kerim âyetleri ile işlemeli bir örtü, yarı açık şekilde, bu masanın üzerine serilmiş dururdu.

İlk önce babam, masanın önünde dinî bir hürmetle ayakta durur, sonra yanında beklerdi, onu, Şehzâdeler başta olmak üzere, ulemâ, vükelâ, evli hemşirelerimin, halalarımın zevcleri, paşalar, mabeyn erkânı, bendegân, yâverler, askerler takip ederlerdi. Mukaddes emanet önünde ve babamın huzurunda tâzim duruşunu icra ederlerdi.

Selâmlıktaki merasim bitince; bizlerin bulunduğu harem salonunun kapısı açılırdı. O güne mahsus ağır tuvaletlerimiz, başlarımızda taçlar ve göğüslerimizde nişanlarımız olduğu halde, kıdemlerimize göre, vâlidelerimizin yanında yürür, huşû ile bu ziyareti biz de icra ederdik.

Ardımızdan Vükelâ hanımları, sarayın Haznedarları, emektarlarımız ve sarayın genç kızları takip ederdi.

İftar yemeğini, her birimiz için ayrı odalarda hazırlanmış sofralarda yerdik, tanıştığımız hanımlarla konuşur ve yeni dostlar kazanırdık.

Hırka-i Saadet ziyaretinin gönüllerimize doldurduğu mânevî saadetin, ruhî sevincin, bizleri nasıl birbirimize sevgi ve muhabbetle kaynaştırdığını, o zaman hep düşünürdüm. Hayatta, itikadına ve mübarek dinime imanım, bu kaynaktan en büyük gıdasını almıştır.

Bu mesut iftar sonrasında, tekrar arabalarımıza biner, bir alay halinde Yıldız'daki dairelerimize avdet ederdik, yolda arabalarımızın mum fenerleri yanar, onların aydınlığında, senede bir defa, Hırka-i Saadet ziyareti vesilesiyle, şehirdeki gece hayatına merakla bakmak tâli ve zevkine mazhar olurduk.

Şeker ve Kurban Bayramlarımızın da, sarayın haremine getirdiği, müstesna bir mânevî havası vardı. Karşılıklı tebriklerin mühim bir yeri vardı. Bayramın birinci günü tebrik merasimi, Dolmabahçede taht salonunda başlar ve evlerimizde de devam ederdi. Saray tiyatrosunda, bayram temsili icra edilirdi. Bu temâşâda, babam kendi locasında, iki hemşiresiyle birlikte otururdu, hizmetlerini yapmak şerefi, bana ve hemşirem Naile Sultan'a tahsis buyurulurdu.

Harem mensuplarının uzak mesafelerde bulunan akrabaları, bayramın ikinci günü ziyârete gelirlerdi.

Sarayda Hazinedar Usta tarafından bir gece muhakkak misafir edilirlerdi. Hareketlerinde, babama yakınlık derecelerine göre, ihsanlar, baş muhasip ağalar tarafından gümüş tepsilere konur ve misafirhaneye götürülür, dağıtılırdı.

Bu altın dolu keselerden ayrı olarak, onları götürecek arabaların içine de Hacı Bekir mâmûllerinden süslü kutulara konmuş şekerler bırakılırdı.

Her bayram ve merasim gününü, bir sükûnet takip ederdi, İşte bugün huzur diye tarif edebileceğim bir sükûnet, bizim normal hayatımızdı. Haremin esas meşgalesi, giyinmek ve süslenmekti, her düşünce bunun yanında ikinci mevkii işgal ederdi.

Evlerimizin temizliği, her gün sabahleyin, başlarında harem ağaları bulunan uşaklar marifetiyle yapılırdı. Yemeklerimiz muayyen saatlerde umumî mutbakdan tepsiler içinde dağıtılır ve harem ağalarının nezaretinde “*tablâkâr*” denilen kimselerin eliyle dairelerimize getirilirdi.

Yemeklerimizi annelerimizle beraber yerdik, soframız, çok bol ve çeşitli olurdu. Büyük bir gümüş sini içinde parçalanmış kuzu, tavuk, çorba, börek, çeşitli mevsim sebzeleri, pilav, sütlü krema, ekşi takımı adı verilen daha küçük bir tepside; havyar, peynir, çeşitli meyvalar, öğle ve akşam, her gün soframızda bulunurdu.

Yaşmak ve ferâcelerimiz meşhurdur, kadınların yüzüne bunlar kadar letafet veren tuvalet enderdir. Yaşmak ince bir tül den ibarettir, bunun bir kısmı saçlara elmaslı iğnelerle mahirane bir şekilde rapt olunur, ve başka güzel bir şekil kazandırıldıktan sonra, diğer kısım göz ve kaşları açıkta bırakacak tarzda ağız ve burun cihetleri örtülürdü. Tül, şeffaf olduğu için, örtülen yerleri gizlemeye değil, daha şeffaf bir şekilde açmaya hizmet ederdi ve nazarları buralarda daha uzun müddet tutup oyalamaya sebep olurdu.

Saraydan ayrıldığım daha sonraki yıllarda, Avrupalı dostlarımla bu mevzuu müteaddit defalar konuştuğum vakit, yaşmak ve ferâce'ye hayranlıklarını izhar etmişler ve “*Biz sizin yerinizde olsaydık, bunları terk etmezdik*” demişlerdi.

Yaşmak ve ferâcenin altında kendimi bir genç kız olarak hissetmek için çocukluk devrelerimin geçmesini sabırla beklemiştim. Onaltı yaşıma geldiğim vakit, hayatımda yeni bir saadet devresi başlamıştı.

Haremin kalın duvarlarla kapalı, bu kendine mahsus yaşayış tarzı ötesindeki hayata karşı ilgim artıyordu. Kalbim neşe ile dolu idi. Anne ve baba yuvasının şefkat dolu havasını, bahar çağına kadar, doya doya teneffüs etmişim, fakat şimdi, bahar aylarında, saray dışı temaslar beni yeni bir emel ve hayal âlemine kavuşturmuştu.

Araba gezintilerinden, başta Kâğıthane olmak üzere, muhtelif mesire yerlerine gitmekten, oradaki kasır ve köşkların pencerelerinden dışarıyı ve sarayın ötesindeki âlemi, halkı tecessüsle seyretmekten sonsuz bir zevk duyuyordum.

Derelerde sandal gezintileri yapan, renkli ferâceleri ve fantezi şemsiyeleriyle uzaktan fark edilen genç kızlara, diğer sandallardaki delikanlıların çiçekler attıklarını görürdüm.

Yine bu sandal gezintilerinde, mânâsını çok iyi bildiğim güzel şarkıları, sazlar refakatinde ve meşhur hanendelerin seslerinden heyecanla dinlerdim.

Mesire yerlerindeki köşklerimize, yemeklerimiz arabalarla saraydan getirilirdi. Bahçede sofralar kurulurdu, kardeşlerimizle hep beraber oturur, lezzetle yer ve hava kararmadan, saraya avdet ederdik. Evimizin, harem ağasından başka, seyisi ile arabacısı ve ayrıca üç hademesi vardı.

Şehirden alış veriş yapmak, gençlik hayatımın, mesire eğlencelerinden, sonra gelen en mühim ve zevkli meşgâlesi idi.

Bütün istediklerimizi bir kağıda yazar, adamlarımıza verirdik, onlar temin ederlerdi: İskarpın, kumaş, pudra, lâvanta ve emsali kadın eşyalarını, kendimiz görmeden, ancak vasıta ile satın alırdık.

İstek kâğıdımızı önce harem ağamıza verirdik, o da hademeye emrimizi tebliğ ederdi, iki gün sonra, isteklerimiz süslü paketler içinde çeşitleri ve fiyat listeleri ile birlikte gelirdi. Beğendiklerimizi alıkoyar, diğerlerini iade ederdik. Bu bize çok pahalıya malolurdu, fakat hariçte temas, saray adetlerine göre, memnu idi.

Harem yasaklarını, gençlik çağına erdiğim vakit anlamaya başlamıştım. Çünkü, dışarıyı görmek arzusu, bu yasakların karşısında ezilip geri çekilmeye mahkûmdu. Fakat, ben bütün bunlara rağmen, ümit ve hayallerimle kuvvet ve cesaret buldum. Hiçbir vakit me'yusiyet nedir, bunu tatmadım çünkü, babama itimad ediyordum, ona sonsuz itimadım vardı.

Kardeşlerimiz arasında kıskançlık mevcut değildi, annelerimiz ayrı olmasına rağmen, babam bizleri müsavî sûrette severdi, ondan, kardeşlerimizin annelerine, kendi annelerimiz gibi farksız sevgi ve saygı göstermeyi de öğrenmiştik.

Çocukluğumda; babam, süslü tahtı, merasimleri ve bana her seferinde şefkatini ve muhabbetini ifade etmek için intihap ettiği hediyeleriyle ilgimi çekerdi.

Ancak genç kızlık çağıma girdikten sonra babamı daha iyi anlamaya muvaffak oldum, bilhassa tahtından mahrum edildiği ve kendisine can yoldaşı olarak seçtiklerinin arasına beni de kattığı yıllarda, onun ne müstesna meziyetlere sahip bulunduğunu, ancak fark edebildim.

Babam içki içmez, içenleri hoş görmezdi. Saraya sokulmasını da yasak etmişti. Sigara ve kahveyi severdi, hatta, sigarayı çok içerdi diyebilirim.

Sihhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde, onun bir defa hastalandığını hatırlarım. Çok az uyurdu. Şafaktan önce kalkardı, beş vakit namazını kılar, daima Kur'ân-ı Kerim ve Buhari-i Şerifi okurdu. Dindar, Allah'ına bağlı, büyük bir Müslüman idi.

Abdestsiz yere basmazdı. Çok çalışkandı.

Devlet ve millet işlerinden iyi anlar ve onlarla meşgûliyeti canı kadar severdi. Kâtipleri ve Mabeyncileri ile beraber çalışır, günün mühim kısmını onlar ile geçirirdi. Şehzâdeliğinde ata bindiğini ve araba kullandığını işitmiştim, fakat saltanatı zamanında, sevdiği atlarını bahçede dolaştırır ve onları pencereden seyrederdi.

Cuma Selâmlığından dönerken, tek atlı faytona biner ve kendi kullanırdı. Yemekleri gayet sâde idi, yoğurt ve yoğurtlu yumurta (cılıbır) çok severdi. Fransız iki aşçısı vardı, biri yemeklerini, diğeri pasta ve bisküvilerini hazırlardı.

Babam, günün çalışma saatleri bittiği vakit, hareme gelirdi. Müzik dinlemek, Saray tiyatrosunda sahne oyunlarını seyretmek en ziyade sevdiği eğlenceleriydi. Sarah Bernhardt'ın dramlarını, sarayın aylıklı meşhur komiği Bertrand'i çok takdir ederdi. Bu komik, harem ağalarının şive leriyle çok güzel taklitler yapar, bizleri güldürür, harem ağalarını da zor vaziyetlere düşürürdü.

Haremdeki kızlar tarafından icra edilen, piyano, keman ve sazlardan mürekkep küçük bir orkestrayı, babam sık sık dinlerdi, yine onlar tarafından yapılan İspanyol bale ve danslarını da alâka ile takip ederdi.

Bir gün, bu orkestraya, bir Fransız mecmuasında, hayatımda ilk defa resmini gördüğüm, arp sazı ile katılıp, babama bir sürpriz yapmayı düşündüm.

Harem ağalarına, İstanbul'daki bütün mağazalardan sordurdum. Nihayet eski bir arp bulundu, piyano ile akortunu yaptım. Pedallarının üzerine notaları yazarak bir şeyler çıkartmaya muvaffak oldum. Ufak parçaları kendi akortuma uydurarak, notalarını istediğim gibi yazdım.

On günlük bir hazırlıktan sonra, saray kız orkestrasının konserine, habersiz olarak, ben de arpimle katıldım.

Babam, beni görünce şaşırdı, alâka ile dinledi ve seyretti, bir hayli de güldü ve tebrik etti, Fransa'dan yeni bir arp getirmeceğini vaat etti, ayrıca beni altın bilezik ve yüzüklerle taltif etti.

Bir müddet sonra harem ağaları, babamın vaat ettiği yeni arpin göğüse takılacak küçük bir modelini getirdiler. Bu telleri altından, kıymetli taşlarla süslenmiş, harika bir broştı. Babam, zarif, ince ruhlu ve kadirbilir bir insandı.

Babama candan gelen bir neşe ve sevgi dolu gözlerle bakardım. “Çocuğum, senin güler yüzünün ve ahlâkının meftunuyum,” derdi.

Kıskançlık gibi küçük duygulara, hiçbir sûretle, kendimi kaptırmazdım.

Babamın devamlı olarak hizmetini gören iki haremi vardı. Biri Müşfika, diğeri Fatma Hanım idi. Günün yarısını birisiyle, diğeri yarısını da öbürü ile geçirirdi, fakat en küçük kardeşimin annesi Naciye Hanım'a babam, ayrı bir alâka gösterirdi.

Kendi odası içindeki küçük bir merdivenle onun odasına geçerdi. Naciye Hanım, güzel değildi, fakat temiz, yüksek ahlâk sahibi ve akıllı bir kadındı. Babam onu bu meziyetlerinden dolayı çok severdi.

Hareme Alınan Kızlar ve Onlara Verilen Güzel İsimlere Dair

Osmanlı haremını vücuda getiren unsurlar içinde Kafkas Menş'elilerin ekseriyette bulunması mühim bir gelenektir. Osmanlılardan önceki kâdim saraylarda da bu halkın şöhretlerine dair bir çok bilgiler mevcuttur. Halk dilimizde umumiyetle “Çerkez” tâbir ettiğimiz bu halkın kızları, babamın zamanında haremden çoğunluğu teşkil ediyorlardı.

Kendilerine Osmanlı haremının usulleri ve âdâbı büyük bir titizlikle tâlim edilirdi, Önceki hayatlarıyla kıyaslanmayacak yepyeni bir insan ve şahsiyet haline gelirlerdi.

Harem menkıbelerinde ve masallarında adı geçen kadın kahramanların güzel ve edebi mânâlar ihtiva eden isimlerinin onlara verilmesi âdet haline gelmişti.

Bunlardan bazı örnekleri aşağıya yadediyorum:

“Avazi-dil”, “Şahper”, “Hezar-efrûz”, “Aşk-hâlet”, “Nûr-safa”, “Dil-âşub”, “Gonce-leb”, “Âlem-efsûn”, “Edâ-dil”, “Naz-melek”, “Firistâde”, “Keşf-i râz”, “Dil-esrar”, “Yar-ı canan”, “Dürr-i yekta”, “Eflâkpar”

Sultan Aziz devrinden kalma bazı eski büyük lalalarımın, saraydan çıktıktan sonra, tekrar izdivaç etmeyip, ömürlerini gene sarayda ikmâl etmek üzere kendilerini bu hayata adanmış insanların hatıralarını huşû içinde anarım. Onlar, saraya yeni gelenlerin mürebbiyeleri olurlardı.

Fedakârlık ve sadakat duygularıyla büyük şöhret yapmış Çerkez kızlarının harem lisanına getirdikleri bazı hoş yenilikler vardı. Meselâ onlar, “Kalfam” yerine “Kafam”, “Kadın Efendî” yerine “Kene Efendî”, “Âlemefsûn kalfa” yerine “Âlemesu'n kafa” derlerdi. Bizlere âlem olan “Arslancığım” yerine “Asancığım” derlerdi. Asırlarca kullanılan bu nâkıs Türkçeye, kullana kullana biz de alışmıştık.

Harem kızlarının başına, saray tâbiri ile “hotoz” dediğimiz “türban” giydirilir ve örneklerini verdiğim isimlerden kendisine münasip görülerek seçilen ad, küçük bir karta yazılır “türban”ının üzerine iğnelenirdi. Bu yeni ad, kolaylıkla ve sür'atle herkes tarafından bellendir. Şüphesiz yeni isimlerin mânâları da onlara esaslı bir şekilde izah edilirdi. Ve kızlar da bu izahlara göre, kendilerini isimleri gibi inceltmek için şuur altı bir gayret sarfederlerdi. Bir harem kızının ilk eğitimi onun çağırılış şeklini tayin etmekle başlardı.

Babam, haremdeki usûl ve âdetler ile kat'iyen ilgilenmez, bütün zamanını, selâmlıkta mâiyet-i erkânı ile devlet işlerini yürütmekle geçirirdi. Selanik'e gönderildiği zaman “hotozlu” harem kızlarından birkaç tane Alâtini Köşküne yollanmıştı. Babam, onların yerlerde sürünen uzun etekli elbiseleriyle “türban”lı başlıklarını normal kıyafete göre tebdil ettirmiştir. Bu husustaki fikrini de şöyle açıklamıştır: *“Ben, Yıldız'da da bu türlü giyinişlerden memnun değildim. Fakat, benden sonra mevkiime gelecek biraderlerimin, eski âdetleri kaldırdığını hoş görmeyecekler diye onları muhafaza ederdim.”*

Selanik'e gelen grubun içinde “Gevheriz” isminde bir kız vardı. Zarif bir endama malikti. Bu sebeple herkesin muhabbet ve alâkasını üzerine çekerdi. Babamın arzusu üzerine, kıyafetini değiştirip zamanın modasına göre giyindiği vakit, ne kadar câzibeli hale geldiğini hiç unutamam...

Sarayda, kumral, zarif, elâ gözlü, 23 yaşında iyi tahsil görmüş, gayet güzel bir kız vardı. Babam, ondan çok hoşlanırdı, daima yanında gezdirir ve konuşurdu, fakat bu kız, babamın arzusuna asla müsaade etmezdi. Bu hal beş yıl devam etti. Bir gün Bayram ziyaretine gidildiği vakit, bu kız da, fevkalâde tuvaleti ve yaşıyla beraber artan güzelliği ile, sırası gelince babamın huzuruna girdi.

Babam ona ismi ile hitap ederek, *“Hala inadına berdevam mısın? Bugün ne kadar güzelsin”* der. Kız, *“Efendiciğim, ömrüm oldukça sana canımı feda ederim, yanından ayrılmam, fakat bütün dünyayı bağışlasan, haremim olamam, çünkü kocam olacak erkeğin, yalnız bir tek karısı ve kocamın da yalnız benim olmasını isterim. Aksi halde evlenemem”* demiştir.

Babam güler, kızın bu açık konuşmasından hoşlanır ve bilâhare bir çok elmaslar vererek onu taltif eder.

Bu kız için, bilâhare İstanbul'un en güzel semtinde bir konak alındı, mükemmel mobilyalar ile tefriş edildi. Mabeynden, kırkbeş yaşlarında, dindarlığı taassup derecesine varan bir zatla nikâhlandırıldı. Saraydan çıkarılıp bu eve götürüldü, düğünü de orada icra edildi.

Düğün günü, kız, ayaklarına kadar ince bir tülle örtülmüş, damat koltuğunda, seyirciler arasından geçirilmiş, gelin odasına götürülmüştü, zevci tarafından hürmetle yüzündeki duvak açılmış, hep beraber düğün sofrasında yemek yenilmişti.

Zifaf odasına evlilerin istirahate çekilecekleri saatte, bir yâver geldi ve damadın, görülen lüzum üzerine, mümkün olan sür'atle, saraya getirilmesi hakkında, babamın iradesini tebliğ etti.

Başında mavi sırmalı bir takke, sırtında, yanları yırtmaçlı gecelik entarisi olduğu halde, damat, o gece saraydaki bekleme odasında, sabahın beşine kadar, gelecek emri öğrenmek için bekletilmiş ve sonra lüzum kalmadı diye serbest bırakılmıştır.

Mabeynci damada, bu muziplik üst üste dört, beş gece yapılmış, geceyi bekleme odasında geçirdikten sonra, güneş doğarken evine gitmesi için izin verilmişti.

Kız ne kadar ince, zarif, tahsil ve terbiyesi mükemmel ise, kocası da o kadar kaba idi. Konakta her ikisinin anneleri beraber otururlardı, kayın Vâlidesi, *“sen sıksa bir kızsın, oğlum senin gibi kadını ne yapsın”* diyerek, zavallıyı daima zehirli sözler ile üzmeğe istemiştir. O, ise âkılâne hareket ederek bu lâkırdılara ehemmiyet vermemiştir.

Bir biri ardından, iki oğlan çocuğu dünyaya getirmiştir. Resmî günlerde, saraya ara sıra gelirdi. Babam ona: *“Bahtiyar mısın? Zevcine sahiptin değil mi?”* diye sorar. *“Evet efendiciğim, senin lütfün başımın üstündedir, bahtiyar olmaya, çocuklarımı iyi yetiştirmeye gayret ediyorum”* şeklinde mukabele ederdi.

Babama, hususî hayatına ait isnatlar yapılmıştır, fakat bunların hiç biri doğru değildir. Yukarıda kaydettiğim hâdis, kendisine mübalâğalı şekilde yapılan bir isnadın iç yüzüdür.

Sarayda birbirinden güzel ve çok genç üç kız vardı. Babam ayrı ayrı zamanlarda, onların her üçüne de iltifat ederdi, maalesef çok kıskançtı.

Babamın gıyabında, ufak – tefek münazaralara girişirlerdi, birbirlerini hiç çekemezlerdi, ben babama ait nahoş sözlerin bu üçlü rekabet tarafından imâl edildiğini o kadar iyi tahmin ederdim ki, kanaatimi tevsik için, aşağıdaki vak'ayı ibretle anlatmak isterim.

Babamın, çocukluğundan itibaren, marangozluğa merakı meşhurdur. Hususî dairesinin yanında, geniş bir yeri, iş odası yapmıştı, çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev eşyalarını, üzerlerine fildişi kakma nakışlarıyla, sanatkârane bir şekilde yapardı.

Devlet umurunun ağır ve mesuliyetli kararlarıyla yorulan sinirlerini dinlendirmek için, hemen atölyesine kapanır ve oyalanırdı.

Bir gün atölyeye bu üç güzel kız gelmişler, babamın yaptığı işi seyretmişler. Önce babam, daha sonra da kızlar, burasını terk ederek odalarına çekilmişler. Aradan yarım saat geçmiş, atölyenin pencerelerinden duman çıktığı görülmüş, hemen içeri girilmiştir; fakat sebebi meçhul olan bu

yangının, iş yerindeki şeylerin hepsi yandıktan sonra söndürülmesi mümkün olmuştur.

Babam bu üç kızı çağırdı, “*Odada sizden ve benden başka kimse yoktu, bunu üçünüzden biriniz kasten yaptınız! Hanginiz yaptı ise itiraf etsin, affedeceğim, söz veriyorum!*” dedi. fakat her üçü de inkâr ettiler.

Babamın “*Chérie*” ismindeki sadık bir köpeği vardı. Bir gün köpeğine: “*Chérie! Kim benim düşmanımsa tut, getir*” dedi.

Köpek koşarak, o kızlardan birinin eteğine yapıştı. Çekerek babamın önüne getirdi. Kız ağlamaya başlamıştı.

Zavallı, nihayet suçunu itiraf etti. Babamı çok sevdiğini, diğer iki arkadaşını kendi ilerisinde görmeye tahammül edemediğini, onları zan altında bırakıp, saraydan attırmak ve babamın yanında tek başına kalabilmek için yangını bizzat çıkarttığını, olduğu gibi söyledi.

Babam hiddet etmedi, bu gibi acizlere merhamet ve rıfk ile muamele ederdi. “*Zavallı çocuğum sen çok akılsızmışsın!*” dedi. “*Şayet izdivaç edersen sakın böyle aptalca kıskançlıklar yapma, çünkü her erkek benim gibi olamaz, sonra bedbahtlığına kendin sebebiyet vermiş olursun!*” tarzında nasihat edip, saraydan çıkarttı, yaşayacak kadar da ona bir şey temin etti.

Bu sadık köpek, tuhaf bir tesadüfle babamın eline geçmişti. Bir Cuma günü, Hamidiye Câmii'nde namazını kılarken, kapıda beklemekte olan arabasının önüne bir köpek gelip, yerlerde yuvarlanır, derhal kovalar, iki hafta üst üste köpek arabanın önüne gelir, babamın ayaklarına sürünür, yine kovalar, fakat üçüncü hafta köpek babamla beraber arabaya girmeye çalışır.

Bu sefer “*Dokunmayınız, onu daireme götürün*” der. İşte “*Chérie*” saraya böyle girmiştir.

Gayet çirkin, beyazlı, siyahlı, sokakta kalmış bir “fox” köpeği idi, fakat sadakat, hassasiyet ve zekâsına herkesi hayran bırakmıştı.

Babam, hayvanları çok severdi. Beyaz Ankara kedisi ile beyaz papağanı, yıllarca ona arkadaşlık etmişlerdir.

Papağanı, odasının dışında konuşulan şeyleri gelir, babama, gayet güzel bir telâffuz ve sadakatle tekrar ederdi.

Beyaz kedi, yemeğini ancak çatal ile verilirse yedi. Bu üç hayvan beraber oynayırlar, beraber gezerler, babamın yanında da beraber bulunurlar, ondan kendilerine müsavi alâka beklerlerdi.

Yıldız'daki köşkler içinde, Şale Köşkü, babamın yabancı devlet temsilcilerini kabul ettiği ve onlara ziyafetler verip, ağırladığı bir yerdi.

Daha doğrusu, onun hariciye köşkü idi. Bütün devletlerin sefirleriyle sık sık ve dostane bir tarzda konuşurdu. İyi Fransızca bilirdi, fakat tercümanı vasıtasıyla Türkçe hitap etmek, onun prensibi idi.

Şale Köşkündeki ziyafet ve diğer misaferet hazırlıklarını bizzat teftiş ve noksanları gözü önünde tashih ettirirdi, icab ettiği zaman, sefirleri kendi hususî dairesinde de yemeğe alıkoyardı.

Diplomasiden çok iyi anlardı, ihtilâfların harbe müracaat etmeden, muslihâne yollar ile halli, onun devlet idaresindeki yegâne siyasî düsturu idi.

Bir gün İngiltere sefiri, mühim bir meseleyi görüşmek için huzura kabulünü rica etmiştir. İki gün sonra Mabeyn dairesinin yakınındaki küçük Selâmlıkta mülâkat olmuştur, fakat sefirin, ilk nezaket konuşmalarını bitirip, asıl meseleye girmek için hazırladığı sırada, babam bir maksad-ı mahsus ile o gün kravatına taktığı incili iğneyi çıkarıp, yumuşak bir eda ile: *“Mösyö birbirimizi uzun zamandan beri tanımış iki dostuz, geçenlerde tesadüfen, babamın bana çocukluğumda hediye ettiği şu iğne elime geçti. Bence tarihi değeri, gerçek değerinden daha yüksektir, kabul ederseniz pek müteşekkireceğim. Bir gün beni tahattura vesile olur”* diyerek elçiye vermiştir.

Sefir hemen kalkmış, büyük bir şükran duygusu izhar ederek hediyesini babamın elinden almış ve kendi kravatına takmış, sonra da iki elini öpmüştür. *“Bu, bilhassa benden sonra çocuklarım için kıymetli bir servet olacaktır”* demiştir. Fakat incili iğnenin verilmesi ve alınması ile ilgili muhavere sona erdiği anda, mülâkat için tahsis edilen resmî müddet de bitmişti. Sefir, o gün ziyaretinin asıl sebebi olan konuşmayı yapmaya muktedir olamadan, fakat hediyein muhtemel siyasî mevzu ile ilgili esprisini aldıktan sonra, huzurdan çıkmak zorunda kalmıştır.

Babam sefirleri umumiyetle Cuma Selâmlığından avdetinde kabul eder, kıymetli hediyeler vererek onları, kendi maksadına göre, sevk ve idare etmekte büyük bir maharet gösterirdi.

Babam, milletini delicesine severdi. *“Ahmetcik”, “Mehmetcik”,* sözlerini kullandığı vakit, öz evlâtlarından bahsediyormuş gibi, yürekten sevgisi derhal yüzünden okunurdu.

Babamın zamanı saltanatında yalnız bir tek harp hatırlıyorum. O da Yunan harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamıştır. Hatırladığıma göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi. Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeye çalışırdık. Bu hummâlî faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim. Aklımca büyük iş gördüğümü sanırdım. Babam aramıza gelir *“Aferin evlâtlarım, Allah sizlerden razı olsun, vatan için çalışmak ne tatlıdır. Allah vatanımızı düşmanlardan muhafaza buyursun!”* derdi. Biz bu sözlerden kuvvet ve şevk

alırdık, zaman kaybolmasın diye gözümüzü iğnemizden ve makinemizden ayırmaksızın onu dinlerdik. Vatan! Vatan! Babam bunu bizlere ne kadar çok söylemişti.

Bir Talimhâne Köşkü vardı. Geniş ve büyük bahçesindeki askerî kışlada maiyyet bölüğü bulunurdu. Talimlerini gider seyrederdik. Yunan muharebesinde kışlanın bir kısmını hastane yapmışlardı. Yaralı askerler geldikçe onlara nasıl ihtimam edeceğimizi bilemezdik. Babam bizzat buraya gelir, “Ahmetcik”lerini, “Mehmetcik”lerini okşar, hatıralarını sorardı. Yaralılara evlerimizden sigara, şeker ve saire hediyeler gönderirdik.

Babamın 33 yıllık saltanatında, yalnız bir defa, böyle milletçe acı günler gördük, fakat bu da çok uzun sürmemişti ve neticede şanlı ordumuz Yunanlılara galebe çalmış, tâ Atina önlerine kadar ilerlemişti.

2. Bölüm

HÂL VE SÜRGÜN

Yıldız Sarayının duvarları kalın ve çok yüksekti. Muhkem ve demirden büyük kapıları vardı. Askerler bu kapılarda gündüz ve gece nöbet beklerlerdi. Harem cihetinde, geceleyin nöbetçiler iç kapının önünde görünür, gündüz ise yalnız uzaktan burasını göz altında bulundururlardı.

Bir gün bu nöbetçilerin kaldırıldığını, saray muhafızlarının vazifelerine son verilerek izinli gönderildiklerini, yahut başka garnizonlara nakledildiklerini duyduk. Sarayda bir ağır hava vardı. Herkes bir şeyler biliyor, fakat bildiğini açıklamaya cesaret edemiyordu. Babamın saltanatına karşı bir aksülâmel vukua geldiğini, “*Meşrutiyet*” adı altında yeni bir idarenin uygulanacağını ve babamın hükümdarlık selâhiyetlerini “*Meclis-i Meb'usan*” ismini taşıyan bir parlamentoya devretmeye icbar edildiğini, o zamanki siyasi anlayışımın müsaadesi nispetinde öğrenmiştim.

Bu telaşlı, sarayda emniyetin yok olduğu sıralarda, İngiltere, Fransa, Almanya gibi büyük devletlerin elçilerinin babamla mülâkatları vardır. “*Hâli hazır vaziyet karşısında, kendilerine müracaat vâki olduğu takdirde, devletlerinin, babamın emirlerine âmâde olduklarını*” resmen bildirmişlerdir. Babam, bilmukabele, teşekkür etmiş ve “*böyle bir şeye lüzum olmadığını*” beyan etmiştir. mülâkatı takiben babamın:

“*Bu hazırlıkların, tamamıyla benim hayatımın üzerinde olduğu, gün gibi âşikârdır. Amcam Abdülaziz'in âkıbetine maruz kalacağım ise bence mâlûm! Bununla beraber, etlerimi cımbızla koparacaklarını bilsem, bir ecnebî devlete ilticâyı düşünemem. Vatanımdan kaçmak mucib-i ârdır. Hatta bu, benim gibi otuz üç sene bir devlete Padişahlık etmiş bir insanın irtikâb edemeyeceği en büyük alçaklıktır. Ben Allahıma ve mukadderatıma tâbiim,*” dediğini bizzat kulaklarımla işittiğim vakit, içinde bulunduğumuz hâlin vehamet derecesini ancak kavrayabilmiştim. Bütün kuvvet ve kudret, şimdi bir gölge gibi, Yıldız duvarları için çekilmişti. Bunun ötesi, meşrutî idarenin muhafazasına memur askerî kıt'alarla işgal edilmişti. Kıt'alar saraydan ziyâde, parlamentoyu koruyacak tarzda vaz ve tertib edilmişlerdi.

Babama isnat olunan 31 Mart vak'ası zuhur ettiği vakit, ben onyediyi yaşında idim. Babamın hâdiseden hiç haberi yoktu. Duyduğu vakit çok müteessir olmuştu. Mesele, bir garazkâr grubun tahrikiyle ve Meşrutiyet muhafızı kıt'aları, “*şeriat isteriz*” diye parlamento aleyhine isyân ettirmek şeklinde, babamın padişahlıktan hâl edilmesi için, icat edilmiş çok fecî bir tertip idi.

Hareket Ordusu, isyânı bastırmak gayesiyle İstanbul'a geldiği vakit Sarayı muhasara etmişti. Herkes odasına çekilmiş, kapılar sürgülenmişti. Hizmetkârlar, harem ağaları, mabeynciler, saray içindeki bendegân alınıp götürülmüşlerdi. Yemeklerimizi getirecek, dışarıdan alış-verişimizi yapacak kimse kalmamıştı. Evlerimizin dolaplarında ne varsa onlarla idare

ediyorduk. Dışardan saraya hiçbir şey sokmuyorlardı. Hatta ekmek bile! Elektrik, su kesilmişti. Şehirden silah sesleri geliyordu. Tam bir muhasara hayatı yaşıyorduk. Sarayın bahçesine yağmur gibi kurşunlar yağıyordu. Odalarımızda pencerelerin önünden eğilerek geçiyorduk. Harem ağalarımızdan birisi aniden peydah oldu: *“Bizim hepimizi topluyorlar, arabalara doldurarak götürüyorlar, fakat nereye gidildiği bilinmiyor. Ben aralarından kaçıp size mâlûmat vermeğe geldim. İhtiyatlı hareket ederiz. Bütün sarayın etrafını asker işgal etti.”* Harem ağası devamla: *“Bu adamlar sarayın içine de girecekler. Efendimize de Allahü âlem tehlike var. Bir emriniz varsa, bu son vazifedir, hayatımı fedaya hazırım!”* diye sözlerini bitirdi. Ne yapacağımızı bilmiyorduk, deli gibi olmuştum. Merdivenleri koşarak çıktım, çatı arasındaki pencerelerden etrafı gözetlemeye başladım. Sarayı çeviren müsellâh küt'alar görölüyordu. Bunların yer değiştirmelerini, bir kalenin mazgalından seyrederek gibi ihtiyatla takip ediyordum. Bu buhranlı ve her tarafta ölüm korkusu dolaşan günler tam bir hafta devam etti. Açlık tesirini göstermişti. Kız hizmetçilerimizle kıyıda, köşede ne varsa topluyor, bunları aramızda sadece midemizin ıztıraplarını dindirmeye yetecek kadar paylaşıyor, arta kalanını gene itina ile saklıyorduk.

Benim açlık filân düşündüğüm ve hissettiğim yoktu. Sultan Aziz amcamızın devrinden kalma kalfalardan hâl vak'alarını masal gibi dinlemiştim. Onlara ilâveten bizim de ikinci bir masal olacağımız aklıma geliyordu. Kendime göre planlarım vardı. Babam da aynı âkibete maruz kalacak olursa, ona evvelâ ben siper olacaktım. Canım benimde kaldıkça onu müdafaa için savaşıyordum. Tabî beni sağ bırakmıyacaklardı, fakat gözüm açık iken babama herhangi bir düşmanın eli temas etmeyecekti. Ben babamdan evvel dünyadan gitmeye kararlıydım ve hazırdım.

Babamın başmabeyncisi Tahsin Paşa azlolmuş, onun yerine kâtiplerden Jön Türklerin itimat ettiği İttihat ve Terakki mensubu Cevat Bey tayin olunmuştu. Tesadüfen o gün babama gitmiştim. İlk defa huzura çıkan Cevat Bey *“Ah efendiciğim, ben sizin sâdık bendenizim. Tahsin Paşa beni uzun zaman huzurunuzda çıkarmadı. Büyük bir muzayaka içindeyim”* diye yalvarır gibi konuşuyordu. Babam hareme girdi. Üzüntülü idi. Bütün saray halkınca dalkavukluk ve mürâiliği ile isim yapmış böyle bir adamın kendisine hususî kâtip olarak verilmesinden duyduğu ye'si gizlemeye çalışıyordu. Çekmecesinden bir deste banknot alarak, selâmlıkta bekleyen Cevat Bey'e götürüp verdi. Fakat bu zengin ihsânı görünce yerlere kapanıp ayaklarını öpmeye çalışan Cevat Bey'i, bu teşebbüsünden dolayı hayatının en buhranlı ânında dahi tekdîr ve takbih etmeyi ihmâl etmemiştir:

“Rica ederim! Secdeler Allah'a mahsustur. Bu gibi hareketlerde bulunmamanızı ve ikinci ihtara lüzum bırakmamanızı rica ederim” demiştir.

Birkaç gün sonra, babamın hâl'ine ve Reşad Efendinin Cülûsuna ait Meb'uslar Meclisi kararı tebliğ edildi. Babam gayet serin kanlılıkla: *“Mâdem ki, otuzüç sene memnun edemedim, kimi isterlerse hayırlı etsin. Yalnız rica ederim, bütün ailemle beraber biraderimin oturduğu Çırağan Sarayına beni götürünüz,”* dedi. Tebliğ heyeti *“Meb'uslar Meclisinde, Selanik'te hazırlanan*

köşke gitmeniz için karar alınmıştır,” cevabını verdi. Babam: “Yorgunum ve yaşıma da uzun yolculuklara müsait değildir. Allah'a kasem ederim ki, saltanatı gözüme yoktur, fakat ailemle Çırağan Sarayında ikametimi rica ediyorum” dedi. Tebliğ heyeti, Meclise yeniden arzedileceğini ve alınacak cevabın yeni başmabeynci Cevat Bey ile bildirileceğini söyleyip ayrıldı. Bir iki saat sonra cevap geldi. Derhal Selanik'e hareket için hazırlanılması hakkında Meclis kararını Cevat Bey, maalesef birkaç gün önce bir deste banknotu aldığı vakit yerlere kapanarak ayaklarını öptüğü babama, çok ağır sözler sarfederek bildirdi.

Ağzına aldığı kelimeler terbiye dışı idi, alelade bir adama dahi söylenmesi ayıptı. İşte babam o zaman çok mahzun oldu. İkbalde iken en yakını, düştüğü vakit en insafsız hasmı kesilmişti. Babam çok nâzik bir edâ ile: *“Hangi vicdan elverir ki, sarayda bu kadar mâsum ve günahsız kadınlar aç ve emniyetsiz bırakılsınlar. Şahsıma gelince, ehemmiyeti yok,”* dedi. Cevat Bey de: *“Başınıza gelen ve gelecekleri evvelce düşünseydiniz!”* şeklinde cevap verdi. Babam: *“Düşenin yardımcısı Allah'tır. Elbette benim mazlum kalbimin âhı bir gün çıkacaktır,”* diye mukabele etti. O zaman babacığımın gözleri yaşla dumanlanmıştı. Bunu gördüğüm vakit kalbime bir hançer soksalar kat'iyen acı duymayacaktım. İçerden bir çığlık duyduk. Pencereye koştuk. Sarayın kapısı ardına kadar açılmış, eli süngülü askerler hareme giriyorlardı.

Yıldız Sarayının Mabeyn dairesinde babamın yanında bulunuyordum. Harem, validelerimizin bulunduğu bölme, askerler tarafından tecrit edilmişti. Başlarındaki kumandanlar vaziyete hâkim oldular. Bir tecavüz hâdisesine meydan vermediler. Mabeyn binası önündeki bahçede silah çatmaya başladılar. Ben hayatımı istihkar ederek mücadeleye hazır vaziyette idim. Derhal dışarı fırladım, süngülü askerlerin arasından hızla harem bölmesindeki dairemize, annemin yanına koştum. Bir genç kızın açık-saçık bu hırslı ve cesurâne koşusu herkesi şaşırttı, *“Nereye gidiyorsun? Dur!”*, diye arkamdan bağıyorlardı. *“Ne bağıyorsunuz! Sokağa kaçmıyorum,”* diye cevap verdim. Kim olduğumu bilmiyorlardı, ağızları açık, şaşkın nazarlarla beni takip ediyorlardı. Daireme girdim, annemle kucaklaştım. Babamla birlikte hemen Selanik'e hareket etmek üzere olduğumu haber verdim. Annem ihtiyâtî bir tedbir olarak eşyaları toplamaya başlamıştı. Sür'atle babamın hediye ettiği mücevherlerin bir kısmını koynuma yerleştirdim, tekrar anneme sarıldım öptüm. Zavallı anneciğim: *“Gitme, seni öldürecekler,”* diye arkamdan ağlayıp feryat ederken, ben yine bahçeye fırladım. Etrafa ölüm râşeleri dağıtan aynı silahların arasından geçtim ve tekrar babama mülâkî oldum.

Babam, Cevat Bey'le konuşmasını bitirmemişti. Babam Selanik'e gitmek istemediğini, o da alınan emrin yerine getireceğini ısrarla ve bir düşman gibi beyân ediyordu.

Odaya girmem üzerine Cevat Bey dışarı çıkmak istedi, fakat önüne geçtim: *“Cevat Bey bir hafta evvel, babamın huzurunda nasıl yerlere kapandığınızı, ayaklarını öptüğünüzü ve banknotları cebinize nasıl minnetle yerleştirdiğinizi*

görmüş ve babama nasıl bir lisan kullandığınızı kulaklarımla duymuştum. Şimdi de, sükûtunda, takındığınız tavra ve sarfettiğiniz sözlere şahit oluyorum, yüzünüzdeki maskeyi çıkarıp, hakiki çehrenizi gösterdiniz. Unutmayınız karşınızda bir âcize diye baktığınız kızın azmi ve kalbi büyüktür, sizin gibi kâfir-i nimet olanların intikamını alacaktır,” dedim.

Babamın yanına koştum, o da hayretle yüzüme baktı ve hiçbir şey söylemeden, dışarı çıktı.

Babam harekete karar verdi, veda için, saray halkının Mabeyn salonuna gelmesine müsaade edildi.

Odalardaki kutularda ne kadar sigara varsa topladım, koynuma doldurdum, çünkü yolda babama en ziyâde lazım olacak şey, pek sevdiği özel sigaralarıydı. O zaman zayıftım, fakat göğsüm babama ait ufak-tefek bu gibi lüzumlu şeylerle iyice dolmuştu.

Nispetsiz şişkinliğimin, etrafımdakilerin dikkatini çekecek kadar büyüdüğünü hiç fark etmiyordum, kızlardan birinin başından örtüsünü, birinin de üstünden mantosunu çekip aldım. Kendime örttüm, oyalanmadan burayı terk etmeyi, en tedbirli hareket görüyordum. Babama da, usulca bu teklifi yaptım. Çünkü, artık nasıl olsa çıkarılıyorduk.

Hiç olmazsa bu galeyana kurban gitmemek, yahut onları tahrik edici bir intizara sebep olmamak lazımdı.

Bir aralık gözüme bir şey ilişti, bu, Cuma alayına çıkıldığı vakit, babamın arkasında duran harem ağasının elinde taşıdığı sarı çanta idi, merak edip ağalardan birine evvelce sormuştum: “*Efendimizin su çantasıdır,*” demişlerdi. Babaçığım susuz kalır diye, sigaralarından sonra, hemen bu su çantasını da elime aldım.

Kapının önüne, iki lando araba getirildi, silahlı askerler etrafta vaziyet almışlardı. Hemen binmemiz için haber geldi, saray halkı, başta annelerimiz, kardeşlerimiz olmak üzere, toplanmış ağlıyorlar: “*Efendiciğim gitme, bizi de götür*” diye bağıyorlardı.

Babam hiç konuşmak istemiyordu, bir aralık bizlere hitaben: “*Çocuklarım, hepinizin anneleriniz var, onlarla birlikte kalırsınız, çocuğu olmayan yalnız Fatma Hanım var, o benimle gelsin,*” dedi.

Derhal atıldım: “*Efendim şu dakikada maalesef emrinizi ifâ edemeyeceğim, evimizde annemle vedalaştım. Kardeşlerime gelince, onlara müdahale edemem. Hiçbir şey istemiyorum, yalnız hayatımın sonuna kadar yanınızda kalacağım, her ne mukadderse beraber olacak,*” dedim.

Münakaşa etmeye zaten zaman yoktu, sürüklenir gibi merdivenlerden indik, iki arabaya taksim olduk, ben babamın arabasına bindim.

Muhafızların niyeti, arabaya biner binmez, babamı derhal götürmek ve bizleri geride bırakmak idi, fakat Allah onları şaşırttı, muvaffak olamadılar.

Bir haftadan beri cereyanı kesilmiş Yıldız Sarayından hava karardığı vakit ayrıldık.

Sirkeci istasyonunda subayların refakatinde trene bindirildik ve derhal sessizce hareket ettik. Babama bakıyordum, sakindi. Halinde telaş ve keder görünmüyordu. Ye'simi ve mahzun mahzun baktığımı görünce:

“Benim teessürüm sizin gibi gençlerin ve saraydaki kızların taarruz ve tecavüze maruz kalmaları ihtimalini düşünmekten ileri geliyor. Bana gelince canımın hiç kıymeti yoktur. Ecdâdım bu devlet ve millete, büyük hizmetler ifâ ettikleri halde bir çokları ne felâketlere, ne feci âkibetlere uğramışlardır. Hanedânımızın kıymetini hiçbir zaman takdir edemediler. Vatanımız diye, Meşrutiyetin başından beri bar bar bağırانlar içinde, vatanın ne olduğunu bilmeyenler çoktur. Farkında olmadan yaptığım hatalar bulunabilir. Kusurdan yalnız Allah münezzehtir. Ben bir insanım ve milletime hizmet ettiğime kaniim,” dedi.

Tahtı, sarayı, hazinesi ve askerleri elinden alındıktan; böyle karanlık bir gecede, silahların tehdidi altında, hangi âkibetin bizi beklediği meçhûl iken; babamın mütehakkim bir edâ ile söylediği bu sözleri dinlediğim vakit; hayatımda onun, ne kadar büyük, ne kadar kuvvetli ve ne kadar sabırlı bir insan olduğunu ilk defa anlıyordum. Tahtının önünde ayaklarına kapanılan, yer öpülen bu insan, şimdi karanlık ve soğuk bir kompartımanın penceresinden, dalgın, ufukları seyrediyordu.

Baş muhafızımız Fethi Bey çok terbiyeli bir zat idi. Babama trende nezâket ve terbiye dairesinde muamele ettiği gibi, bizlere de aynı şekilde davranmıştı. Gece yarısı, büzüldüğümüz köşelerimizde uyandırıldık. Tren durmuştu. El fenerlerinin ışığı ve el yardımı ile arazide bir yere kollarımızdan tutularak indirildik. Babam kendi kendine basamaktan zemine atladı.

Dizlerimize kadar çıkan otların arasından yürüdük, tekrar arabaların hazır olduğu bir mahale geldik. Bunlara bindirildik ve yol almaya başladık, hayat ile memat arasında karanlıkta seyahat ediyorduk.

Küçük kardeşim iki buçuk yaşında idi, açlıktan ağlıyordu, ağladıkça annesi yanına aldığı sudan bir miktar ağzına damlatıyordu.

Büyük bir kapının önünde durduk. Fethi bey geldiğimiz yerin “*Alâtini Köşkü*” olduğunu ve ikametimize tahsis edildiğini söyledi.

“Emniyetiniz, benim muhafaza ve nezaretime tevdi edilmiştir, daima buradayım, bir emriniz olursa gelirim” dedi.

İstanbul'dan Selanik'e babamla gelenler, ilk defa, Alâtini Köşkünün avlusunda birbirlerini tam mevcudu ile görüp tanıdılar.

Babamın aşçısı, kahvecisi, dört tane harem ağası ve haremden kendi arzularıyla hizmet için gelen dört kız, mevcudun arasında idi.

Hemen köşkün içinde yerleşmeye ve babamı istirahate geçirmeye koyulduk. Selanik Valisi, bize bir tepsi yemek ve dondurma göndermişti. Babam bunları geri çevirdi. Biz o kadar susamıştık ki, dayanamayarak kaşıkları unutulmuş dondurmaları alakoyup parmaklarımızla yemiştik.

Fethi Bey, uyumak için odasına gitmek üzere yanımızdan ayrılırken, bir kanepenin üzerinde baygın baygın uyuyan iki yaşındaki kardeşimi gördü. Ona yaklaştı, başını eğdi ve çocuğu öptü *“Zavallı yavrucak,”* diye söylendiğini ve gözünden akan yaştan bir damlanın çocuğun yüzüne düştüğünü gördüm.

Fethi Bey'in bu asıl hareketinin, beni ne kadar teselli ettiğini târif edemem. Fethi Bey temiz ahlâk ve vicdan sâhibi bir zat idi.

Alâtini Köşkü şehir dışında büyük bir arazi ortasında üç katlı güzel bir bina idi, denize bakıyordu, möbleleri çok eksik idi, yemek salonunda bir masa, birkaç sandalye vardı. Odaların bazılarında, demirden eski somyeler ve üzerlerinde içi ot dolu küçük yastıklar bulunuyordu.

Babam yatakta yatmazdı. Kendine mahsus şezlongları vardı. Onların üzerinde yatarı. Günde en fazla beş saatlik bir uykusu vardı. Babam birinci katta bir odayı seçti. İki koltuğu bir araya getirip kendine yatacak yer yaptı, *“İşte yatağım!”* dedi.

Babamı mahzun ve kederli sanıp, mahsusen gülerek ve neşe ile yanına gittim, koynumdaki sigaraların hepsini kendine teslim ettim, çok memnun oldu.

“Su çantanızı da getirdim, fakat anahtarını yok. Belki Nâdir Ağada kalmıştır, bir çakı olsa da kessek, belki susuzsunuz” dedim. Güldü ve *“Bunda su yoktur, sudan daha mühim şey vardır. Bu hususu bilâhere sizinle görüşürüz,”* dedi. Beni yanaklarımdan tekrar tekrar öptü. *“Bu vaziyetimi görüp de, beni mahzun zannedip sakın kederlenmeyin kızım!”* dedi. *“Çok memnunum. Ceddinin hangisi fazla hizmet gayretini göstermişse, canlarını da bu uğurda kaybetmişlerdir, ben yalnız hâl-i tabîi ölmeyi tercih ederim. Ne öldürölmek ve ne de intihar etmek isterim.”*

“Dünyada kim bâki kalmıştır, cümlemizin âkibeti ergeç ölümdür. Ecelimle rahat yatağımda ömrümü tamamlamayı arzu ederim, eğer nasibim bu ise bahtiyârım. Çoktan mevkiimi terk etmeği hatırıma koymuştum ve hatta bazı bendegânıma da söylemiştim; ama onlar daima mukavemet ederek, beni bu fıkirden caydırmaya çalışmışlardır; çünkü refahları, saltanatımla kaimdi. Kendi arzomla yapmak istediğim, bugün bir emr-i vâki ile olmuştur.

Allah'ıma sığındım. Vicdanımı tâzip edecek harekette bulunmadım. Kimsenin başını menfaatim için kestirmedim. Kimsenin idamını imza

etmedim. Yalnız bir tek harem ağasının idamını işlediği bir cinâyetten dolayı kısasa kısas olmak üzere imza ettim,” demiştir.

Gecelerimizi, şöyle bir köşeye büzülerek geçirdik. Küçük, yastık kadar ince iki ot minderi birbirine bitişirip, üzerine yatardık. Yorgan, yastık, çarşafa benzer hiçbir şey yoktu.

Babamın bitişigindeki odada, toplu olarak, yatar, kalkar, otururduk. Diğer odalar boştu, istifade edemezdik. Burada bir hapis rejimine tâbi olduğumuz anlaşılyordu.

Sabun yoktu. Alâtini Köşkünün eski sâhiplerinden arta kalmış küçük sabun parçalarını idare ile kullanmaya mecbur olduk.

İlk yemeklerimizi hatırlarım, büyük bir teneke tabla içinde getirilirdi. Pilav ve yoğurttan ibarettiler. Çatal ve kaşık yoktu. Ellerimizle, yiyebildiğimiz kadar yiyorduk.

Babamın yemek takımını, kahvecisi beraberinde getirmişti.

Musluklar pis ve sular zehir gibi acı idi; işte biz bunu avucumuzla içiyorduk. Bardak yoktu.

Panjuruların açılması yasak edilmişti, güneş ve havadan da mahrumduk. Üzerimizdeki elbiseyi çıkarır yıkardım, kuruyuncaya kadar, çıplak oturur beklerdim. Diğerleri de aynen böyle yaparlardı.

Bahçede nöbetleşe devriyeler dolaşırdı. Kapıların anahtarları onlarda idi. Bizi dışarı çıkarmazlardı. Köşkün geniş terasına, serinlemek için bazı akşamlar, yalnız babam çıkabilirdi. Bu, babama unutulmuş, tek nefes alma imkânı idi. Selanik çok sıcak bir yerdi.

Bir ay, mahrumiyet ve azaplar içinde inim inim inledikten sonra, evlerimizden hepimize birer sandık eşya geldi.

Yatak levâzımına, şahsî bazı eşyalarımıza kavuşmuştuk, hemen mâneviyatımız düzeldi.

Babama, muhafız askerleriyle birlikte bütün masrafları için bin lira aylık tahsis edilmişti. Bundan nakit olarak bizlere de onar lira harçlık ayrılırdı.

Bu sürgün hâdisesinin fecî intibaları, bana asıl hürriyeti, fazîleti ve samimiyeti öğretmiştir.

Sarayımızın hazinelerinin, yaldızlı salonlarının, konforlu yataklarının, ayaklarımıza kapanan Cevat Bey gibi mürâi memurlarımızın ne kadar kıymetsiz ve boş şeyler olduğunu; bu ot mindерler üzerinde haşerelerle birlikte uyumaya, yıkadığım elbiselerin kurummasını, soyunmuş bir halde beklemeye çalıştığım o anlar bana öğretmişti.

Babamın yanında olmak, onu sıhhat ve âfiyet içinde görmek bu sürgün ve mahpus hayatında bana, sarayda tanıyamadığım başka bir saadetin hazzını veriyordu.

Tenहा koridorlarda, eski elbiselerimle, sarayda olduğumdan daha büyük bir gurur içinde dolaşıyordum.

Bazı geceler تنها bir odaya çekilir, ışığı söndürüp panjurları aralar, denizi ve mehtâbı seyrederdim. Denizin enginliğini, gök kubbeyi hayran hayran temâşâ ederdim.

Feryat ve figan içinde arkamda bıraktığım zavallı anneciğimi düşünürdüm. Onun kollarını arıyordum. Ah bir kere kucaklayabilsem, ne kadar mesut olacağım diye hayallere daldardım.

Babamdan sonra kalbimde sakladığım benim de gizli ve temiz duygularım vardı. Kalbim işte bunlarla taşmaya başlayınca; aylığımla Selanik'te tedarik ettiğim mandolinimi alır, telleri üzerinden, göz yaşları içinde en sevdiğim nağmeleri çıkarmaya çalışırdım. İçimde coşkun ümitler çağlardı. Sonra pencereyi kapar oturduğum ot minder üzerine uzanır ve uykuya daldardım.

Sabahları uyanır uyanmaz, o tatlı güneşi görmek, sıcaklığını vücudumda duymak arzusuyla, nöbetçilerin pek ilgi göstermedikleri pencerelere koşar, panjurları aralardım.

Muhafızımız Fethi Bey, bizimle uzun müddet kaldı. Sonra yerine Rasim Bey isminde başka bir zat tayin edildi. Fethi Bey, babama arzı veda için geldiği vakit: *“Bu vazife bana çok ağır geliyor. Aldığım emirlere göre hareket etmek benim harcam da değil, vicdanım müsaade etmiyor. Hepinizden hoşnut olarak ayrılıyorum,”* demiş ve ayrılmıştır.

Yeni muhafızımız da fena bir adam değildi. Fethi Bey gibi yavaş yavaş ona da ısınmaya başlamıştık.

Babamı muazzep eden bir tek mesele vardı. Bizlerin evlenme zamanımızın gelmesi ve vaktimizin geçmesi idi.

Bir gün Rasim Bey'i yanına çağırdı, bu meseleyi ona açtı. Kendi hayatında, kızlarının evlenmesini gözleriyle görmeye muktedir olamazsa dahi, uzaktan olsun, duymak bahtiyarlığını arzuladığını ve bunun İstanbul hükümetine bildirilmesini rica etti.

İstanbul'a yazıldı, cevap beklenmeye başlandı.

Kurban bayramı arifesi idi. Harem ağalarından birini, zabitler, odalarına davet ettiler ve bana şu haberi yolladılar:

“Söyleyiniz, kardeşlerinin büyüğüdür. Bu gece odalarının altına gaz koyduk. Açıkta demirli duran Mesudiye zırhlısı köşkü bombardıman edecek. Babaları

ve köşk mahvolacak. Kendileri gençtir, acıyoruz. Gece yarısı kardeşleriyle beraber bizim dairemize gelsinler. Biz onları muhafaza ederiz.”

Bunun ne kadar çirkin bir plan olduğunu anlamak için insanda biraz izân olması kâfidir. Zavallı harem ağası bunu gerçek zannederek, babamın başına gelecek bir felâketten derin endişe duymaya başlamıştı.

Kendisine “*Babamızın mükedderatı ne ise bizimki de o olacaktır,*” dedim. “*Hapishanede ne karakterde adamların ellerinde olduğumuzu pek iyi takdir edenlerdenim. Bilhassa ben hayatta hiçbir şeyden korkmayan bir kızım, tekliflerini kabul etmeme imkân yoktur. Aynen bunları söyleyin!*” diye ihtar ettim.

Gaye, bizi bir gece için odalarına almak, kızları nâmus ve iffetten mahrumdur şâiyasını yayarak babamı küçük düşürmekti. Çok şükür hiçbir şey olmadı.

Benim İstanbul'a dönmem için hükümetten müsaade geldi ve Rasim Bey vasıtasıyla babama tebliğ edildi. Hayatımda en korktuğum acı dakikaları yaşıyordum, İstanbul'a gene trenle dönecektim, arabalar kapıda bekliyordu. Babamla göz yaşları içinde kucaklaştık, sürekli bûseler ile birbirimizi koklaya koklaya öpüştük. Babam nasihatlarını, hayır ve dualarını yaptıktan sonra, âdeta koşarak odasına kapandı, diğer kader ortaklarımla da aynı şekilde göz yaşları içinde kucaklaşarak vedalaştım.

Köşkün kapısından çıkacağım sırada Rasim Bey yanıma sokuldu.

“*İstanbul'dan alman emir ihtizasınca; şu odada üzeriniz aranacaktır,*” dedi ve beni arama odasına götürdü, içerde üç kadın gördüm. Rasim Bey: “*Bu hanımlar bizim zevcelerimizdir. Üzerinizdeki elbiselerinizi çıkaracaksınız, her tarafınız aranacaktır,*” dedi. “*Muayeneyi takiben şu bohçada duran başka elbiseleri giyeceksiniz, öbürleri burada terk edilecektir,*” dedi.

Ümitsiz bir mukavemet göstermek istedim; fakat gene dediklerini yaptılar. Âmirlerinden aldıkları emri harfiyen tatbik ettiler. Çarnâçar soyundum. Elleri bir esîre gibi idim. Ne isterlerse yapabilirlerdi. Müdafaasız ve âciz idim.

En mahrem yerlerimize kadar muayeneyi uzattılar. Artık teferruatını yazmağa insanın hicap duygusu mâni olmaktadır.

Bana refakat edecek olanlar da teker teker aynı muayeneye tâbi tutuldular, İstanbul'da birisine verilmek üzere, babama ait bir pusulanın üzerimizde bulunup bulunmadığını tetkik ediyorlardı. Saçlarım çok uzundu, her bir telini ayrı ayrı yokladılar, fakat kime kimi şikâyet edebilirdim. Sükûtu tercih ettim.

Hava iyice karardıktan sonra arabalara binip istasyona geldik, oradan da hususî bir trenle İstanbul'a hareket ettik.

Sirkeci istasyonunda annem beni karşıladı. Ayrılığımız, tam bir yıl sürmüştü, fakat bu müddet, her ikimize asırlar kadar uzun gelmişti. Karşılaşmamız hem tatlı, hem hazine oldu. Sarayın dışında kalmıştık. Şimdi Nişantaşı'nda bir konağımız vardı. Orada yaşayacaktık.

İlk işim, muhafız Rasim Bey'e mektup yazarak, babamı sormak oldu. Bir hafta sonra cevabını aldım. Babamın çok memnun olduğunu, mümkünse her zaman kullandığı “*Jean-Marie Farina*” kolonyasından göndermemi istiyordu.

Derhal tedarik edip, ikinci bir mektupla yolladım. Alındığını, babamın sıhhat ve âfiyette olduğunu, kolonyalardan çok memnun kaldığını sevinerek öğrendim. Nişantaşı'ndaki ikametimin ikinci ayından itibaren, tekrar babamın acı acı hasretini çekmeye başladım. Bu, hem zihnimi işgal ediyor, hem de kalbimi sızlatıyordu. Şimdi hariçle bol bol temas ediyor ve halkın içinde gezebiliyordum.

Konağımız, güzel bir park içinde konforlu bir ev idi, ben geldikten ve onu kendi zevkime göre döşedikten sonra, daha da güzel, zengin bir hâne olmuştu.

Mutfağımız, sofralarımız, aşçı, halayık, uşaklarımız bir dereceye kadar alıştığım o eski hayatın eksikliğini bana tattırmıyor gibi görünüyor idi ise de, ben hep babamın Selanik'teki menfa ve mahbes hayatını düşünüyordum. O azap beni Nişantaşı'ndaki evimde, hiçbir sûretle rahat bırakmıyordu.

Allah'ıma her zaman dua ederim. Babamın duymasıyla bahtiyar olacağını bana tebliğ ettiği ve yanından ayrılışımın esas maksadını teşkil eden mesut hâdise oldu. Çocuğumun babasıyla mesut bir izdivacı, kader nasip eyledi. Zevcimle tabiatımız, hislerimiz, düşüncelerimiz o kadar uygundu ki, birbirimizin üzerine titrerdik, sevgimiz bütün ömrümüzce devam etmiştir.

Yalnız, zevcimin bünyesi zayıftı, ufak bir hava değişikliğinden çarçabuk sıhhati bozulurdu. Kışın Nişantaşı'nda benim evimde, yazın Erenköyü'nde zevcimin köşkünde otururduk. Pazartesi günü ve gecesi kabul günümüzdü. Çok samimî dostlarımız ve meclislerimiz vardı. Onların hayalleri her zaman gözlerimin önüne gelir, hepsini hasretle anarım.

Babamın Cülûsunun yirmibeşinci yıldönümünde, fabrikası tarafından hediye edilen eşini müddeti hayatımda ne İstanbul'da ve ne de Fransa'da gördüğüm, “*Player*” marka duble piyano vardı, babam onu bana vermişti.

Piyano hocam, meşhur Prof. Hege idi; kabul günleri, zevcesi ile birlikte o da gelirdi, misafirlere çalardım. İstidadımı son derece takdir ederdi ve beni çok severdi. Kat'iyen ders ücreti kabul etmezdi.

Erenköyü'ndeki yazlığa, Mayıs ayının başında göç ederdik. Köşk 36 odalı olup, büyük bir arazi üzerinde bulunuyordu, çiftlik denebilecek kadar geniş teşkilâtı vardı.

Ayrı ayrı bağlan, meyve ve çiçek bahçeleri, bostanı vardı. Akşam, sabah muntazaman denize girerdik. Sandalla denize açılır gurubu seyrederdik. Kürek çeker, deniz sporları yapardık. Fenerbahçe ile Moda sahillerinde araba ile akşam gezintilerine çıkardık. Zevcim ruhen çok hassastı. Tab'an da artist idi, spordan hoşlanmaz, fakat güzel yağlı boya tablolar yapardı.

Erenköyü'nün pastoral hayatını çok severdi, kendisi Hariciye Nezareti memurlarından sefaret kâtibi Fahir Beydi. Avrupa'da uzun müddet kalmayı istemezdi, memleketinde ailesi içinde yaşamayı, sefaret kâtipliğine tercih ederdi.

Bu mesut günleri yaşarken, harb-ı umumî başladı. Bir çok ahbablarımız asker oldular, cepheye gittiler. Zevcim sıhhatinin bozukluğu sebebiyle askerlik hizmetinden af edildi.

Sıkıntılı günler gelmişti. Bunları daha acı ve felâket günleri takip etti. Balkan Harbindeki buhranlı devreler sırasında babamı pâyitahta getirmek istediler. Nihayet bir gün, bir Alman gemisinin bordasında İstanbul'a getirildi, İkametine Beylerbeyi Sarayı tahsis edildi.

Sıhhat ve afiyet haberlerini alıyorduk, yalnız görmek mümkün değildi. Babamın halefi olan amcama, Meclis-i Meb'usan reisine ve Sadr-ı Âzama yazı ile müracaat ederek, babamızı görmek hakkımızdan mahrum edilmememizi bildirdim.

Bir hafta sonra, her bayramın ilk günü, yanımızda muhafız subayların aileleri bulunmak şartıyla, görüşmemize müsaade edildi.

İlk ziyareti yapacağımız Ramazan Bayramının 1. günü geldi. Beşiktaş iskelesinde bir çatana bizi bekliyordu. Bütün familyaları arabalarıyla rıhtıma geldiler. Bu vasıta ile Beylerbeyi'ne götürüldük.

Karşılaşmamız hazin oldu, teker teker babama sarıldık, öpüştük. Aileleri, benden daha fazla heyecan içindeydiler; çünkü onların hasretleri daha uzun sürmüştü. Muhafız memurlarının zevceleri ve çocukları etrafımızda bulunuyorlar, gözlerini bir dakika bile bizden ayırmıyorlardı, bundan fevkalâde memnun ve müsterih olduk.

Esasen, babamın durumundan ve konuşmasından da bu hâl belli oluyordu. Bize, aşçısı marifetiyle yemekler hazırlatmıştı. Babamız başımızda olduğu halde, o gün annelerimiz ve kardeşlerimiz ile bir sofrada oturup yediğimiz yemeği hiç unutamam.

Akşam oldu. Dönüş vakti geldi. Ayrılmak bize çok acı ve ağır geliyordu. Tekrar kucaklaşıp rıhtımdan çatanamıza bindik, iki ay sonra Kurban Bayramı gelecekti. O zaman gene böyle mesut bir ziyaret yapmak ümidiyle teselli bulmuştuk.

Her hafta kardeşlerimizle bir olur, harem ağalarımız vasıtasıyla babama lazım olan şeyleri hazırlar ve yollardık.

Kurban Bayramı geldi. Biz Erenköyü'nde olduğumuz için Beylerbeyi'ne otomobil ile geldik. Annemle beraberdim, hemşirelerim ve validelerim Beşiktaş'tan daha gelmemişlerdi.

Muhafızların haremeleri ve çocukları bizi karşıladılar. Babam erken gelişimizden memnuniyetini gözlerimin içine bakarak izhar etti. Muhafızların haremlerine, benim kendisine nasıl mutî, bağlı ve fedakâr bir evlât olduğumu uzun uzun anlattı; sonra kalktı. Hızlı adımlarla odasına gitti. Beşon dakika kaldı, elinde küçük bir plakette geldi.

Mütebessim ve mânidar bir tavırla yüzüme baktı. *“Geçen gün, muhafız beyefendi bir tane ananas getirmişler, buranın terasında yetiştiriyor, en sevdiğin bir meyva olduğu için, sana saklamıştım. Bir tane olduğu ve takdim edilemeyeceği cihetle, bunu kardeşlerin görmesin, vakta ehemmiyetsiz bir şey, keşke birkaç tane daha olsaydı da, onlara da verseydim. Zaten fazla yetiştirmek de mümkün olmuyor. Bu da, zannederim sonuncusu imiş. Kardeşlerinin görüp de, ehemmiyetsiz bir şey için başka fikre sahip olmalarını istemem kızım,”* dedi.

Derhal dışarı çıktım. Orada bekleyen hizmetimdeki kıza, kâğıda itinâ ile sarılmış babamın kıymetli hediyesini verdim ve iyi muhafaza etmesini tenbih ettim.

Yarım saat sonra celdelerim ve kardeşlerim geldiler. Babamızla neşe içinde gene yemek yedik ve akşam evlerimize döndük.

Gece zevcimle birlikte babamı konuşurken, onu gündüzkü hediyesi ananası hatırladım ve beraber yemek için, gittim getirdim.

Ananası, sarılı olduğu kâğıdından çıkarırken, içinden, meyvanın dikenli kabuğu üzerine maharetle tatbik edilmiş küçük bir paket daha gördüm. Merakla açtık, içinden elmaslar dökülmeğe başladı. Hem hayret, hem de sevinç içinde kalmıştık. Taşlar da, değerlerine ve cinslerine göre, ayrı ayrı bükülmüş kağıtlara sarılmışlardı. Ayrıca, bir de küçük not bulduk: *“Su çantasındaki hakkın.”* O zaman bu sürprizin iç yüzünü çözdüm. Benim su çantası bildiğim, başmuhasip ağa tarafından muhafaza edilen bu zatî eşya, anladım ki, babamın daima beraber bulundurduğu, küçük bir hazinesiymiş, içi su ile değil, kıymetli taşlarla dolu imiş ve anahtarını da kendi üzerinde taşımış.

Ananas paketinden çıkan her biri nohut tanesi iriliğindeki iki avuç dolusu kıymetli taşlar, paha biçilemeyecek değerde harika şeylerdi. Fakat, bunların hiçbirisini o anda gözlerim görmüyordu. Babamın çok ince bir şekilde bu hatırlayışı, beni pek hislendirmiştir. Hatta tuhaf bir hâleti ruhiye ile, ananası taşlardan çok daha kıymetli bulmuştum.

İstanbul'da tifo salgınından bahsediliyordu. Bir gün ben de şiddetli başağrıları ve yüksek ateşli nöbetlerle yatağa düştüm. Doktorlar hayatımdan ümitlerini kesmişler, zevcim ve annem baş ucumda gözyaşı döküyorlardı. 20 gün baygın yattım. Ardından Allah'ın inayetiyle tehlikeli devreyi atlatıp gözlerimi açtım. Ateşim düşmüş, başımın ağrıları azalmıştı, ilk işim babamı sormak oldu. Maalesef, gözleri önlerinde olarak, vefat ettiğini bildirdiler. O anda yataktan fırladım. Odadan odaya koşarak kime rastlarsam babamı soruyordum. Halbuki ben, iyileşip yüzümün rengi yerine geldikten sonra; onu ziyaret etmeyi, hastalık nöbetleri arasında bir rüya gibi düşünüyor, adını saklıyordum.

Kendime nasıl geldiğimi bilmiyorum. Gözyaşlarımı günlerce zaptedemedim.

Babam 10 Şubat 1918 günü vefat etmiştir. Ölümü hakkında bana anlatılan çok dağınık şeyleri şu şekilde hülâsa edebilirim: Benimle beraber babam da hastalanıp yatağa düşmüştür. Ümitsiz bir vaziyete girdiği anda evlâtlarının ve haremlerinin çağırılmasını istemiş, fakat arzusu iki gün gecikme ile yerine getirilmiştir. Ailesi efrâdı, Beylerbeyi'ne gittikleri vakit yalnız cenâzesini görebilmişlerdir. Kadınları akşama kadar sarayda kalmışlar, ertesi günü de damatları Beylerbeyi'ne giderek eşyalarını mühürlemişlerdir.

Babamın çok aziz hatıralarını, ölümünden sonra, yıllarca süren ve belki de hâlâ bitmemiş bulunan bir veraset meselesi takip etmiştir. Hanedân âzaları, hükümet, hatta yabancı hükümetler, babamın şahsına ait cesim servetleri, mülkleri üzerinde iltifâtlara düşmüşlerdir. Veliaht Vahdettin ve Abdülmecit efendilerin başkanlıklarında kurulan ve Sadrâzam Salih ve Harbiye Nâzırı İzzet Paşaların da, üyeleri arasına dahil oldukları bir hanedân meclisi, bu davayı bir çok münakaşalar içinde halletmeye çalışmıştır.

Beylerbeyi Sarayında, vefat ettiği odada bulunan eşyaları arasındaki “Su çantası”nın hikâyesi, daha bir müddet meraklı safhâlar arz ederek, devam etmiştir. Çanta, Beylerbeyinde mühürlü olarak bir-iki ay kalmıştı. Herkes tarafından muhteviyatı merak ediliyor ve bir an önce açılması, aile efradı tarafından arzu ediliyordu. Diğer taraftan, çantanın dedikodusu, mübalâğalı şekilde sarayın hademelerine kadar kulaktan kulağa yayılmıştı. Hanedân Meclisi de, her şeyi bırakmış, su çantasının bizim elimize geçmesine engel olacak, bir takım itirazlar icat ediyordu. Sultan Vahdettin, bunların arasında, bilhassa başta geliyordu.

Bir gün Sadrâzam bize geldi. Bu çanta meselesi hakkında: “*Kimse duymadan, bir an evvel onu yerinden alın! Vakıt gecikmesin,*” demiştir. Zevcim: “*Nasıl olur? Üzerinde 10 tane mühür var,*” şeklinde mukabele ettiği vakit; Sadrâzam: “*Üstü mühürlü ise, altı değil ya*” diye cevap vermiştir.

Tavsiyeye uyarak çanta alındı. Bir müddet sonra muhammimler ve ailemiz efradı huzurunda açıldı. Muhteviyatı mirasçılara taksim edildi. Yalnız, çantanın altı kesilerek açılmış ve muhteviyatındaki çok nâdide parçaların değiştirilmiş olduğu da yapılan dikkatli bir muayene neticesinde anlaşılmıştı.

Babamın vefatı, hayatta beni yıkan tek hâdise olmuştur. Ölümünü kabul edebilmek için uzun mâtem yılları geçirdim. Babamın Selanik'te iken bana bir vasiyeti vardı; onu hiç unutamam. Alâtini Köşkünde, bir sabah vakti en küçük kardeşimin annesi Saliha hanımefendi ve ben, babamla birlikte oturuyorduk. Evvelce de babamın hayranlığını en ziyâde üzerine çekmiş bulunan, ahlâkının yüksekliği akıl ve muhakeme kabiliyetinin kuvveti ve inceliği hepimizce bilinen bu muhterem hanım hakkında babam bana hitâben şu sözleri söylemiştir:

“Kızım şu kadını görüyor musun? Ben bunca senelik hayatımda çok kadınlar gördüm. Fakat bunun gibisini görmedim. Hem ahlâkı, hem kadınlığı itibariyle kadınların müstesnâsıdır,” demişti. Ben de, *“En ziyâde sevdiğim validelerimdendir,”* demiştim. Babam: *“Sizi birbirinize sevdiren ahlâklarınızdaki benzeyiştir,”* buyurmuştu. Babamın bu nasihatına daima kıymet verdim. Ruhunu şâdetmek için, Sâliha hanımefendiye bağlandım ve onu da ölümüne kadar annem gibi sevdim.

Kendimle birlikte mezarıma götürebileceğim babama ait bir küçük hatırayı daha taşımaktayım.

Selanik'te şiddetli bir anjine tutulmuştu. Mahmut Şevket Paşaya telgraf çekilerek bir cerrah istendi. Boğazı şişmiş, iltihaplanmış. Yutkunmak için zorluk çekiyordu. Babam İstanbul'dan cerrah gelinceye kadar, kendi eliyle, boğazındaki şişliği kızgın demirle dağladı. İltihabı akıtmağa, ateşini düşürmeye muvaffak oldu. Doktorlar bunu duydukları vakit şaşırılmışlar ve metanetine hayret etmişlerdi. Bir gün benim de elimde bir çıban çıktığı vakit, babam onu da dağlayarak iyi etmişti. Kendimi sıkıp, ses çıkarmadığımı görünce: *“Aferin cesur kızım,”* diye iltifat etmişti. Yarama şifa veren o dağlanma da işte babama ait, vücudumdan ayrılmayan bir iz ve bir hatıradır.

Babamın gözlerini kapadığı yıl, umumî harp, mağlûbiyetimizle sona ermişti. Kayıplarımız büyüktü. Ben, demir gibi irâde ve sağlığa sâhip, bu kuvvetli insanın, ızdırabı birkaç gün süren bünyevî bir teşevvüşten vefat ettiğine kani değilim. 38 yıl üzerine titrediği ve ecdâdının emaneti olan vatanın, idaresiz ellerde, mahvolduğunu anlamış ve bunun acısıyla ölmüştü.

3. Bölüm

HASTALIK VE TEDAVILER

Zevcim kum sancılarından muzdaripti. Doktorlar Avrupa'nın tedavisine lüzum gösterdiler. Birinci Cihan Harbinin son günleri idi. Berlin'e veyahut Viyana'ya gidebilirdik. Viyana tercih edildi. Çünkü, orada zevcimin arkadaşları ve hariciye memurlarından akrabâları vardı. Viyana sefiri Hüseyin Hilmi Paşa da iyi tanıdıklarımızdandı. Ayrıca, Avusturya İmparatoru Frans Jozefin hayatını kurtaran profesör doktor Hörtnzer bu sahada pek müstesnâ bir hekimdi. Tedavi için doğrudan doğruya ona gittik. Mutlak sûrette, Marin Bad'da zevcimin bir ay kür yapmasını tavsiye etti. Ayrıca, ben de anemiden rahatsızdım. Bana da bir gün çelik, bir gün çamur banyosu ile muhtelif su içmeleri tavsiye etti.

Viyana'ya gelmeden önce, Berlin'e yaptığımız üç haftalık ziyaretin o güzel intibâlarını da hiç unutamadığım için, burada kaydetmekten büyük bir zevk duymaktayım. Müzeleri, tiyatroları ve temâşaya şâyan nereleri varsa hepsini gezmiştik.

Almanya'da, sokakların salonlar kadar temiz olması, bilhassa dikkatimi çekmiştir.

Viyana'ya dönüşte Bristol otelinde bir hafta kaldık. Bundan sonra Marin Bad'a gittik. Bu arada, ben, başka yerlerdeki içmelere de mükerrer ziyaretler yaptım. Onlar da fena değil. Fakat, Marin Bad kadar sıhhat üzerinde harikalı tesirler yapan bir kaplıcaya rastlamadım.

Harp dolayısıyla gıda buhranları başlamıştı. Meselâ: Günde adam başına 25 gram ekmek veriliyordu. Şeker yoktu. Onun yerine, herkesin çantasında sakarin bulunuyordu. Marin Bad'daki bir aylık tedavimizi bitirdiğimiz vakit, işte bu şartlar içinde Viyana'ya dönmüştük. Misafir kaldığımız Bristol oteli, beldenin en yeni ve en lüks otellerinden biri olmasına rağmen, yemek salonunun bu sefer pek fakir bulmuştuk. Halk her gün daha fazla açlık acıları ile karşılaşılıyordu. Her gün yenilen, lâhana çorbası ve bazen da, tatsız bir balıktan ibâretti. Bütün unlular, patatesten yapılıyordu. Karaborsadan fahiş fiyatla, garsonlar yardımı ile, beyaz un ve mahdut miktarda şeker bulmak mümkündü. Bulduklarımızdan, gene garsonlar vasıtası ile, kendimize hususî ekmek yaptırabiliyorduk. Otelin fena yemeğine nisbetle, daha zararsız gıdalar veren lokantalar vardı. Gerek halk ve gerekse biz çantalarımıza birer parça ekmek ve şeker alır, karnımızı doyurmak için, bu yerlere giderdik. Fakat, vaziyet günden güne ağırlık kesbediyordu. Kimse ne hayatından, ne de malından emin görünüyordu.

Bir gün, Viyana Sefirimiz Hüseyin Hilmi Paşa, bilhassa otelimize kadar gelip, bütün yolların iki güne kadar kapanacağını bildirdi. Trenlerde aşırı izdiham dolayısıyla, bilet bulmanın dahi müşkül olduğunu ilâve etti. Biz ise, her ne pahasına olursa olsun, memleketimize dönmeye ve bunun için ayakta

seyahate dahi râzı olduğumuzu beyân ederek, biletlerimizin tedarikini rica ettik.

Hüseyin Hilmi Paşa yanımızdan ayrıldıktan iki saat sonra, zevcime şiddetli bir hararet ve baygınlık geldi. Derhal yattı. Doktor getirdik. Muayenesi yapılırken; elçimiz paşadan bir tezkere geldi. Bu akşam son trenin kalkacağı, yerimizin çok güçlkle ayırıldığı, bundan sonra avdetimizin imkânsız olduğu bildiriliyordu. Doktor, haberi öğrenince, bu yüksek ateşle gribe tutulmuş hastanın yatağını terk edip, sokağa çıkması âdeta intihar etmekti, dedi.

Dizlerimize kadar çıkan otların arasından yürüdük, tekrar arabaların hazır olduğu bir mahale geldik. Bunlara bindirildik ve yol almaya başladık, hayat ile memat arasında karanlıkta seyahat ediyorduk.

Küçük kardeşim iki buçuk yaşında idi, açlıktan ağlıyordu, ağladıkça annesi yanına aldığı sudan bir miktar ağzına damlatıyordu.

Büyük bir kapının önünde durduk. Fethi bey geldiğimiz yerin “Alâtini Köşkü” olduğunu ve ikametimize tahsis edildiğini söyledi.

“Emniyetiniz, benim muhafaza ve nezaretime tevdi edilmiştir, daima buradayım, bir emriniz olursa gelirim” dedi.

İstanbul'dan Selanik'e babamla gelenler, ilk defa, Alâtini Köşkünün avlusunda birbirlerini tam mevcudu ile görüp tanıdılar.

Babamın aşçısı, kahvecisi, dört tane harem ağası ve haremden kendi arzularıyla hizmet için gelen dört kız, mevcudun arasında idi.

Hemen köşkün içinde yerleşmeye ve babamı istirahatate geçirmeye koyulduk. Selanik Valisi, bize bir tepsi yemek ve dondurma göndermişti. Babam bunları geri çevirdi. Biz o kağa çıkması âdeta intihar etmektir, dedi. Neticede hareketten vazgeçip, Viyana'da kaldık. Vaziyetimiz o kadar zorlamıştı ki, burada bunları izah etmekte aciz kalıyorum.

Viyana, Bolşeviklik tehlikesine de maruz kalmıştı. Mütareke sebebi ile İstanbul'dan paramızın gelmesi imkânsızdı. Gerçi elimizde para yok değildi. Fakat, ne kadar zaman bu halde kalacağımız meçhûldü. Yanımda kıymetli mücevherlerim vardı. Fakat, böyle bir zamanda onları satmak istesem kim alırdı? Bir gece otelin holündeki büyük camlara dışarıdan taşlar atılarak kırıldığını, başıbozuk halk gruplarının sokaklara döküldüğünü, tecavüzkâr hareketlerde bulunduklarını hatırlıyorum. Bizler veya bizim gibiler, yerlerinden kımıldamaya, dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlardı. Bu buhranlı anlara, korku ile birkaç gün sabır ve tahammül gösterdikten sonra, İngiliz ve Fransız askerlerinin Budapeşte'ye gelmiş oldukları duyuldu. Polislerin müdahaleleri ile, ortalıkta yatışma belirtileri müşahade edilir edilmez, zevcimin henüz tamamen iade-i âfiyet etmemiş olmasına rağmen, Viyana'dan ayrılmayı ve Peşte'ye gitmeği düşündük. Ancak, bu yolculuk için

istifade edeceğimiz vasıta; terhis edilmiş askerler ve harpten bizar olmuş âsi ruhlu neferlerle dolu trenler idi. Onlarla birlikte yolculuğa hiç kimse cesaret edemiyordu. Tabiatım icâbı, azmettiğimi mutlaka yapmalıyım. Zevcimle yaptığım müzakerede o, elinden geldiği kadar böyle tehlikeli bir maceradan beni alıkoymaya çalıştı. Fakat, yine azmimden dönmedim.

Normal zamanda Viyana ile Peşte arasında trenle seyahat altı saat devam eder. Yola çıkarken tanıdığımız bütün ahablar hayatımızı büyük bir tehlikeye arzettiğimiz söylediler. Viyana'da ikamete devamımızı telkine çalıştılar. Yalnız, mütarekenin ne kadar müddet devam edeceği mâlûm değildi. Uzun bir devre sefaleti mucip olabilirdi. Tehlike cihetine gelince; kadere olan kuvvetli inancımdan dolayı, bunu hiç umursamıyordum. Korkum yoktu. Çünkü, Allahın takdirinden kaçınılamazdı. Takdir yerini bulurdu. İşte, bütün bu tehlikelere rağmen, yola çıktık.

Macaristan'a hareket eden trenle, yağmurlu bir akşam, saat altıda, Viyana'dan ayrıldık. Trenin kırılmamış bir tek camı kalmamıştı. Elektriği yoktu. Zevcimle benim yanımda yol arkadaşı olarak (fam dö şambr'ım), bir de otelde tanıştığımız bir madamla zevci bulunuyordu. Onlar da bizimle beraber İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Trenin içinde ve koridorlarında, etraflarını vahşî bakışlarla süzen, canlarından bıkmış askerler, insana ürperti veriyordu. O korkunç nazarların arasına üzerimize değdiğini biz de hissediyorduk. Soğuk, hava cereyanı ve karanlık da ayrıca ye'is ve kaderlerimizi arttırıyordu. İşte, normal zamanın altı saatlik yolculuğunu, bu şartlar içerisinde, 16 saate ikmâl ederek Peşte'ye vâsıl olduk. Bu onaltı saat içinde yerimizden kalkmak değil, kıpırdamak dahi mümkün olmadı. Karanlıkta birbirimizi göremiyorduk. Ancak, sigaralarımızı yakarken gözlerimize düşen aydınlıktan faydalanıyorduk.

Peşte'de Buda oteline indik. Burası Viyana gibi değildi.

Gıda sıkıntısı yoktu. Her şey bulunabiliyordu. Fransız ve İngiliz askerlerine sokakla du. Otelimiz, aynı zamanda, oranın sanatoryumu idi. Henüz tamamlanmamıştı, ikmâl edilmesine çalışılıyordu.

Salonlarında neşe ve müzik hiç eksik olmuyordu. Fakat, biz etrafımızı saran bu mesut havanın içinde bir taraftan onu teneffüs ediyor, diğer taraftan da yurdumuza bir an evvel dönmek için nereye, kime, nasıl müracaat etmek gerektiğini düşünüyorduk. Tuna üzerinde ecdat yadigarı ve içinde bir muhafızı da bulunan küçücük Akakale'yi seyrediyorduk. Arasına Peşte'ye iniyorduk. Otelimiz yeni ve pek eğlenceli olduğu için, müşterilerle birlikte halktan da pek rağbet görüyordu. Herkes çayını içmek ve yemeğini yemek için otelimizi tercih ediyordu. Çok cazip bir kış bahçesi vardı. Pazar günleri, mübalâgasız bütün şehir halkı buraya gelirler, askerî bandonun çaldığı havaları dinlerler, neşeli gezintiler yaparlardı. Memlekete dönemeyen Türkler, bizimle beraber, aynı otelde toplanıyorlardı. Gün geçtikçe mevcudumuz artıyordu. Kendi aramızda çok güzel vakitler geçiriyorduk.

Bir gece yarısı, bağışmalarla uyandık. Otelin üzerinde mitralyöz sesleri duyuluyordu. Müşteriler, odalardan odalara koşuyorlar, ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Umumiyetle herkes çantalarını topluyor, harekete hazırlanıyordu. Bu arada zevcim de elbisesini giydi, çantalarımızı yerleştirmeye başladı. Ben yatıyordum, yerimden bir lâhza bile kıılmıdamadım. Tahminime göre sokaklarda Bolşeviklerle mücadeleler oluyordu. Başımıza, her ne hal ise, bir belâ geldi veya gelecek tarzında, vaziyete mütalâa ettim. Öyle bir yerde ikamet ediyorduk ki, nasıl ve nereye kaçabilirdik? Gece yarısı araba, eşyalarımızı taşımak için hamal nasıl bulunabilirdi? Sonra biz şehrin dışarısında hâkim bir tepenin üzerinde bulunuyorduk. Halbuki bütün kargaşalar şehirde cereyan ediyordu. Biz ise, telaş ve şaşkınlıktan bu emin yeri bırakıp, çantalarımızla şehre, tehlikenin içine gitmeye hazırlanıyorduk. Şehirde, hâlen bulunduğumuzdan daha emniyetli, bir otel veya yeri nasıl temin edebilirdik? Gürültüler kesilinceye kadar sükûnetimi muhafaza ederek, zevcimi ve dostlarımı teskin ettim. Odalarımızda kaldık. Mukadderata teslim olmayı tercih etmiştim. Bilâhare bu soğukkanlı davranışım, zevcimin ve diğer dostlarımın takdirlerine mazhar olmuştu.

İhtilâl karışıklıkları bir-iki gün devam ettikten sonra, etrafa, bir derece, sükûnet avdet etti. Peşte halkından zengin ve hâli-vakti yerinde olan kim varsa hepsi kaçmıştı. Hiçbir yerde eğlenme ve zevk diye bir şey kalmamıştı. Şehre pek ender iniyorduk. Sokaklarda parlak ziynet ve tuvaletlerle gezmek kabil değildi. Ahalinin aç, daha doğrusu, harpten bezmiş bir takım Bolşevik unsurlarının tecavüzlerine uğramak her zaman muhtemeldi. Yolda giymek için, Viyana'dan âdi bir lûtr kürk almıştım.

Bir gün, onunla, otelden çıktım, zevcimle birlikte biraz değişiklik olsun diye şehirde bir çay salonuna gidiyorduk.

Yolda, giydiğim kürke, hırs ve huşûnetle bakan nazarları hissediyordum. Gezmemizi bitirip avdet ederken, yanımızdan geçen biri; kürkümün arkasını sert bir çakı darbesi ile baştan aşığı kesip birden yok oluverdi. Yanımdakilerin hepsi mütecâvizî yakalamak için koştular. Ne kadar uğraşılsa da adamı bulamadılar. Kürkümü kesen, bizden daha akıllı olacak ki, arkasından hiçbir iz bırakmamıştı.

Türk şehbenderinin haremi Amerikalı bir kadındı. Uzun seneler zevci ile Türkiye'de yaşadığı için, fevkalâde güzel Türkçe konuşuyordu. Onlarla da çok sıkı bir arkadaşlık kurmuştuk. Zevci ile zevcim benim izdivacımdan evvel gayet samimî iki arkadaşmışlar.

O sırada İstanbul'daki Sadrâzam İzzet Paşa ile Hariciye Nâzırı Reşit Paşa iyi dostlarımdandı. Kendilerine bir mektup yazıp, yardımlarını istemeyi düşündüm. Bize muhakkak bir çare bulacaklarını biliyordum. Fakat, bütün mesele, onlara bu mektubu gönderebilmekte idi. Bir gün zevcim henüz yatakta iken alış-veriş yapmak bahanesiyle erkenden şehre indim. Amerika'lı dostum Madam Celâl, Otel Hungary'da oturuyorlardı. Celâl bey Şehbenderhâneye gittikten sonra onunla baş başa konuşmak üzere yanına

gittim. Daha evvelden Sadrâzam ve Hariciye Nâzırına hitâben hazırladığım ve beraberimde getirdiğim mektupları gösterdim. Bunun, Fransızlar vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmesini rica ettim. Bu işe tavassut edecek yüzüğümü çıkarıp kendisine teslim ettim. Eğer muvaffak olursak ne alâ, fakat muvaffak olamadığımız takdirde, yaptığımız işi zevcelerimize kat'iyen söylememeyi kararlaştırdık.

Aradan on beş gün geçmişti. Holde toplandığımız bir sırada; Şehbender Celâl Bey gayet beşuş bir çehre ile yanımıza geldi, İstanbul'daki işgal kumandanından (Franşe Desperi) aldığı bir yazıyı müjdeledi, iki güne kadar hazır olmamız bildiriliyordu. Bir zabıt ve iki neferin refakatinde İstanbul'a gidecektik. Misafirlerimiz bu mesajın nereden ve ne sûretle geldiğini hayretle dinlediler. Âdeta gıpta ettiler. Çünkü, cümlesinin emeli İstanbul'a gitmek idi. Paraları gelmiyordu, müşkül vaziyette idiler. Bu mesajı dinleyen Türk aileleri arasında, bilhassa birâderim Abdülkadir Efendi de zevcesiyle birlikte bulunuyordu. Aynı otelde kalıyorduk. O sırada kardeşimin ayağına bir ağrı gelmiş, hareket edemiyor, yatıyor bizleri odasına istiyordu. Vatana, bir an önce kavuşmak arzusu içinde yanıyordu. Bize doğan bu talih güneşinin, onlara da güler yüzünü muhakkak göstereceğini temin ettik.

İki gün sonra, refakatimize tayin olunan Fransızlar geldiler. İki otomobile yerleştik. Birine biz, diğerine de askerler bindi. Celâl Bey ve madamı, uğurlayanlar arasında bulunuyordu. Ayrılış, cidden pek hazin oldu. Geride bıraktıklarımız çok iyi dostlarımızdı. Göz yaşları içerisinde kucaklaşıp vedalaştık. Arabalarımız hareket etti.

İstasyona vardığımız vakit, bir lokomotif ile çekilen tek bir vagonun emrimize tahsis edildiğini öğrendik. Harp esnâsında askerî sebepler ile yapılmış “*Prodiyal*” adındaki bir hat üzerinden, vasıtamız tahrik edilecekti. Aynı hatta, birkaç vagonla bir askerî tren daha işliyordu. Normal hatlar hem tehlikeli, hem de yer bulmak imkânsızdı. Bize bahşedilen bu askerî imkân, şâyan-ı tercih idi. Hava soğuk, her taraf karla kaplıydı. Müthiş bir kış, bütün kuvveti ile hükmünü icra ediyordu. Vagonumuzda ısıtma tertibatı yoktu. Işık yoktu. Fakat, o karlı dağların letafeti görülecek şeydi. Güzel bir mehtap her tarafı aydınlatıyordu. Vagonun camları hem içeriden, hem dışarıdan buz tutmuştu. Geceyi az fark ediyorduk. Çünkü: Karlarla akseden mehtap, pencеремizin buzlarından da içeriye sızıyordu. Etrafımızı seçebiliyorduk. Restoran yoktu. Yanımıza soğuk et ve meyva gibi yiyecekler almıştık. Bunlarla gıdalanıyorduk. Bir gün sonra, sıcak bir yemeğe, fevkalâde ihtiyaç duymaya başladık.

İkinci akşamdı, trenimiz bir dağ istasyonunda durdu. Refakatimizdeki askerler geceyi burada geçireceğimiz, ertesi günü birkaç vagon daha bağlandıktan sonra yolumuza devam edeceğimizi söylediler. Ayrıca, istediğimiz takdirde; civarda, müziği olan ve yemeği de şâyan-ı tavsiye bulunan bir askerî restorandan faydalanabileceğimizden bahsettiler. Canımıza minnet, derhal vagonu terk ettik. Diz boyu karların içinden güle, eğlene lokantaya gittik, içerisi Fransız askerleri ile dolu idi. Bir büyük ocak

içinde etler kızarıyordu. İki günden beri hasretini çektiğimiz sıcığı da kavuşmuştuk.

Refakat subayımız ve askerlerimizle beraber, köşede bir masayı işgal ettik. Burası bir aile lokantası değildi. Görünüşe göre, asker sevkiyatında kullanılan menzil yemekhanelerine benziyordu. Duvarları tahta kaplı uzun bir koridor, birbiri ardına dizilmiş 10-15 kişilik masalar vardı. Şüphesiz bu tertibat küt'aları toplu bir şekilde yedirmek ve sevk etmek maksadını güdüyordu. Tuğladan yapılmış, şömineyi andıran ocak içerisindeki etler ve tavuklar şişler üzerinde pişiyor, etrafa yayılan kokuları da açlığınıza büsbütün tahrik ediyordu. Meşhur bordo şarapları, masaları işgal eden Fransız askerlerinin bardaklarında dolup boşalıyordu.

Bir Macar musikisi etrafa neşe ve hareket dağıtıyordu. Genç askerler, bazı defalar, hep beraber müziğin çaldığı şarkıları söylüyorlardı. Ömrümde bu kadar iştah ve sevinç içinde yemek yediğimizi düşünemiyorum. Hiç tanımadığım bir hayat sahnesinde yaşıyordum. Saadetimin sebebi, belki biraz hareket, biraz sıcak yemek, biraz müzik, biraz şarkı olduğu anlaşıyorsa da, gerçekte; ben, bütün bunların arasında çok yakın bir gelecekte kavuşacağım vatanım, kucaklayacağım yavrumun hayali içinde uçuyordum.

Sabahleyin tekrar yolumuza devam ettik. Seyahatimizin üçüncü gecesi Bükreş'e vâsıl olduk. Kara, soğuğa ve askerî seyahatin mahrumiyetlerine alışmıştık. Kendimizi daha sıhhatli, kalbimizi daha dolu hissediyorduk, istasyon karanlık, ıssızdı. Araba ve hamal, bize yardım edecek herhangi bir şey veya kimse etrafta görünmüyordu. Peronda, Fransız askerlerinin yardımı ile kendi başımıza trenden tahliye ettiğimiz bavullarımızın üzerine, mantolarımıza sarılıp oturduk.

Gözümüze birden bir kamyon ilişti. Refakat zabitimiz hemen koştu, onu hizmetimize tayin etti. Eşyalarımız ve refakat heyetimizle birlikte kamyonu bindik. Bagajda eşyaların üzerinde şehre ulaştık. Kapılarını çaldığımız oteller, komple sözü ile yüzümüze kapanıyordu. Fransız askerleri ve eşyalardan, halk nefret ediyor ve o sebeple bizi otellerine almak istemiyorlardı. Talihimiz, sonunda çaldığımız bir kapının açılmasına ve bizi kabullerine yardım etti. Sevindik...

Yorgunluk, uykusuzluk, açlık ve soğuktan bitkin, ye'ise gömülmüş halimizi, tamir edecek bir fırsatı bulmuş olmanın sevinci ile koridora ve bize gösterilen odalara koşarak girdik. Karşımıza çıkan pislikleri ifade etmeğe kelime bulamıyorum. Bu da ayrı bir hayal kırıklığı oldu. Çaresiz, eşyalarımızı açtık ve yerleştik.

Gece saat ikiyi geçiyordu, lokantaya indik. Karşılaştığımız pislik ve masalarda gördüğüm iğrenç şeyler daha müthişti. Ağzımıza bir lokma dahi koymadan odalarımıza çıktık. Yataklarımızı açtık, dünyada bundan daha murdar bir şey gördüğümü hatırlamıyorum. Başımızı soktuğumuz bu yerin bir randevu oteli olduğuna artık şüphemiz kalmamıştı. Çantalarımızdan

havlular çıkardık, yastık ve çarşafların üzerine koyduk, sırtımızdaki kürkleri, başımızdaki yün kapuşonları, ayaklarımızdaki lastik botları muhafaza ederek, bu yatakların üzerine oturmak kabilinden büzüldük ve güneşin doğmasını dört gözle bekledik. Zevcim sabahleyin erkenden dışarı çıktı. Daha iyice ayrı bir otele taşınmamızı temin etti. Bu sırada, refakat subayımız yanımıza sokuldu, Köstence'ye gelecek vapuru beklemek üzere, Bükreş'te ikametimizin mecburî olarak bir hafta uzayacağını, bu hususta Romanya hükümetinden aldığı emri açıkladı.

Bükreş ile Köstence arasındaki seyahatimizin emniyetini Romanya hükümeti taahhüt ediyordu, Köstence'den vapura bineceğimiz anda yeniden Fransız askerî refakat heyetinin himayesine teslim edilecektik.

Bükreş'teki haftamızı, görülmeye değer yerleri gezmekle geçirdik. Sokaklarda, tekerlekleri çıkarılmış kızaklar üzerine konmuş, kalpakları ve platoları kalın kürklü arabacıların idaresindeki vasıtalarla dolaşıyordu. Ben, bu arabacıları başka Avrupa şehirlerinde görmediğim için çok enteresan buldum.

Esasen harp her şeyi değiştirmişti. Hiçbir memlekette zevk, incelik, intizam bırakmamıştı.

Köstence'ye akşamüzeri hareket ettik ve sabaha kadar seyahatimiz devam etti. Trenin koridorunda, Romanya hükümetinin bizi korumakla vazifelendirdiği askerler, kompartımanımızın kapısında nöbet beklediler. Limanda, Fransız refakat heyetine, bu Romen askerleri tarafından hâdisesiz teslim edildik. Fakat, vapur henüz limanda görünmüyordu. Gecikmenin sebebini de kimse tahmin edemiyordu. Köstence'de, tekrar vapur gelinceye kadar beklemek üzere bir otele gittik.

Bükreş'teki kötü intibâlar peşimizi bırakmıyordu. Her yere aynı endişelerle bakıyorduk. Beldenin en temiz ve birinci sınıf oteli olduğunu söyledikleri bu yeni misafirhânemiz, Bükreş'tekinden mukayese edilemeyecek kadar iyi idi, yataklarımız nisbeten temizdi. Fakat, otel müşterilerinin bayağılığı, lokantada gördüğüm kadınların iğrençliği fecî idi.

Bir araba gezintisi ile şehrin her yerini gezip gördükten sonra, otelimize dönerken, refakat heyetimiz kapıda bizi karşıladı ve vapurun geldiğini müjdeledi. Almanlardan iğtinam edilmiş büyük bir askerî nakliye heyetimiz kapıda bizi karşıladı ve vapurun geldiğini müjdeledi. Almanlardan iğtinam edilmiş büyük bir askerî nakliye gemisi, limanda, iskeleden uzak bir mesafeye demirlemiş duruyordu. Anlaşılan, sular sığ olduğu için, yolcularını açıktan almaya mecbur kalıyordu. Dört kişilik yataklı bir kabinesini bize tahsis etmişlerdi. Bu gemi, Fransız generalleri, yüksek rütbeli subaylar ve askerler ile dolu idi. Yemek salonlarında zafer neşesi içinde, çeşitli sofralar hazırlanıyor, şarap ve şampanyalar açılıyordu.

Bana, büyük bir siyasî misafir muamelesi yapmışlardır. Masraflarımızın karşılığı olarak, hiçbir istekte de bulunmadılar.

Peşte'den beri bizimle seyahat eden, her müşkülümüze kolaylıkla çare bulan, Fransız subayı ve askerlerine, zevcim, yanında mevcut birkaç altın ve mücevherli kol düğmelerini hediye etti. Böylece onlara teşekkürlerimizi ifade ettik.

Fakat bir seyahat rüyasından tedrici olarak uyanıyordum. Harbin kaybedilmiş olduğunu, galip bir devletin gemisinde, mağlûp milletimin bir Hanedân mensubu olduğumu acı acı duyuyordum. Bütün komplimanlara, gösterilen itibara rağmen, bir esâret yolculuğunun ye'is ve elemeleri, benliğimi sarmaya başlamıştı. İçimden durmadan ağlıyordum.

Karadeniz durgundu. İstanbul'a hiç hoşlanmadığım bu sükûnet içinde ulaştık. Vatanımı, Boğazı, ufukta gördüğüm andan itibaren, tekrar heyecanlanmıştım. Kirpiklerimden sıcak damlalar dökülüyordu. Rıhtıma ulaştık. Karşılamaya gelen birçok dostlarımızla, boyunlarımız büyük olarak kucaklaştık. Zavallı milletimin azapları her insanın çehresinde acı acı dile geliyordu. Dinlediğim şeyler kalbimi parçalıyordu. Kuvvet kalmamış, yerini acze terk etmişti. Bundan sonra, uğranılan haksızlıkları ben de milletimle birlikte görüp yaşamağa başlamıştım. Fakat, kendi felâketimin yaklaştığından tabiî haberdar değildim.

Erenköy'deki köşke çekilmiştim. Vakitlerimiz, günün hâdiselerini konuşmakla geçiyordu. Bir akşam köyümüzdeki tiyatroya, Darülbedayi heyetinin bazı artistleri gelmiş, yaralı askerler menfaatine bir temsil vermişlerdi.

O geceyi takip eden sabah zevcim, bir hastalık nöbeti içinde, yatağından kalkamadı. Doktorlar çağrıldı. Kızıla tutulduğunu söylediler. Derecesi 40'dan aşağı düşmüyor, baygın yatıyordu. Beşinci günü yeni bir müşahede yapıldı. Bu sefer, üremi buldular. Kızıl'dan belki kurtulmak ihtimali mevcut idi. Fakat, üremi bizi ümitsizliğe düşür etti.

Beş gün, beş gece uyumadan ızdırıp çekti. Altıncı günü dünyaya gözlerini kapadı.

Bu ebedî ayrılığı hiç düşünmemiştim. O da benim ikinci felâketim olmuştu.

Köşkün bir kapısından zevcimin tabutunu çıkarırlarken, başka bir kapısından, mâtem içinde ağlayarak ben ayrıldım.

Gözyaşlarımı tutamıyordum. Nişantaşı'ndaki ikametgâhıma koştum. Yatağa düştüm. Üç ay ayaklarım hareketsiz kaldı. Komşularım, bu bedbaht günlerimde, beni bir dakika olsun yalnız bırakmadılar. Hepsine medyûnum. Acılarımı unutturmak, beni teselli etmek için, ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Dokuz yıl süren ilk izdivaç hayatım böyle kapandı. Rahmetli zevcimle, dünyanın en mesut kadını olarak yaşamıştım.

4. Bölüm

GURBET VE KADER YILLARI

Pek tarihleri hatırımda kalmadı. Zannedersem zevcimin vefatından bir buçuk yıl sonra Cumhuriyet ilân olundu. Bir hafta içinde memleket dışına çıkmamız tebliğ edildi. Daha kalbimin yarası kapanmadan vatanımdan, sevgili ölülerimin mezarlarından, uzak bir yerde yaşamaya mecbur edilmişim. Bu, felâketten de ağır bir şey oldu. Kadın, erkek bütün dostlarım, beni bu bir hafta müddet içinde yine yalnız bırakmadılar, hazırlıklarına yardım ettiler.

Mesut yuvamı, eşyalarımı bırakıp kapıdan çıkarken, karşıdaki karakolun memurları beni saygı dolu bakışlarıyla, başlarıyla selâmladılar. Her vesile ile onları düşünür ve hatırlarını hoş ederdim. Ahbaplarım daha önce gara gitmişlerdi. Sirkeci istasyonuna geldim. Gene gözler yaşla dolu bir ayrılış ve trenin hareketi...

Bu fani dünyada esasen saadetler felâketlerin yanında çok mahdud kalıyor. Çocuğum henüz 4 yaşını tamamlıyordu. Artık bütün emelim ve saadetim ona bağlanmıştı. Dünyada yaşamak için hassas ruhlu olmamalı, hissetmemeli, sevmemeli! Fakat, bunu tatbik etmek çok zor! Hayat herkes için az çok bir mücadeledir, yaralanmamak imkânsız! Fakat, cesur olmak lazım! Hayatımız, yaşanan mabaatli bir romandan başka bir şey değildir.

Fransa'ya göç etmişim. Paris'ten trenle 20 dakika mesafede “Lorency” köyünde bir villanın ikinci katını kiraladım. Üst katta ev sahibi ve çocukları oturuyordu. Elemlerimi unutacak kadar vakit geçmemişti. Bir ailenin himayesine ihtiyacım vardı. İstanbul'dan bazı eşyalarım ve piyanom gelmişti. Villanın sahibesi Lorency'nin eski bir ailesiydi. Kendisi ve çocuklarıyla iyi anlaşmıştık. Aradığım bir çok şeyi onlarda bulmuştum. Çok ahbapları vardı. Muhitim her gün biraz genişliyor ve kalabalıklaşıyordu, 33 yaşındaydım. Musiki gibi, şiiri de çok severdim. Piyanomda mâzinin hatırası olan parçaları çalardım; tabii onlar hep babamın sevdikleriydi. Nihayet gözlerim yaşlarla dolar, tuşları göremez olurdum; piyanonun kapağını kapardım.

Hiç yalnız kalmıyordum. Davetler, davetleri takip ediyordu. Yaralı ruhumu okşayan alâkalar, acılarıma ayrı bir tad kazandırıyor. Villanın içindekiler beni şefkatle teselli ediyorlar, hareketleriyle beni kendilerine çekiyorlardı. Tatlı bir nekahat devresi içindeydim. Öyle kimseler tanıdım ki, kalbimin elemli duygularının merhameti davet edecek bir dereceye yaklaştığını benden önce idrâk ederek, en umulmaz bir lâtife ile, beni zarurî bir kahkaha atmaya mecbur ederlerdi.

Tanıdığım ahbaplar arasında daha samimî görüştüğüm bir zat vardı. Haremi vefat etmiş, dört çocuğu ile beraber bize yakın bir villada otururdu. Sık sık gelirdi, çok güzel sesi vardı. Ben, operalardan arialar çalar, o da bir tenor

kadar güzel sesiyle refakat ederdi. Evi, bahçesi bir biblo gibi süslü ve güzeldi. Çocukları kibar ve terbiyeli idiler, etrafımızda kelebekler gibi koşuşurlardı. Ben de bu güzel vesilelerle meşgûl olur, avunurdum. Doğ sine kapılmadan görebilmek kudretim, çok şükür, Cenâb-ı Hakkın bana bahşettiği en büyük lütuf idi.

Paris'e daha evvel de gelmiş olduğum için hiçbir hususta yabancılık çekmiyordum. 23 yıl, bu yeni vatanda, hiçbir müşkülâta uğramadan yaşadım. Çocuğumun sağlığı ve tahsili için yaşamaya mecburdum. Mevsimleri geldiği vakit, pek eğlenceli olan içme ve kaplıcalara küçük seyahatler yapıyordum.

Vichy, gerek suları, gerekse eğlenceleri ve havası bakımından, çok lâtif bir kaplıca şehri idi. Burada herkesin elinde içecekleri sulara ait doktor tavsiyeleri vardı, ona göre hareket ediliyordu. Etrafta gezintiler yapılıyor, tanıdıklara tesadüfler oluyordu. Akşamları nefis bir orkestra dinliyorduk, yemeğimizi müzikle yiyorduk. Buranın oyun salonu meşhurdu ve çok cazipti. Seyretmek için bakara salonuna girerdim, oyunculara acırdım. Kuvvetli, süslü ve neşe ile içeri girenler; bitkin, perişan ve meysus bir halde salonu terk ederlerdi. Bir defa olsun, şansımı tecrübe etmek dahi aklımdan geçmedi, o zaman param da vardı.

Paris'te güzide ailelerden iyi ahabaplar kazanmıştım. Kendimin, yahut onların apartmanlarında toplantılar ve ev eğlenceleri ile vakitlerimi doldurmayı daima tercih ederdim. Dışarı çıkmaktan hoşlanmıyordum. Bu toplantılarda çehreler sık sık yenileriyle değişirdi. Aralarında hoşlandığım bir çok arkadaşlarım vardı. Müzisyen ve sesi güzel olanlarla daha çok ilgilenirdim. Temmuz, Ağustos aylarında Paris'te kimse kalmaz. Herkes kendi kudretleri dahilinde plâj ve kür yerlerine göç ederdi. Çocuğumu yanıma alarak yaz tatilini geçirmek için Paris'ten dışarıya ben de çıkar, değişik yerlere giderdim.

Fransa'da ikametimin beşinci yılında Hindistan tab'âlî zengin bir inci tüccarı ile tanışmıştım. Esasen daha evvelden de, dolayısıyla tanışıklığım olan bu ahabapım, yılın üçte bir kısmını Paris'te, diğer bir kısmını Londra'da, mütebâki aylarını da Bombay ve Bahrein'de geçirirdi. Beni Londra'ya davet etti. Kızım ile beraber gittim. Muhteşem bir apartmanı vardı. Hakkımda fevkalâde misafirperverlik gösteriyordu.

Dört İngiliz uşağı evin işlerini görüyordu. Dostum, sabahları erken yazıhânesine iner, akşam geç dönerdi. Bizi, ikisi kız, ikisi erkek olan bu kibar hizmetkârlar, zengin möbleli şâhne evde ağırlarlardı. Sabah yemeklerini kızım ile yalnız yerdik. Gündüz yine onunla Londra'yı gezerdik, başka tanıdıklarımızı da ziyaret ederdik.

Bir Pazar dört arkadaş Taymis'e gezintiye çıktık. Lâtif bir yaz günü idi. Kiraladığımız motörle nehirde bir saat kadar yol almıştık ki, hava birden karardı. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı. Şaşırmıştık, geriye dönmekten başka çare yoktu. Bütün alâmetler yağmurun uzun

süreceğini gösteriyordu. Eve döndük. Bir saat de bu geri yolculuk süresince ıslandık, şapkalarımızdan, elbiselerimizden sular akıyordu. Duştan çıkmış gibi idik. Saçlarımız yüzlerimize yapışmıştı. Tuvaletlerimiz berbat olmuştu, fakat gezintiyi o kadar güzel ve neşeli geçirdik ki, bütün dakikalarımız kahkahalarla doldu. En güzel havada gezenler bile, belki bizim kadar böyle neşeli bir gün yaşamamışlardır. Gördüğüm payitahtlar içinde Londra'yı, sisi ve havası itibariyle, en sebatsız buldum, insanlarını da sevemedim. Bu yağmur gezintisini nehirde bitirip kıyıya çıktıktan sonra, yollarda biriken sular içinden, bir de otomobilimizle göl gezintisi yaparak apartmanımıza dönmüştük.

Paris'e iki ay sonra yeniden kavuştum. Lorency'li dostlarımın toplantılarına tekrar girdim. Bu sefer de bana piyanoda çok lâtif sesiyle refakat eden kibar ve zarif bir doktorla tanıştım. Eski neşem yeniden yerine gelmeye başladı. Bir gece Fontainebleau'ya gittik. Bir ahbabın suaresine davetli idik. Burası ağaçların içine gömülmüş şâirâne bir şato idi. Bahçe, renkli fenerlerle donatılmıştı. Sanatkârane çizilmiş tarhlarda fevkalâde çiçekler her tarafa renklerini ve kokularını dağıtıyordu. Her şey, peri masallarındaki saraylara ait sahneleri andırıyordu... İşte bu dekor içinde zengin bir akşam yemeği verdiler. Güzel sesli doktor da davetliler arasında bulunuyordu. Sabahın beşine kadar bütün geceyi şiir, heyecan, zerâfet, eğlence ile dolu olarak yaşamıştık. Bir ara her şey durmuş, sessizliğe gömülmüştük. Güzel sesli doktor şatonun sâhibesi madamla beraber Toska'dan arialar okumaya başlamıştı. Fontainebleau'nun meşhur ormanlık çevresi içinde, bazen bir şırıltı, bazen bir çağlayan, bazen bir taşkını andırarak yayılan nağmeleri nasıl bir hasetle dinlediğimi tasvir etmekten âcizim. Şu satırları Kaliforniya'nın bol güneşli semâsı altında, nefis meyvaları yapraklarının arşından taşmış bir portakal ağacının gölgesinde yazarken, mâzi gözlerimde o kadar canlandı ki, kalemi elimden bıraktım. Salona koştum, Toska'yı çaldım, çaldım! Hem de tatlı tatlı ağladım. Sesler kulağımdan gitmiyordu. Bu Fontainebleau daveti benim için hem hüznün, hem zevk dolu, unutamadığım bir hatıradır.

Villiers ve Courcelles arasında beş odalı küçük bir apartman satın aldım. Lorency'den artık sıkılmaya başlamıştım. Oradaki kalabalık hayattan uzaklaşıp yeni evimde biraz içime çekilmek ihtiyacını duymuştum. Yerleşmeyi tamamladıktan sonra Biarritz'e gittim. İki ay deniz banyosundan istifade ettim. Burası Atlantik kıyısında, İspanya hudutu yakınında Fransızların tâbiriyle plâjların cenneti dedikleri nefis bir tatil yeridir. Fakat, dalgaları da müthiş. Huşûnetli zamanında denize girmeyi menederler. O sene kardeşim Abidin de benimle beraberdi, aynı villada oturuyorduk. Akşam yemeklerimizi bazen kardeşimle denizi seyreden gaziinlara gider, birlikte yerdik.

Otogarlarla civar köylere, pikniklere, gidiyorduk. Sevimli ve kibar dostlarım vardı. Operaya, konserlere devam ediyorduk. Arkadaşsız kalmıyordum. Gece kulüpleri veya kabare eğlencelerinden kat'iyen hoşlanmazdım. Hep çocuğumu düşünürdüm, onun aristokrat bir terbiye almasını arzu ederdim. Kendi hayatımı; eğlencelerimi, zevklerimi ve dostluklarımı, kızımın yetişmesi

için ameli bir mektep vazifesini görecek şekilde hazırlar, tanzim ve idare ederdim. Kendi hayatımın onun için mükemmel bir örnek olmasını, yaşayarak yetişmesini isterdim. Kızım, yatılı bir mektebe devam ediyordu. Tatil seyahatlerimi bilhassa onun için tertip eder, programlardım. Paris'te, hafta sonu, çocuğumu mektepten kendim alır, pazartesi sabahı yine kendim götürürdüm. O mektebin hoş bir âdeti vardı. Perşembe günü, talebelerin velileri kışlık bahçede toplanırlardı. Her aile bir masa işgal ederdi. Çocuklar dersten çıkarak annelerinin masalarına sevinçle koşarlardı. Talebeler üniforma giyerlerdi. İyi not alanlar Grand cordon taşırlar, fakat kırık not aldıkları haftalar ise, bunu taşımaktan mahrum edilirdiler. Müdire hanım zarif bir Avusturya prensesi idi. Kendisini tanırdım. Birbirimizi çok severdik.

Courcelles bulvarında inşası henüz tamamlanmamış bir apartman dikkatimi çekiyordu. Mevkii pek hoşuma gidiyordu. Paris'in en sevdiğim yeri Prac Monceau'ya beş dakikalık mesafede bulunuyordu. Mahallin ajansına gidip sordum. Blokun bütün daireleri – ikinci ve beşinci numarada olanları hariç – satılmıştı. 2 numarayı taşıyan daireye hemen angaje oldum. İç taksimatını devam ediyordu. Ara sıra gidip bakıyordum. İç taksimatını kendi zevkime göre yaptırdım. Altı odası vardı, salonu da büyüktü. Satın aldığım bu yeni apartmana girip yerleşmem altı aylık bir bekleyiştikten sonra mümkün oldu. İşte bu esnâda bir de Nice'e seyahatim vardır. Orada oturan hemşirelerimi ziyarete gitmişim.

Nice, Cannes, Monte-Carlo daimî bir yaz memleketi, çok güzel tanzim edilmiş. Avrupa'nın ve hatta dünyanın en kibar insanlarını toplayan nefis bir Akdeniz kıyısı. Sabahları “*Promenade des Anglais*” pek zevkli olurdu. “*Hotel Negresco*” da kalıyordum. Nice'in denize nâzır muhteşem otellerinden biri idi.

Mektebinden iki ay müsaade alarak çocuğumu da buraya yanımda getirmiştim. Şimdi anakız artık birbirimize arkadaş olmuştuk. O da bana çok bağlı idi. Nice'den döndüğümüz vakit, Monceau civarındaki bu yeni apartmanım teslimi hazır. İçerisini yavaş yavaş zevkime ve imkânlarıma göre aldığım mobilyalar ile döşemeğe başladım. Dört ay hevesle uğraştım ve isteklerime göre odalarımı ve salonumu tanzime muvaffak oldum. Evimin ilk sakini, terzi modelliği yaparak Paris'te hayatını kazanan güzel bir Amerika'lı kadındır. Möbleli olarak daireyi o kiraladı.

Kaderin bana bir ikinci yeni hayat hazırlayacağını hatır ve hayalimden geçirmemişim. Hayat fırsat ve tesadüflerle doludur ve insan onların tâbiidir.

İşte, Reşad ile böyle bir tesadüfle, yeni apartmanımı aldıktan dört sene sonra, bir dostumun çayında karşılaştım. O da benim gibi aynı devrin insanı olduğu için birbirimize pek yabancı gelmedik. Senelerden beri Türk'lerden uzak, yabancılarla yaşadığım için, şimdi kendi memleketimin bir erkeği ile tanışmak bana başka bir hissi saadet verdi. Kibar bir insandı. Sefirlik vazifelerinde bulunmuştu. Babamın saltanatı zamanında Paris Sefareti ikinci kâtipliğini yapmıştı. Davetlerimize, aile toplantılarımıza o da dâhil oldu. Evime çağırıyordum. Paris'in şık lokantalarına yemeğe bazen yalnız

çıkıyorduk. Davetler ve görüşmeler günden güne sıklaşıyordu. Birbirimizi daha iyi anlamaya başlamıştık. Gayet şirin sohbetleri vardı, tatlı konuşurdu, insanı hem güldürür, hem de meşgûl ederdi. Müzikten anlardı, keman çalardı. O da piyanoda, kemani ile bana refakat ederdi. Boulogne ormanlarına giderdik, çimenlerin üzerinde gezer, ağaçların gölgelerinde oturur dinlenirdik. Bu ormanın mehtapları da cazip olurdu. Gölde küçük sandallara biner, kürek çeker, yarışırdık. Bununla beraber ne Reşad, ne de başkasıyla izdivacı hayalimden bir saniye olsun geçirmemiştım. Kimseye muhtaç değildim ve kimseye de bağlanmak istemiyordum. Vaktimi rahat geçiriyordum. Hürriyetimi ise çok seviyordum. Reşad'la da, evvelce tanıdığım diğer dostlarım gibi görüşüyordum, fakat pek tabii olarak kendi memleketimden bir kimse olması itibariyle daha iyi anlaşıyorduk.

Tatil mevsimi yaklaşıyordu. Çocuğumu seyahate çıkarmam lazımdı. Kızım bütün mekteb arkadaşlarıyla “*Cabourg*” isimli bir aile plâjına camping'e gittiler. Ben, bilâhère ona katılmak üzere, Belçika'da, bu kamp yerine civar bir mesafede Spa kaplıcalarının çelikli sularından banyo almaya karar verdim. Benim gideceğim Spa, sinirlerin tedavisi için bilhassa tavsiye ediliyordu. Hareket zamanı gelince dostlarımla vedalaştım, trene gittim. Kür yerlerini mükerreren görmüştüm, fakat bu Spa'yı hiç duymamıştım. Bir dostum burasını bana tavsiye etmişti. İnsan hiç görmediği bir yerin yolu üzerinde daha heyecanlı oluyor. Kompartımanımı buldum, valizlerimi yerleştirdim. Yolda okumak için perondan gazete ve mecmualar aldım. Karşı kanepede mütalâa ile meşgûl yalnız bir tek yolcu vardı. Gazetesiyle örtülü yüzünü göremiyordum. Trenin hareketine henüz vakit vardı. Ben pencereden perondaki kalabalığı seyrediyordum, aralarında tanıdığım simâlar bulunup, bulunmadığını tetkik ediyordum.

Vakit geldi, tren kımıldadı, istasyonu yavaş yavaş terk edip çayırklar ve ormanlar içinde hızla ilerlemeğe başladı. Köşeme oturdum, gazetemi açtım. Bu arada, karşımda mütalâa ile meşgûl zatın gazetesini yüzünden çektiğini heyecanla gördüm. Karşımda Reşad oturuyordu. Her ikimiz de gülmekten katılıyorduk. Reşad: “*O kadar alıştım ki, sizden ayrılamadım. Böyle yapmaya mecbur oldum!*” dedi. Altı saatlik yolculuğun nasıl geçtiğini hiç hissetmedik. Spa'ya varışımızda şiddetli bir yağmur yağıyordu. Ağustos ayında olmamıza rağmen hava serindi, otelin kaloriferleri yanıyordu. Burada ancak bir gece kalabilmiştık. Sularını da beğenmedim. Bruxelles'e geçtik. Hotel Continental'da bir hafta istirahat ettikten sonra Ostende'a geldik. Burası da fevkalâde geniş ve güzel plâjlarıyla meşhurdur. Gazinolarıyla, sinema ve tiyatrolarıyla dünyanın her tarafından gelen ziyaretçilerin alâkasını çeken, bu mühim Kuzey denizi sahil şehrinin baş misafirleri İngilizlerdir. Biz de bu kalabalığın içinde bir buçuk ay eğlendik, banyo aldık, dinlendik. Yalnız, Reşad suya giremezdi, doktorlar menetmişlerdi. Güneşlenmekle iktifa ederdi.

Bir akşam otelde yemek yiyorduk. Bir hafta sonra Paris'e avdete karar vermiştık. Yemeğin sonuna doğru Reşad:

“Şadiyecığım, sekiz aydan beri, en çok günlerimizi beraber geçirdik. Bu seyahatimizde de, hatta dakikalarımızı beraber yaşadık. On seneden beri yalnızım. Kader seni karşıma çıkardı. Bugün sen de yalnız bir kadınsın! Elbette bir arkadaşa ihtiyaç duymaktasın! Meselâ bu tatilde yalnız olsa idin kim bilir ne kadar sıkılacaktın! Belki daha erken Paris'e dönmek isteyecektin. Zevcin vefat ettiği için bir kızınla yalnız kaldın. Ben de, zevcemle geçinemediğim için bir oğlumla tek başıma yaşıyorum. Birbirimizi az çok anladık ve anlaştık. Bütün mevcudiyetimle, nâmusum üzerine yemin ederim ki, kalbimi sen dolduruyorsun. Sensiz artık yaşayamam, seni bahtiyar edeceğimden eminim. Hayatlarımızı birleştirmekte bence bir mâni olmadığı gibi, zannederim sizin için de yoktur. Tekrar ediyorum, bir tek yavrurun başına yemin ederim ki, sana, senin neşene ve ahlâkına, arkadaşlığına perestiş ediyorum. Senden ayrılmak benim için imkânsızdır.

Birdenbire şaşırdım. Beklemediğim bir şeyin karşısında kalmıştım. Ne diyeceğimi kestiremiyordum. Gerçekte ben de Reşad'ı çok seviyordum, ama hayatımı kimseye bağlamak istemiyordum.

“Reşad'cığım,” dedim. “Ben de sana bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim, hiçbir zaman evlenmek hatırımdan geçmedi. Paris'te olduğu gibi, buradaki tatilimizde de birbirimize pek samimî arkadaşlıklar yaptık. Zamanımızı tatlı ve eğlencelerle dolu olarak geçirdik. İnsan böyle bir dostluk ânında pek tatlı görünür. Fakat, hayatımız birleşince aynı günlerin devam edeceğine emin misin? Henüz ihtiyar denecek yaşta değilsem de gençlik devrim geçmiştir. Aramızdaki yaş farkı da pek azdır, ilk izdivacımla, ikincinin arasındaki değişiklik, pek çok noktai nazardan, büyük olacaktır. Hayatımı düzgün ve serbest yaşamaya alışmışım. Kalbimde sana karşı bir sempati de yok diyemem. Beraber yaşadığımız dostâne anların bence pek büyük bir kıymeti vardır. Onlar hayatımın en tatlı hatıralarını teşkil edeceklerdir. Evet, tekrar ediyorum, evlenmek bir saniye olsun hayalimden geçmemiştir. Aynı zamanda itimat “ân-ı vâhit”de kazanılamaz. Hayatımı, hayatına bağlayacak adamı iyi tanımalıyım. Bununla beraber, emin ol, senden sıkılıyorum desem, onu da yalan söylemiş olurum, İstersen, şu bahsi bırakır, eski neşemize döneriz. Bu gece sakın kafamla yalnızca düşünür, mukadderatımıza yarın karar veririz” dedim.

Yemeğin sonu sessiz ve durgun geçti. Salonda bazı dostlarımıza ve çocuklarımıza kartlar yazdık. Neşesiz bir “bonne nuit” ile odalarımıza çekildik. Ertesi sabah öğleye kadar odamdan çıkmadım. Yemek vaktinde Reşad'ı bekleme salonunda buldum. Nihayet neşe içinde beraberce yemek yedik. Hayatımız üzerinde kararımızı vermiştik. Her ikimiz de memnun idik. Kendimizi dünyanın en bahtiyar çifti olarak görüyorduk. O dakikada, iki gün sonraki trenle Paris'e avdete karar verdik. Reşad cebinden evinin ve dolaplarının anahtarlarını çıkarıp önüme bıraktı: “Bunlar bu dakikadan sonra sana ait!” dedi, “on sene bekâr hayatı yaşadım, bazı çapkınlıklarım olabilir. Fakat, devamlı kimseye bağlanmadım,” dedi. “Bundan sonra senden saklayacak hiçbir şeyim yoktur. Apartmanın şüphesiz bir bekâr apartmanıdır. Kendi hizmetçin ile gider eşyalarını toplarsın. Ben de sandıklanmış olanları adam yollayıp Courcelles'e taşıtırım” dedi.

Ostende'dan dönüşte ikimiz de Courcelles'e inmiştik. Hemen birinci akşam, sevgili dostumuz inci tüccarı Hindli Abbas Efendiyi akşam yemeğine davet ederek nikâhlarımızı Müslüman âdetlerine göre icra ettirdik. Zevcim ve ben ilk ândan itibaren evlilik hayatına büyük bir sevgi ve anlayışla intibak ettik. Reşad, gündüzleri apartmanındaki bürosunda müşterileriyle meşgûl oluyor, beşten sonra da birlikte çıkıyorduk.

Paris'in ilk ve sonbaharlarının güzelliği pek meşhurdur, İkinci çaylarımızı her gün değişik yerlerde alır, evimize dönerdik. Hiç sıkılmıyorduk. Hislerimiz, düşüncelerimiz birbirine uyuyordu. Kışımızı takip eden tatil mevsiminde Vichy'ye gittik. Sonbaharda, yeni yılı geçirmek üzere Nice'e gittik, Caen'da kaldık, sonra tekrar yuvamıza döndük. Bu seyahatlerde de eşimle tiyatro ve konserlere gitmeyi tercih ederdim. Eğlencelere eskisi gibi ilgi duymuyordum. Paris'te misafirlerimiz çoktu. Soframızın boş günü pek azdı. Zevcim ve kızımın arkadaşları daima evimizi dolduruyordu. Hafta içinde geceleri dışarıya pek ender çıkardık. Paris'in o kendine has romantik şarkılarını terennüm eden cafe chantant'larında bazen dolaşırdık. Montmartre taraflarına da giderdik. Buraları hür ve âvâre Fransızların ve yabancıların içlerini döktükleri eğlence yerleri ile doludur. Zevcim her günkü tahassüslerimizi, o akşamki bahtiyarlığımızı, masa örtüsü kâğıdından bir parça yırtarak, üzerine yazardı, İnce ve çekici buluşları vardı.

Reşad'la üçüncü yaz tatilimizi Pyrenees'lerde geçirdik. Salies-de-Béarn ve Arcachon'un çamlıklarında, lâtif manzaraları içinde yaşadık. Her ikimizin çocukları da bizimle beraber bulunuyordu. Luchon'u gördük, Biarritz'e uğradık, tatilimizi bu durakta nihayetlendirip Paris'imize döndük. Çevremizi hep değiştiriyorduk, fakat aynı saadetin denizi içinde yüzüyorduk. Müteakip tatilimiz için Vittel'i seçtik. İçmeleri ile meşhurdur. Suyu fevkalâde şifalıdır. Menbândan içmekle şişelerdekini içmek arasında büyük fark vardır. Tabîi menbândan içme tercih edilir. Bu sefer avdetimize kadar Vittel'den çıkmadık, dinlendik. Eğer Millerand'ın^[1] ölümü hâdisesi olmasaydı, istirahatimize daha bir müddet devam edecektik. Zevcim bu ailenin işlerini üzerine almış bulunuyordu.

Beşinci tatilimizi Normandie'de geçirdik. Cabourg'a gitmiştik. Küçük bir gazinosu, yine aynı ölçüde sevimli bir plajı vardı. Havası çok güzeldir. Burası çocukları dinlendirmek için bilhassa tercih edilir. Lüks ve sefahat yerleri yoktur. Yorulmuşların hakkıyla aradıkları bir baş dinlendirme yeridir.

Bize de bu sene o lazımdı, ikimiz de yalnızdık, çocuklarımız yanımızda değildi. Nerede olsa, zevki kendi kendimizde buluyorduk. Dönüşümüzde o kadar memnuniyet içinde idik ki, her yerde olduğu gibi, Reşad'ım trende, bir kart üzerine bahtiyarlığımızı o kendine hâs inceliği ile ne güzel ifade etmişti!

¹ Eski Fransız Cumhurbaşkanıdır. Avukatım ve ahabımdı.

Bana daima derdi ki: “*Dünyada hangimiz kalırsak, bu hatıra notlarımız ona bir yadigâr, mâziyi hatırlama veslesi olur!*”

Altıncı tatilimizi pek iyi bildiğimiz Vichy'de, yedinciye Biarritz'de geçirdik. Yalnız zevcimin son yıllarda meşgûliyeti artmış, eskisi gibi seyahatlere ayıracağı bol zamanlar azalmıştı. Biarritz'den bu sefer, tren ile yarım saat mesafede kâin Bayonne'a gittik. Bir boğa güreşini her ikimizde ilk defa görmek istedik. Fakat, öyle hunharca bir oyuna bakmaya tahammül edemedik ve güreş bitmeden seyiri bırakıp ayrıldık, İspanyollar pek ince insanlardır. Bu vahşî eğlenceden nasıl zevk aldıklarına her zaman hayret ederim, İstisnasız bütün hayvanları severim ve onlara, bu günâhsız mahlûklara, daima acırım.

Pyrenees'lerde, “*Lourdes*” kilisesi de bulunmaktadır. Bir “*kutsal*” mağaradan ibaret olan bu ibâdet ve ziyaret yerine, hareket edemeyen hastaların, arabalarıyla geldikleri ve ayağa kalkıp yürüyerek döndüklerine ait nakledilen hikâyeler, “*Lourdes*”u meşhur eden efsaneleri teşkil eder. Mevsiminde burası son derece sıcak olur. Ziyaret için gelenlerin vücuda getirdikleri kalabalık müthişti. Binlerce arabanın içinde yatalak hastalar Lourdes'a girer ve çıkarlar. Dinî ayinler, heybet ve huşû ile icra edilir.

Sekizinci tatilimizi İsviçre'de, Léman gölü kıyısında geçirdik. Evian'a yerleşmiştik. Burası içme suyu ile meşhurdur. Vapurla gündüz Lausanne ve Montreux'ye gider, gece tekrar dönerdik. Etrafta dağ silüetlerine yamanmış şehir ve kasabaların gece ışıklarını, bu göl vapuru seyahatlerimizde seyrederdik. Bundan ayrı bir zevk duyardık. Kıyıdaki şirin köyler bilhassa cazipti. Gölde bazen ufak dalgalar olurdu, vapurumuzu sallardı. Yine aynı göl gezintilerimiz arasında, mehtablı gecelerimiz de olmuştur. Son vapurla dönerken, güvertede oturup ay ışığı altında Lemman gölünün pırıltılarına bakmaya doyamazdık.

İsviçre dönüşü, Paris'in rutubetli ve soğuk bir kışı ile karşılaştım. Grip'e tutuldum. Şiddetli nöbetler içinde yatıyordum. Doktor derhal Paris'i terk etmemizi tavsiye etti. Zevcim her işini bıraktı, derhal hareket ettik. Hyeres'i intihap etmiştik. Yamaçta, modern bir sahil köyü idi. Etrafı ağaçlarla çevrili şirin bir limanı vardı. Otelimizin ismi “*Costa bella*” idi. Çamların arasında iki katlı bu zarif binada, her odadan birer kapı ile bahçeye çıkılıyordu. Kendimi derhal topladım, kuvvetimi ve neşemi tekrar kazandım. Paris'e döndük. Zevcim işinin başına koştı.

Dekorları mütemadiyen değişen, her seferinde başka bir hava teneffüs edilen bu gezginci tatil hayatına o kadar alışmıştık ki, Paris, nazarımızda, câzibesini kaybediyordu. Ekseriya bulutlarla kapalı, yağmurlu seması, soğuk ve mağmum havası içinde geçen kesif bir şehir yerine tedrici olarak, açık, güneşli, kıyı ve ormanlarda yaşamayı tercih ediyorduk. Çünkü ikimizin de aradığı şey nehakat, sessizlik ve inziva idi. Bilhassa gripten sonra bu aksülâmel daha kuvvetli olmuştu. Dağlarda, sahillerde, senelerdir binbir ihtimamla kazandığım sıhhatimi, Paris'in gripi hâleldar etmişti. Çok sevdiğim denize girmekten menedilmiştim. Bu benim için büyük bir kayıptı.

Pornichet tatili, bu bakımdan, benim için lazım oldu. Denize giren gençleri, gıpta ile kıyıda seyrediyordum. Tenisi pek severdim, oldukça da iyi oynardım. Fakat maalesef Reşad'ın sporla hiçbir alâkası yoktu. Çok şişmandı. Hareketler yapması, zayıflaması, sıhhati için elzemdi. Ne çare ki, bunları ihmal ederdi. Plajlarda tenis kortları da vardır. Şansıma bir iki oyun arkadaşı buldum. Yalnız bunlar, yeni öğrenmeye başlamış genç kızlardı. Tabii o kadar enteresan değillerdi. Şimdiye kadar gördüklerimin yanında Pornichet basit bir oyuncak gibi kalıyordu, fakat nezih bir aile plajı idi.

Son bir iki tatilimden daha bahsetmek istiyorum. Bunlardan ilki Mont Blanc'da sona eren Aix-les-Bains ve Saint-Gervais seyahatlerimizdir. Dağın hafif bir havası var. Muhakkak daha dinlendirici. Karların arasından buz gibi dereler akıyor. Bunlar da havaya ayrı bir serinlik dağıtıyorlar. Bu sefer romatizmam için kükürtlü banyolar ile ilgileniyordum. Saint-Gervais'de topraktan kaynayarak çıkan müessir suyun kükürt kokusu, insanın vücuduna yapışıp kalıyordu, çok geç çıkıyordu. Bu kaplıcaya dağ otelimizden otokarlar ile gidip yine onlarla dönüyorduk. Dağ sporundan başka yegâne eğlence, herkesin birbiriyle ahbap olmasıydı. Mont Blanc'da üç gün, şimdiye kadar gördüğümüzden daha geniş, daha muazzam bir ufuk seyretmek fırsatını bulduk.

ikincisi La Baule'da, küçük kanarya kafesi gibi bir villada geçirdiğimiz tatildir. Burası da zengin insanların villaları ile dolu bir sahil şehri. Havası fevkalâde güzel. Breton kadınlarının kendilerine mahsus renkli kıyafetleri var. Parisliler ile kıyaslanmıyacak kadar bambaşka güzel ve şen insanlar!

Sonuncusu Rhin'deki tatilimizdir. Strasbourg'da geçirdik. Strasbourg bir hudut şehri. Rhin nehri üzerindeki hudut köprüsünün bir başında Alman, diğerinde Fransız askeri bekliyor, işte biz, bu iki nöbetçinin arasında, köprü üzerinde gidip gelirken, umulmadık bir anda, ikinci umumî harb ilân edildi.

Hayat birden değişti. Seferberlik başladı. Trenler derhal askerî nakliyata tahsis edildi. Alelâcele ve zorlukla tedarik ettiğimiz iki bilet ile Paris'e dönmeğe karar verdik. Strasbourg'da garın manzarası çok acıklıydı. Kadınlar ağlıyor, askere çağırılan genç kocalarını, delikanlı evlâtlarını kucaklayıp uğurluyorlardı. Cepheye giden bir gencin çok güzel bir nişanlısıyla vedalaşması kompartımanımızın önünde cereyan etti. Uzun yıllar birbirlerini beklemiş, tam evlenmeye karar verdikleri bir anda seferberlik ilân edilmişti, izdivaçlarını yapamadan ayrılıyorlardı. Evet, belki delikanlı dönülmeyecek bir yolculuğa çıkıyordu, fakat metin görünüyordu. Buna karşılık, kız, bir taraftan ağlıyor ve bir taraftan da nişanlısından ayrılmamak için onu sıkı sıkı ellerinden tutuyordu. Tren hareket ederken bu zavallı kıza, arkadaşları koluna girerek, ayakta durabilmesine yardım ettiler. Vagonumuz peronu terk edinceye kadar bu elemli güzel kıızı gözlerimizle takib ettik. Elini sallamıyor, sevgilisini selâmlıyordu. Belki de bayılmıştı. Zevcim bu sahne ile benden fazla ilgilenmiş ve çok müteessir olmuştu. Çünkü kendi oğlu hâlen askerliğini yapmakta idi. O da böyle ayrılıp cepheye gidecekti.

Paris'e vardığımız vakit herkesi daha büyük bir telaş içinde bulmuştuk. Hususî otomobiller, taksiler “cihet-i askeriyece alınıyordu. Gazetelerde şimdiye kadar Almanların harbe hazırlandıklarına dair haberler okumuştuk. Fransa, bu hudut komşusunun tehlikeli davranışlarına belirli hiçbir aksülâmel gösterememişti. Halk, hep işi ve eğlencesine bağlı kalmıştı, dünya âlemini yalnız konuşmakla yetinmemişlerdi. Bir felâket endişesini kafiye izhar etmemişlerdi. Fakat harbin ilânı gazetelerde büyük manşetler halinde halka duyurulduğu vakit, gazetelerde büyük manşetler halinde halka duyurulduğu vakit, millete bir şaşkınlık derhal nakil vasıtalarını topladılar, otobüsler kıt'a ve malzeme taşıyordu. Metro'dan başka halkın istifade edeceği bir vasıta kalmamıştı. Tedricî olarak Fransızlar Paris'i terk etmeğe başladılar. Uzak yerlere, köylere gidiyorlardı. Alman orduları Paris'e doğru yürüyordu. Hudutlardan çekilme haberleri geliyordu. Alman teyyareleri Fransız semâlarında uçmaya ve bombardıman faaliyetlerine buşlamışlardı. Halkın alâmlarda mecburî olarak sığınaklara girmesi radyolar ilân ediyorlardı. Ancak şiddetli bir hava hücumundan sonra Fransızlar işi ciddiyetle ele aldılar. Bodrumlarını açıp temizlettiler, döşediler, oturulabilinecek hâle getirdiler. Maskeler dağıtılmıştı. Ben yalnız bir defa, apartmandaki komşu ve dostlarımızın hissiyatına uyarak, kava inmiştim. İçimden bu zavallılara acıyordum. Çünkü henüz işin başında idik. Harbin daha henüz kapımızı çalmıyan ne büyük faciaları ve felâketleri vardı! Müteakib seferler, alârmında herkes mahzenlere inerken, ben yatağıma girer, orada daha cesaretle kadere intizar ederdim.

Günler geçtikçe zorluk devreleri kendini göstermeğe başladı. Nihayet almanlar'ın Paris'e yaklaştıkları anlaşılnca, halk, kitleler halinde, şehrin Batı ve Güney'e giden kapılarına hücum etti. Perişan insanlar ve çoluk çocuklardan, yaşlılardan mbürekkeb göç kafileleri yollara döküldüler. Yirmi dört saat içinde sokaklar boşaldı, mağazalar, dükkânlar kapandı. Herkes elindeki nakil vasıtasının kabiliyetine göre kaçacakları yerleri uzak veya yakında intihab etmişlerdi. Otomobili olanlar uzaklar gidiyordu, yayalar civar köylere dağılıyorlardı. Bisikletliler de, yaya kafilelerinin arasından sıyrılıp, hızla ilerliyorlardı. Yola çıkanlar yoruldukça, beraberine alelâcele aldıkları, bavul ve çantalarını yol kenarlarına terk ediyorlardı. Fakat bütün bu döküntüler içinde, annelerini ve babalarını arayan mini mini Fransız yavrularının göz yaşları ve feryatları, asıl kalbi parçalayan sahnelerdi. Bunların arasında kaybolmuş çocuklarını ararken çılgına dönmüş ana ve babalar da görölüyordu. Bu yazdıklarımın çoğunu zevcimden dinledim. O, dışarıda olup bitenleri daha iyi tetkike fırsat buluyordu.

Reşad bir aralık eve geldi. Bir araba bulabileceğini ve istediğim takdirde Paris'i terk edebileceğimizi söyledi. Almanların pek vahşiyâne bir şekilde sivil halka tecavüzde bulunabileceklerine pek ihtimal verilmiyordu. Fakat bulunduğumuz yer, Paris, muharebe sahasının içine dahil oluyor, silahların çarpışma menziline giriyordu. Zevcimın teklifini reddettim. “*Reşad'cığım,*” dedim, “*korkmak mucib-i ârdır, şecaat büyüklüktür. Hiçbir insan, korkmakla kaderin hükmünden kurtulamaz. Unutmayalım ki, şu ânda evimizde rahat otururken, ateşler içinde, yağmur çamur içinde, yaralı, yorgun, yahut can çekişen ana baba evlâtları, vazifelerine (levam ediyorlar, metanetle, ölümle*

pençeleşiyorlar. Benim gibi zavallı anneler de göz yaşları içinde çırpınıyorlar. Kaçmak mı? Aman Reşad'cığım, bunu benden bekleme! Hususiyle Fransa'da, bu toprakta, 19 yıl en rahat, en mesut günlerimi yaşadım, hiçbir müşkül ile karşılaşmadım. Kendi vatanımdan "Gidiniz!" dedikleri gün Fransa bana hüsnü kabul gösterdi. Burası benim ikinci vatanım oldu.

Fransa'nın felâketi benim de felâketimdir. Senden rica ederim, bana mâni olma, icab ederse yaralı Fransız askerlerine bakmak üzere gönüllü hemşire olur, cephe hastanelerine gider çalışırım," dedim. Reşad'ın gözleri doldu. "Şadiyeceğim, ne güzel bir kalbin ve ne temiz bir vicdanın var," dedi "emin ol, buranın her türlü refahına ve huzuruna sahip bir Fransız kadını senin düşündüğün gibi düşünmez. 37 senedir bu memlekette yaşıyorum, Fransızlarla hemhâl oldum. Fransızları çok severim. Bu milleti çok iyi bilenlerdenim, fakat senin gibi düşünen kadın çok azdır... Seni hiç bırakır mıyım!"

Bizim blok, iki sokaklı otuz altı apartımandır. Sakinlerinin hepsi mal sahibidirler. İki kapıcı hariç, hepsi kaçmışlardı. Kalan kapıcılardan bir kadın bir akşam kapımızı çaldı. "Hanımefendi, siz bir yere gidiyor musunuz?" diye sordu. "Bordeaux'da kızım var, eşyalarımı hazırladım, ben de onun yanına gitmeye karar verdim. Fakat sizi ve bir de ihtiyar bir generali beklemek lüzumunu duyuyorum. Yalnız başıma ne yaparım? Korkuyorum! Eğer siz de gidiyorsanız beni de birlikte alınız! Nâmusumdan endişe ediyorum." Benim kendisini mütebessim bir edâ ile dinlediğimi görünce, "Almanlar namuslara tecavüz ediyorlarmış" diye bağırdı. Bu altmışını geçmiş kadını Reşad temin etti: "Gitmiyoruz! Korkulacak bir şey yok. Olsa biz de kaçardık. Hem kaçanlar da pişman olup geri dönecekler. Haydi işin gücünle meşgûl ol," gibi sözlerle teselli ve teskin etti.

Ertesi gün dükkânlar kapalı, ortalık تنها idi. Saat 9'da bazı Alman motosikletli ve otomobilli müfrezeleri penceremizin önündeki caddeden geçtiler. Bunu daha büyük kollar takip etti. Vasıtalar ve eratın kıyafetleri temizdi. Herhangi bir ateş muharebesine girmeden şehri aldıkları anlaşılıyordu. Kaçanların tahmin ettikleri korkunç hâdiselerden hiç biri olmadı. Gece saat 9'a kadar caddeden Alman kıt'alarının sel gibi geçtiklerini gördük. Ertesi ve daha ertesi günler veya saklananlar evlerine döndüler. Önce panjurlar açılmaya başladı, daha sonra dükkânlar açıldı. Fakat vitrinleri boş bırakıyorlar, malları saklıyorlardı.

Binaların ve otellerin en iyilerine işgal kuvvetleri yerleşiyordu. Köylerden erzak tedarik ediyorlar, bunların bir kısmını kıt'alarına tahsis ettikten sonra mütebâkisini Almanya'ya sevk ediyorlardı. Bu sebeple Fransızlar, gerek gıda, gerekse eşyaya taallûk eden mallarını, ihtiyatla satılığa çıkarıyorlardı. Umumiyetle depolamayı, saklamayı tercih ediyorlardı. El altından fahiş fiyatlarla satışlar başladı. Alman işgal idaresi halka, zarurî ihtiyaçları temin için, aylık karneler dağıttı. Ölmeyecek kadar yaşamak için lazım olanlar, bu karneler ile normal fiyatlar üzerinden tedarik edilebiliyordu. Kalabalık ve hayatlarını, kazandıkları günlük paralarla temin eden aileler için, bu rejim tahammül edilmez bir hâl alıyordu. Biraz serveti olanlar, fazla para

sarfederek daha fazla gıda teminine muvaffak oluyorlardı. Apartımanların kaloriferleri söndürülmüştü. Adam başına sadece bir çuval taş kömürü veriliyordu. Bununla kalorifer kazanlarını kızdırmak dahi mümkün değildi. Sıfırın altında 7-8 derece soğukta, battaniyelerimize sarılıp kendi hararetimizle ısıniyorduk. Fakat Almanların işgal ettikleri binalarda kaloriferler mükemmel bir şekilde yanıyordu. Kömür de gizli satışa düşmüştü. Çok pahalı olmasına rağmen muntazaman tedarik edilemiyordu. Bir yıllık istihkak diye verdikleri bir çuval kömür salamandra sobalarda bir gün içinde eridikten sonra, işte bu gizli satışa baş vuruluyordu. On günlük bulunsa, yirmi gün yine kömürsüz kalmıyordu. Yıkanmak unutulmuştu.

Bir kere sıcak su yoktu. Akşam ve sabah, birer saat olmak üzere verilen gaz ile ancak yemeklerimizi pişirmeye muktedir oluyorduk. Elektrik cereyanı da kâfi değildi. Günde birkaç saat lâmbalar yanıyor, diğer zamanlar kesiliyordu. Şüphesiz kömürden iktisad etmek için bu tahditlere baş vurulu-yordu. Yalnız doktorlar ve avukatlar için altışar çuval kömür istihkakı tanımışlardı. Zevcim istihkakını elektrik kumpanyasına terk ederek ulak bir elektrik sobası yakma müsaadesini almıştı. Işıklar yandığı müddetçe etrafına toplanıyor, ondan bir dereceye kadar faydalanıyorduk.

Bir kilo patates, yirmi beş gram ekmek almak için kar içinde birkaç saat kuyrukta beklediğimiz anlar çok oldu. Harbin getirdiği ıztırapların hikâyesi uzundur.

Parc Monceau Alman askerlerinin talimhanesi olmuştu. Askerî bando sabahları ve akşamları buraya gelip marşlar çalıyordu. Çimenler kurumuş, o güzle çiçekler mahvolup gitmişti. Bu parkı süsleyen büyük Fransızların tunçtan heykellerini de söküp top dökmek için götürmüşlerdi. Bir sabah, saat altı sularında, kıtalar parka talim yapmaya gelirlerken, birden bir bomba patladı. Askerler birbirlerine girdiler. Yerlerde ölümler yatıyordu. Silahlar patlamaya başladı. Courcelles bulvarı âdeta bir harp meydanı manzarasını almıştı. Nerede bir Fransız görülürse derhal öldürülüyordu. Sokaklar cesetler ve kan birikintileriyle dolmuştu. Bizler bu fecaati, pencerelerimizin kepenkleri arkasına saklanmış, seyrediyorduk. Bomba, bir Fransız fedaisi tarafından atılmıştı. Ne yapsınlar! Halk arasında açlıktan ölümler başlamıştı. Bu böyle daha ne kadar devam edecekti? Esir Fransız askerlerine fare eti yedirdikleri duyulmuştu. Bunu askerden dönen tanıdık bir Fransız ahabapımın oğlundan da tahkik ettim. *“Doğrudur! Fakat bunu da bedavaya vermiyorlardı, ailelerimizden hediye gelen sigaralarla bedelini ödüyorduk,”* demişti. Kamplarda, gardiyanlara yapılan bu ikramlarla esirler, bir dilim ekmek ve fare çorbası temin ediyorlar, açlıktan ölmeye karşı duruyorlardı. Hiç unutmam, bu delikanlı sözlerini *“insan aç kalınca her şeyi yer,”* diyerek bitirmişti.

Fransa'nın kurtarılması harekâtı devam ediyordu. Ana vatan dışında hazırlanan Fransız kıtaları Amerikan ve İngiliz ordularıyla Batı'nın Rhen'e doğru ilerliyorlardı. Halaskâr kuvvetler bir akşamüzeri Paris'e girdiler.

Alman garnizonu, büyük kısmıyla bir hafta evvel çekilmiş, geriye asayiş için perakende küçük kıtalar bırakmıştı. Fakat bunlar da, korkularından, vazifelerini bırakıp kaçıyorlardı. Almanlar çekilirlerken, oturdukları yerlerin hoşlarına giden mobilyalarını da beraber götürmüşlerdi. Amerikalıların şehre girdikleri gece, bütün evlerin pencereleri açılmıştı, İngiliz, Amerikan bayrakları, müteakip günlerde, her yeri süslüyordu. “Yaşasın” sesleri duyuluyordu. Askerî bandolar zafer marşları çalıyorlardı. Şehir bol elektrik ışığına kavuşmuştu. Kalblerimiz, hayatımda hazzını ilk defa duyduğum bir kurtuluş sevinci ile dolup taşıyordu. Ekmeklerimizin rengi hemen değişti. Simsiyah, çamur gibi ekmekler bembeyaz oldu. Gerçi memlekette harbin mahrumiyetleri bir anda zail olacak şeylerden değildi. Almanların zamanındaki işgal idaresiyle kıyaslanmayacak bir hürriyete ve adalete kavuşmuştuk. Açlık ve soğuktan artık ıstırap çekmiyorduk.

Harp bitti. Mütareke oldu. Zevcimle yine seyahat programları yapmaya başlamıştık. Altı yıl süren harpten bizar olmuştuk. Rahata ve huzura son derece ihtiyacımız vardı. Bir akşam evimizde zevcimle baş başa çay içiyor, bu konuları konuşuyorduk. Biraz neşesiz görünüyordu. Bir sebeple odadan çıktım. Yemek salonunda on dakika kadar meşgûl oldum. Tekrar döndüğüm vakit zevcimi koltuktan yere düşmüş buldum. Konuşamıyordu. Gözleri kapalı idi. Kımıldanmaya çalışıyor, fakat muvaffak olamıyordu. Aklımı kaybetmemek için kendimi tutmaya çalışıyordum. Derhal kapıcıya

koştum, doktor buldurdum. Beyin kanamasından umumî bir felç geldiği anlaşıldı. Müteaddid defalar kan aldılar, müteaddid doktorlar çağırdık. Ne mümkünse yapıldı. Altı gün hareketsiz yaşadı, ne konuştu, ne gözleri açıldı. Bir tek kelime sesini duyamadan zevcimden, bu şekilde, ebediyen ayrıldım. Halbuki sıhhati son derece iyi, kalbi gayet sağlamdı. On dört senelik saadetle birlikte, müstakbel projelerimiz de bir virane olmuştu. Artık bilmiyorum, hayatta kaçınıcı defa yine büyük felâkete uğramış bulunuyordum. Ruhen ölmüştüm. Yalnız cismimle yaşıyordum. Evlâdım tekrar imdadıma yetişti. Bana şefkat ve teselli gösterdi. Kalbimin yaralarını o tedavi etti. 1945 yılı bizim ebedî ayrılık yılımız oldu. Halbuki rahmetli Reşad'ımla yeni mesut günlere kendimizi namzet görüyorduk.

5. Bölüm

KIZIMIN ARDINDAN VE VATANA DÖNÜŞ

Gönlüm kimsesiz kalmıştı. Mahzun dolaşıyordum. Evimin her köşesinde Reşad'ın hayali bana hitap ediyordu. O sırada muhitimizde, bir çok Amerikan subayları bulunuyordu. Toplantılara onları da çağırıyorduk. Kurtuluş ve zafer heyecanları içinde, yeni dostlarımız, incelikleri, bilhassa medeniyetlerinin kuvvetiyle bizi kendilerine bağlamaya muvaffak oluyorlardı. Avrupa ailesi içinde tanıdığımız bu yeni simalar bizlerden, tarih kitaplarımızda kendilerine münhâsıran sempati ile yer verdiğimiz bir milletin güler yüzlü, sevimli ve kaygısız insanları olarak itibar görüyorlardı.

Kızımı ne kadar seviyorsam, damadımı da aynı bir ana hissiyle sevdim. Mesut bir izdivaç yapmaları için elimden gelen kolaylığı onlardan esirgemedim. Evimi onlara ve dostlarıma açtım. Baş başa mesut bir çift halinde, dolaşmaya giderlerken veya gezintilerinden dönerlerken görürdüm. Onları iyi duygularıyla takip ederdim. Daima mesut olmaları için dua ederdim. Şimdi, kızımın aşkı ve izdivacı, bana hayatta yabancısı olduğum yeni bir saadeti tattırmıştı.

Damadım ani bir emirle, kıt'asının başına Amerika'ya döndü. Yine bir şaşkınlık içine düştük, izdivaç formaliteleri tamamlanamamıştı. Kızım çok üzgündü. Derhal onun da Amerika'ya, beni bırakıp gitmesi icap ediyordu.

Kızım benimle izdivacı arasında çırpınıyor. Beni tercih etmeyi ve Amerika'ya gitmemeyi düşünüyordu. Bense hem izdivacını ve hem de kızımı, ikisini birden istiyordum. Bu da onlarla birlikte Amerika'ya gitmeme bağlı idi. Mutabakat hasıl oldu. Yalnız benim Amerika'ya, kızımın yanında girmem için, sefaretle yaptığımız temaslarda, her gün bir yeni engelle karşılaşılıyorduk. Akıbet ne olursa olsun, kızımın ardından Paris'i terke karar vermiştim. Yalnız kalmaya tahammül edemezdim.

Birleşik devletler olmasa bile, Atlantik'in ötesinde o kıt'anın üzerinde kızıma yakın mesafede bulunan başka bir memlekete gitmeye niyet ettim. Venezuela en iyi şartları arz ediyordu. Paris'teki evimi kiraya verdim. Eşyalarımı sattım. Kızım beni yolcu etti ve Colombie vapuru ile Le Havre'dan Venezuela'ya hareket ettim.

“Colombie” üç gün devamlı olarak süren bir fırtınayı göğüsleyerek Atlantik'i geçti. Fransız müstemleke adalarından Gouadeloupe ilk uğrağımız oldu. Martinique ve İngiliz müstemlekelerinden “Barbados” ile “Trinidad” adalarında yolcu alış-verişi yaptık.

Kızım da Atlantik üzerinde başka bir gemide seyahat ediyordu. Ben bir gün evvel yola çıkmıştım. Gemilerimizin telefon ve telgraflarıyla sık sık yola çıkmıştım. Gemilerimizin telefon ve telgraflarıyla sık sık aramızda haberler

teâti ediyorduk. O New York'a, ben ise Caracas'a mütebait istikametler üzerinde seyrediyorduk.

La Havre'dan, kürklerimizle, titreye titreye ayrılmıştık. Tropical sahaya girince, en ince elbiselerle, güvertede dahi oturamıyorduk.

Yolcuların çoğu şort giyyordu. Gouadeloupe'ı, sıcağı tahammülümüz nisbetinde gezdik, insanları çok siyah, şehir sokakları kirli idi. Muz ve portakal çok mebzul ve ucuzdu.

Suyu ekşi ve rengi yeşil portakala ilk olarak, burada şartladım. Martinique'e inen yolcularımız daha fazla idi. Burası daha temiz, insanların rengi daha açıktı. Ekim ayında idik. Müthiş bir güneş, hararetiyle her yeri kavuruyordu. Gökyüzü boz bir dumanla kaplı idi. Güneş böyle bir bulut tabakasının ötesinde peçelenmiş görünüyordu. Hava çok ağırdı. Hatta insan burada, başa degecek kadar, semanın alçaldığını hissediyordu. Sonradan gördüğüm, Kaliforniya'nın mavi seması ve parlak güneşi; burayla hiçbir sûretle kıyaslanamıyacak bir cazibe taşıyordu.

Martinique'de yüksek dağlar var. Adanın iklimine, bunların tatlılaştırıcı bir tesir icra etmesi lazım. Rıhtımda fiçılar gemilere bindirilmek üzere istif edilmiş bekliyordu. Gölge altında, ellerinde kadehler, herkes bu fiçılardaki içkilerden içiyordu. Bilindiği gibi Martinique'nin “Rhume”u dünyaca meşhur bir likördür. Ben yine bu sıcakta, o yıkanmamış kadehlerle, bu içkinin nasıl içildiğine hayret ediyordum.

“Trinidad” ve “Barbados”da gemimiz açıkta durdu. Sahil hakkında, bir fikrimiz olmadı.

Yolculardan başkasının, ziyaret maksadıyla, adaya çıkmasına da müsaade edilmiyordu. Sandallarıyla gemimize yanaşan halk, zenci gibi simsiyah ve çıplak insanlardı. Denize dalmakta maharet gösteriyorlar. Atılan paraları ağızlarıyla sudan çıkarıyorlardı.

Burası bir denizden ziyade göl hissini veriyordu.

Sular sığlaşıyordu.

Antil denizini Atlantik'ten ayıran, orta Amerika adaları kuşağı üzerinde yaptığımız bu seyahat, Venezuela sularına girdiğimiz vakit sona erdi.

Kızımın, New York'da, Kuzey Amerika'ya ayak bastığından oniki gün sonra, ben de Caracas'da Güney Amerika'ya çıktım.

Burası meşhur tropical ticaret merkezlerinden biriydi. Colombia'da yerleşmiş bir ahabımla yolda çok güzel vakit geçirmiştik. Venezuela'ya girerken de, pasaport muamelelerimin yapılmasında, bana çok büyük iyiliği dokunmuştur. Kendisine olan şükran borcumu hiç unutamam.

Caracas'da Majestik Oteline indim. Şili sefirininkine bitişik bir odaya yerleştim. Kordiplomatik umumiyetle burada oturuyordu. Bir Avrupalı havası vardı. Çok lüks ve konforlu idi. Ancak çok evvelden haber verilmek sûretiyle yer bulunabiliyordu.

Muvasalatımla beraber kızımı ziyaret imkânı aramak için, Birleşik Devletler konsoloslughuna müracaat ettim, “*Meksika*” ya gitmek istiyordum.

Kâğıtlarımı tetkik ettiler. Paris'ten bilgi almadan vize verilemeyeceğini söylediler. Beklemek icap ediyordu.

Caracas'a girerken emniyet'i ziyaret ettiğim vakit, vesikalarımı tektik eden zat, “*Vay siz Sultan Abdülhamid'in kızı mısınız?*” diye ayağa kalkmıştı.

“*O muhterem zâtın kızıyla karşılaşacağım aklıma gelmezdi. Ben pederinizin zaman-ı saltanatında, İstanbul mektebi sultaniyesinde tahsilimi ikmal etmişim. Uzun seneler İstanbul'da kaldım. Sizin güzel vatanınızda unutulmaz, çok iyi hatıralarım vardır,*” diyerek ellerimin birini bırakıp diğerini öpüyordu. Bu zat, bana Caracas'ta istediğim kadar, ikamet etmek ruhsatı çıkartacağını temin etmişti. Altmış yaşında çok sempatik olan bu muhterem insanın, gayet fasih ve kitabî bir Türkçe ile konuşmasına hayran kalmıştım. Ayrıca on dört lisan bildiğini öğrenince büsbütün şaşırılmıştım. Hariciye ve Riyaseti cumhur tercümanlıklarını yapıyormuş.

Venezuela'ya ait hikâyemi bitirmek için kaydedecek bir iki noktam daha var. Çünkü vizem yapılmış, kızımın yanına, Kuzey Amerika'ya uçmak için hazır bulunuyordum.

Memleketin her tarafı ormanlarla kaplıdır. Petrol, elmas ve altın istihsali Venezuela'ya büyük servet getiriyor. Şüphesiz zenginlerin yanında fakir ve tembel bir halk kitlesi var.

Biri komünist, diğeri antikomünist iki parti devamlı olarak mücadele ediyorlar. Kanlı nümayişler cereyan ediyor. Sivil halktan sık sık ölenler oluyor. İş hayatı yabancıların elinde. Hatta fırınlar bile yabancıların marifetiyle işletiliyor.

Kadınların tenleri esmer, fakat vücutları ince, yüzleri güzeldi. Hepsi sevimliydi. Otelde hizmet edenler onbeş, onaltı yaşında mücevher gibi kızlardı. O yaşta birkaç çocukla kocalarından ayrılanlar, çoklukla göze çarpıyordu. Bahşış hususunda çok kanaatkâr idiler. Aksine, erkekleri çirkindi. Memleketin bu güzel kadınlarını bu biçimsiz erkeklerin yanında çok zavallı buldum.

Korkular içinde çok güzel villalar var. Kadınlar evde, erkekler işte çalışıyorlar. Caracas'ın 6-7 km. uzağında bir yerden topraktan ham elmas çıkarıldığını, dostlarım bana anlatırlardı. Rus muhacirlere çok rastlanıyor. Bir çukulata fabrikası kurmuşlar. Yine dostlarım burada çıkarılan elmasların gizlice çukulata mamûlleri içine konarak Fransa'ya gönderildiğini

bu yüzden büyük servetler kazanıldığını, hikâye etmişlerdi. Çalışanlar için, kazanmağa çok elverişli bir memleket...

Bir Alman dostum villasına beni davet etmişti. Yirmi sene evvel fakir bir vaziyette gelmiş, çalışarak zengin olmuştu. Birbirlerine komşu üç zarif villaları vardı. Bizi kabul ettikleri villada Amerikalı hanımı ile kendisi, diğerlerinde de kızları oturuyordu.

Pencereler kafeslerle kapatılmıştı. Vahşi hayvanlara karşı evlerini korumaya lüzum görüyorlardı.

Bir aralık salona ayaklarında deri pantolon ve çizmeler, belinde büyük bir hançer, omzunda silah, bir adam girdi.

Ev sahibesi beni takdim etti. Adamcağız güler yüzü ile cevaben, *“Bu kıyafetle huzurunuzda çıktığım için affınızı dilerim. Bilseydim giyinir gelirdim. Pederinizin zamanı saltanatında, İtalyan sefareti ikinci kâtibi idim. Şimdi burada sefirim. Avlanmaktan geliyorum,”* dedi.

“İnsan vücudu kalınlığında iki yılan vurmıştu. Eğer haftada böyle iki-üç tane vurabilirsem memleketime bir milyoner olarak döneceğim,” dedi.

İtalya sefareti kâtibi, babamı son derece methetti. Politikasını göklere çıkardı. Babamın İngiliz sefiri ile olan meşhur bir mülakatını *“incili kıravat iğnesi”* hikâyesini anlattı. Eğer saltanatı devam etseydi, harb-i umumî belâsı başımıza gelmezdi, dedi.

Yüzündeki teessürünü gizlemek için, başını öne eğerek konuşuyordu. *“Ah bugün sizinle mülakatımdan ne kadar mesutum”* diyerek ellerimi öptü.

Çok güzel Türkçe konuşuyordu. Devlet sahibi nefis ve zengin bir büfe hazırlamıştı. Başka bir davetli yanıma sokuldu.

Kendisini bana meşhur bir petrol kumpanyasının birinci avukatı olarak takdim etti. Antika eşyalara çok meraklı olduğunu söyledi.

Zengin koleksiyonlarından bahsetti. Beni bir Pazar günü arabasıyla gelip almak ve antika eşyalarını göstermek üzere, evine çağırdı. Benim bir saray mensubu olduğumu düşünerek, evine çağırdı. Benim bir saray mensubu olduğumu düşünerek, topladığı şeylerin gerçek kıymetleri hakkında bilgimi almak, bir kanaat sahibi olmak istiyordu. Tabii muvafakat ettim. Kibar bir insandı. Randevu günü akşam üzeri arabasıyla geldi. Beni aldı. Şehir dışında, ormanların içinde bir bahçenin demir parmaklıklı kapısından içeri girdik. Bu has bahçede takriben bir çeyrek araba ile mesafe aldıktan sonra şâhâne villasının önünde durduk. Bu villalar benim Paris'te gördüklerime benzemiyordu. Kapıda, hanımı karşıladı. 45 yaşında, çok güzel bir İspanyol kadını idi. Fransızca konuşuyorduk, iyi döşenmiş bir salona beni kabul ettiler. Çay içtik. Hasbıhalimizi bitirdikten sonra; birer birer odaları gezdirdiler. Duvarlar baştan aşağı goblen halılar ile kaplı idi. Çok çeşitli ve

çok kıymetli eşyalar, büyük bir zevk ile tertip ve tanzim edilmiş, aynı zamanda cazip bir teşhir durumuna konmuştu. Babamın ve benim İstanbul'daki saray ve evimizin nasıl olduğunu sordular. Bizim de misafirhanelerimiz, misafir kabul salonlarımız, kıymetli eşyalarla tezyin edilmişti. Fakat babamın kendi hususî dairesi, izdivacımıza kadar bizlerin ikamet ettiğimiz daireler, gayet sade idi.

İzdivacı takiben bize verilen evler de, ancak lüzumlu kadar tezyin edilirdi.

Babamın sadeliği bütün saray hayatına hâkim olmuştu. Venezuella'lı bu avukat dostumun eşyalarına verdiği değeri ve onlardan duyduğu gururu görünce, içimden gülüyordum. Bu adam bir kral değil, normal bir avukat idi.

Versay ile yarış edercesine, ondan daha süslü, daha kıymetli bir kâşâne meydana getirme ve kendini yalnız buna bağlama gayreti bence olgunluk değildi. Bizim Yıldız Sarayında ne vardı? Zannederim bu avukatın evindeki eşyalar kadar mübalâğalı bir şey yoktu.

Venezuella'da en mühim sıkıntım, sularının sıhhate zararlı oluşu idi. Otellerde odalara, akşam sabah, filtre edilmiş ve termuslar içinde soğutulmuş sular konurdu. Bunları içerdik. Ayrıca evlerde filtre bulundurmak âdet idi. Cenubî Amerika'da dört buçuk ay kaldım. Uzun ikameti, işte bu suların elverişsizliği yüzünden hiç düşünmedim, İtalya ve İspanya hariç bütün Avrupa memleketlerini, hatta bazılarını mükerrer olarak ziyaret etmiştim. Ama, Cenubî Amerika'ya seyahat, hiçbir vakit aklımdan geçmemişti.

Venezuella'ya ait hatıra olarak, Ekvator'u harap eden büyük zelzeleden de bahsetmek istiyorum. 1949 yılında vuku bulan bu felâkette 6.500 kişi telef olmuş, Ekvator'daki binalar da hemen hemen kâmilten yıkılmıştı. Kaderin bir lûtfu ile bu felâketten, iki ay önce Paris'ten ayrılacağım sırada yaptığım âni bir karar değişikliği neticesinde kurtulmuştum. Çünkü ben önce Ekvator'a gelmek için hazırlık yapmışım. Hareketime tekaddüm eden hafta içinde dostlarıma veda ziyareti yapıyordum. Courcelles'de alış-veriş yaptığım bakkala da uğradım, hesabımı kesip vedalaştım. Fakat bakkal “*Ekvator'da ne yapacaksınız? Venezuella'ya neye gitmiyorsunuz? Orası cennettir,*” demesi üzerine seyahat planımı birden değiştirmiştim. Zelzele haberini duyunca önce Allah'ıma, sonra, bana bu kıymetli tavsiyeyi yapan sokağımızın bakkalına dua etmişim.

Damadıma, uçakla, Florida'ya (Miami) geleceğimi bildirmiştim. En yakın yol orasıydı.

Oteldeki ahabplarımdan, İsviçre sefirinin hanımı ile Miami'ye aynı uçakta seyahat ettik. Onsekiz saat uçuştan sonra gece mahalli maksudumuza ulaştık.

Cennet gibi güzel, her tarafı başka bir letafet arzeden Florida'da, dört gün, damadım beni gezdirdi. Beşinci günü Meksika'ya uçtuk. Meydanda kızım ve kayınbiraderi, beni karşıladılar. Hayatta yavrumdan hiç ayrılmamıştım. O gün birbirimizi o kadar hasret ve muhabbetle kucaklamıştık ki, bu her ikimiz için de unutulmaz bir an olmuştur.

Meksika'yı sevdim. Fevkalâde sağlam bir havası vardı. Rutubet yoktu. Her mevsim yaz ve sıcaktı. Fakat kızım beni Kaliforniya'ya götürmek, bir müddet orada ikamet ettirmek istedi. Damadımın otomobili ile yol aç çıktık. Üç gün süren bir yolculuk yaptık. Motelleri ilk olarak orada görmüştüm. Otolarıyla birlikte seyahat edenlerin geceleme için tek katlı ve garajlı, gayet konforlu misafirhaneler, bir oda içinde banyo, telefon, radyo, rahat yatak ve koltuklar, çekici bin manzara arz ediyordu. Motellerde birkaç geceden fazla kalınmıyordu. Kaliforniya'ya yaklaştığımız vakit yolların her iki tarafını süsleyen portakal ve muz ağaçlarının güzel kokularını teneffüs ve renklerini seyrettik. Daha sonra manolya ağaçları göründü. Yeni bir rahiye denizi içinde saatlerce seyrettik. Bu kokuların insana nasıl bir tazelik ve hayat verdiğini tarif edemem, Hollyvwood'da bir otele indik. Her yer tek veya çift katlı sayfiye evleriyle süslü idi. Otelleri de bu şekilde küçük yapmışlar.

Kızım, damadım ve ben otelin bahçeye bakan güzel bir dairesini işgal ettik. Bahçeler yeşil halı gibi yapılmış, Çiçekler portakal ağaçları ve palmyeler, her yerin müşterek süsünü teşkil ediyordu.

Hollyvwood'da, işten çekilmiş adamlar, zenginler ve artistler ikamet etmektedir. Kışı hiç yoktur. Burada birbuçuk yıl kaldım. Ancak iki defa yağmur gördüm. Biri tabîî, diğeri sun'i idi. Bu sonuncusu bir çeyrek saat sürdü ve elektrikle yağdırılmıştı.

New York'a hareket ettik. Altı yıl burada kaldım. Ziyaretçi pasaportuna ancak bir yıl ikamet vizesi verilir. Vize yenilemesi için dışarı çıkıp tekrar girmek lazım geliyordu. Ben de her yıl küçük bir dış seyahat ile bu formaliteyi yerine getirirdim. Böyle kolay giriş-çıkış formalitesi için, en son olarak, Kanada'yı tavsiye etmişlerdi. Fakat ben Paris'i tercih ettim. Ayrıca orada yapılacak bazı işlerim de vardı.

Avrupa'ya geldiğim zaman kızım Amerika'da daimî ikametimi temin için uğraşıyordu. Nihayet muvaffak oldu. Birleşik Devletlerin Paris elçiliğiyle temas ettim. Kızımın yolladığı dökümanları gösterdim. Tıbbî muayeneye tâbi oldum. Röntgenimi de aldılar. Netice hep müsbet çıktı. Vizemin arzu ettiğim zaman yapılabileceğini söylediler. Seviniyordum. Ömrümü kızımın yanında Amerika'da geçirmekten daha büyük bir teselli benim için tasavvur edilemezdi.

Yol hazırlıklarına başladığım sırada kızımdan bir mektup aldım. Damadımın Kuzey'de karlı bir sahaya kış tatbikatına gönderildiğini, manevradan avdetini müteakip Avrupa'ya geçeceklerini yazıyordu.

Fakat nerede bulunacakları açıklanmıyordu. Kızım ikinci parti, aileler grubu içinde gelecekti. Sulh devresine girmiş olmamız dolayısıyla bu deniz aşırı tayinden endişe etmedim. Garnizonu, muvasalatlarında belli olacaktı. Nereye giderlerse; beni de beraberlerinde götüreceklerdi. Bavullarımı çözdüm. Otelime yeniden yerleştim. Vakitler sür'atle geçiyordu.

Ahbablarım beni yalnız bırakmıyorlardı. Otelin misafir odası, bizim günlük misafirlerimizle çay içip, sohbet ettiğimiz bir aile köşesi olmuştu. Yine böyle bir çay saatinde, odaya birden kızım ve damadımın girdiğini gördüm.

O kadar sürpriz oldu ki, tarif edemem. Otomobilleriyle, Almanya'nın Frankfurt şehrinden geliyorlardı. Dört gün izin almışlar beni alıp götüreceklerdi.

Hemen hazırlandım. Hareket günü sabahleyin, arabamızla yola çıktık. Ren nehrinin güzel köprülerinin birisinden geçtik. Muntazam yollardan, çok zevkli bir seyahat yaparak akşam vakti Frankfurt'a vasil olduk. Amerika'lılar şehrin bir bölümünde ne kadar apartman varsa kiralamışlar; bütün asker ve subay ailelerine birer kat tahsis etmişlerdi. Modern mobilyalar ile döşenmiş odaları, kristal ve porselen takımlarıyla donanmış yemek salonları ilgimi çekti.

Apartmanlar umumiyetle iki-üç katlı ve her kat 3-5 odadan ibaret bulunuyordu.

Sokaklarda ve apartman bahçelerinde, erik ve elma ağaçları mabzul bir şekilde bulunuyordu. Meyvalar yerlerde sürünüyordu.

Amerikan milletinin zenginliği, askerlerine gösterdiği bu bakım ve ihtimamla belli oluyordu. Bütün gıdaları, ihtiyaç maddeleri anavatanlarından geliyordu. Askerî mahallenin vâsi bir kısmına iki büyük mağaza, bir lokanta ve bir sinema yapmışlardı.

Satış mağazalarında, gıda maddeleri, kumaş, deri mamûlâtı, parfümeri, bar, kadın ve erkek berber salonları, ayrı birer Bölüm işgal ediyordu. İsimlerini söylediğim bu yerlere, yalnız müsaade kartını haiz Amerika'lılar girebiliyorlardı.

Her subay ailesine bir Alman hizmetçi tahsis edilmişti. Bizimki çok iyi bir kadındı. O da bizi severdi. Esasen Alman milleti temiz ve büyük bir millettir. Frankfurt, harpte en çok bombalanan Alman şehirlerinden biridir.

Harabeler, yolların boyunca saatlerce devam ediyor. Fakat, yeni inşaat da yer yer yükseliyordu. Amerikan subay kolonisi içinde, benden başka ecnebî yoktu.

Tanıdığım büyük rütbeli subaylar, generaller beni daima davet ederlerdi. Samimiyet, muhabbet gösterirlerdi. Deniz aşırı görevler, iki yıl olarak,

herkes için tahdit edilmişti. Damadımın süresi de, vaktin nasıl geçtiğini bilemeden, nihayetlendi.

Hareket günleri takarrür etti. Fakat bu sefer ben onlar ile New York'a gitmek istemedim. Paris'e gitmemi icap ettiren yeni şahsî meselelerim zuhur etmişti. İstanbul'a dönmek için de bazı imkân ve sebepler hâsıl olmuştu.

Uzun senelerdir hasretini çektiğim vatanıma kavuşmak, sevdiklerimi görmek, babamın ve ceddimin mezarlarını ziyaret etmek sevinciyle kızım ve damadımla vedalaşıp Paris'e geldim.

Buradan doğruca Beyrut'a geçtim. Büyük hemşirem orada oturuyordu.

Türkiye'ye dönmeden önce muhakkak kendilerini görmemi emir buyurmuşlardı.

Sabahın erken saatlerinde, akrabalarımın hepsi beni karşılamak için, Beyrut havaalanına gelmişlerdi.

Hep beraber hemşiremin ikametgâhına gittik. O dakika burası bir düğün evi gibi olmuştu. Hasretimizi dindirmek için gülüyor ve konuşuyorduk.

Hemşirem, kendi eliyle bana güzel ve nefis yemekler hazırlamıştı.

Arada geçen uzun gurbet yıllarından sonra, ilk defa kendi soframda, kendi ailemle, kendi yemeklerimi yiyordum.

Pek boğazıma düşkün bir insan değilim. Fakat, o günkü yemekleri büyük bir iştiha ve lezzetle yedim.

Her gün geziyorduk. Cebel'e çıkıyorduk. Meşhur Sedr ormanlarından Akdeniz'in mavi sularını seyrediyorduk. Burası Avrupa gibi yabancı yerler değildi.

Babamın, zaman-ı saltanatında, sahibi bulunduğu topraklardı. Bir ay onların yanında kaldım. Sokaklarını, mağazalarını gezdim. Sevememekle beraber, bir saniye olsun sıkılmadım.

Hoşlanmadığım manzaralarla karşılaştığım vakit başımı çeviriyordum. Sokakta berberlerin insanların dişlerini çekmeleri bunların arasında idi.

Ayrılacağım gün hemşirem bir veda ziyafeti verdi.

Amcazâdelerim, hemşirezâdelerim hepsi yemekte bulundular ve ertesi günü de, alana kadar gelip, beni uçağa bindirdiler.

Üç saatlik bir uçuştan sonra, İstanbul'un üzerine geldik. Boğazı, onun mavi sularını altımda serili bulunca, gözlerim hasret ve sevinç yaşlarıyla doldu.

Şehre bakıyordum. Sarayları gördüm. Fakat, ben gözlerimle Nişantaşı'ndaki mesut yuvamı ve tam karşımızdaki karakolu arıyordum.

Meydana indik. Garda beni sevenlerden sadece birkaç kişiyi bulmuştum.

Kızım hânedan mensubu olarak dünyaya gelmişti; fakat kader, onu da bizler gibi vatandan ayrı düşmeye icbar etmişti. Kendi hayatını kendisi temin eden mütevâzi bir kimse yapmıştı. Kızımın, mâzisini hatırlayıp boş bir gururun tesiriyle, karşılaşacağı hakikatler ve engeller önünde sarsılmaması, onları kolaylıkla anlayıp iktiham etmesi mühim bir mesele idi. Bir halk çocuğu gibi terbiye görmesine şahsen büyük dikkat sarfettim. Maddecî olmamasını, elindeki ile kanaat etmesini, ihtiyaçların tükenmeyeceğini, birisini temin eder etmez, arkasından yenisinin zuhur edeceğini söyledim. Kanaatkâr olanın her zaman bahtiyar ve her zaman zengin yaşayacağını telkin ederdim.

Allah'a büyük bir îmanla bağlanmasını temin etmek ve İslâm dininin ululuğunu ruhunun derinliklerine sindirmek, benim için büyük bir vazife oldu. Onu yabancı iklimlere kendi kaderi ile baş başa bırakmaya mecbur olduğum an, kalbine aşıladığım Allah sevgisi, Allah korkusu ve Allah'a güven, ona verebildiğim en kıymetli şeyler olmuştu.

Bedbahtlıkların sebebi korkaklık, kıskançlık, irtikâb ve riyânın, İslâm dininin Allah duygusu ile bertaraf edileceğine ait inancı onda tesis etmeye muktedir olduğumdan dolayı gurur ve sürür duyarım. Hayat hikâyemin aydınlık ve karanlık günlerini ona anlatırken, bu telkinatımı doğrulayacak kıymetli örnekler veriyordum.

Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bahşettiği mevahibin en yükseği, hakikat severlik, hemcinsine yardım ve iyilik etmektir. Muzdarip ve mükedder olanlara daima yardım, tesellî ve cesaret verilmelidir. Duygusuz insanlar bu büyük istidat-ı fitriden mahrum demektir. Meşhur Baron Sallot'ya izâfe edilen bir hikâyeyi kısaca anlatmak isterim:

Baron Sallot bir yaz gecesi yanında bir gazeteci arkadaşı ve uşağı ile gezintiye çıkar. Avdetlerinde, bir köşeyi dönerlerken, karşılarında silahlı bir adam dikilir. Üzerlerindeki teknil paraların teslimini ister. Sallot, cebindeki üç altını hüsn-i rıza ile meçhûl adama verir, daha fazla verecek parası olmadığını da söyler. Hırsız uzaklaşır, fakat Baron bu meçhûl adamı uşağına takip ettirir. Hırsızın fırına gidip ekmek aldığını, sonra evine gidip zevcesi ve çocuklarına:

“İşte size bir ekmek ki, bin belâ ile ele geçirdim. Bununla açlığınızı defediniz ve bilmiş olunuz ki, bugünlerde jandarmalar beni yakalayacak ve kanun beni asacaktır. Sebebi ise sizsiniz,” dediğini öğrenir.

Ertesi gün Baron, hırsızın evine gider. Hâne sahibinden tahkikat yaparak bu adamın fakir bir terzi olduğunu öğrenir. Kapısını çalar. Bir gün önce soyduğu adamı karşısında gören terzi şaşırır ve korkar. Baronun ayaklarına kapanır. Baron: *“Korkma, seni mahvetmeye gelmedim. Biliyorum ki, bir*

terzisin, işte sana otuz aldın! Bunu sermaye yap, çalış evlâtlarını ve zevcenî besle! Eğer gayret ettiğini görürsem, seni himaye edeceğimi vaad ederim,” der.

Görülüyor ki, af ve âtıfet tatlı ve güzel bir harekettir, fazilettir, insanı yüceltir.

Bazı insanlar kazanmak gayesiyle her türlü riyâyı irtikâb ederler, hasımlarına hakaret dolu sözler sarfederler. Bu türlü davranışlar, davaları isbat ve müdafaaya yaramadığı gibi, hasımların husumetlerini de tezyid ve teşdit ederler.

Öğrenmek, ilim tahsil etmek insanın temel faaliyeti olmalıdır. Vakitler, lüzumsuz eğlenceler ile israf edilmemelidir. Kendi dilinden başka müteaddit dillere vâkıf olmak, bizlere yeni dünyalar kazandırır.

Artık, romanımın bu safhası bitmişti. Kendimden ve vatanımdan ne kalmışsa, acı veya tatlı, onları bağrıma basmak vazifemdi...

İSTANBUL/Cihangir

1 Şubat 1961

6. Bölüm

BABAMIN SİYASETİ HAKKINDA BANA ANLATILANLAR

Babamın devlet idaresi hakkında, lehte ve aleyhte bir çok şeyler söylenmiştir; fakat onun, cedlerimin içinde, en ziyâde, siyasî bir hükümdar olduğuna dair ittifak mevcuttur. Hasımları ve taraftarları bu kanaat üzerinde mutabakat halindedirler.

Hatıralarımın gayesi, evvelce de belirttiğim gibi, babama olan sevgimi ve hayatta kalmış tek kızı olarak, vüs'atımın hudutları içinde, onu izaha çalışmaktır. Siyasî muvaffakiyetlerini araştırıp bulmaya gayret edişim de şüphesiz böyle bir evlâtlık duygusundan ileri gelmektedir.

Osmanlı idaresi sona erdikten sonra, Avrupa'da vatan hasreti içinde geçirdiğim uzun sürgün yıllarında, tarihimize ve bilhassa babamın devrine ait mubahaselere ve mütalâalara büyük ehemmiyet verirdim. Esasen gurbet hayatımın, kendi zaviyemden en cazip tarafı, daha evvelki bahiste teferruatıyla izahına çalıştığım hususî dostluklarımın içine giren mühim şahsiyetlerin babam hakkındaki intibaları ve onun siyasî cephesine ait bana açıkladıkları, alâka çekici düşünceleridir.

Bunlar o kadar çoktur ki, burada hepsinin benim kalemimle hem derlenmesi, hem de teşhiri çok güçtür. Tarihimizin buhranlı bir devresini teşkil eden babamın saltanat yılları, ancak tarihçilerin mütehassıs politikacı ve devlet adamlarının ele alacakları bir tetkik mevzudur. Çünkü hâdiseler, herkesin mâlûmu olduğu kadar basit değildir. Buna rağmen, tanıma fırsatını bulduğum mühim şahsiyetlerin ağzından dinlediğim, babamın devlet idaresine ait tarihî fikirlerini hülâsa etmeyi denemekten kendimi alamadım.

Paris'e yerleştiğim zaman, şahsî davalarımı üzerine alan eski Fransız Cumhurbaşkanı Millerand'ı bilhassa kaydetmek isterim. Kendisi 23 Eylül 1920 ve Haziran 1924 tarihleri arasında bu makamda vazife ifâ etmiştir. Çekilince, eski mesleği avukatlığa avdet etmişti. Ailesini çok severdi. Sırf bir meşgale olması için avukatlık yapardı, fakat *“Ne yapayım! Hanımımın masraflarını karşılamaya mevcut gelirlerim kâfi gelmiyor, yine çalışıp kazanmam icab ediyor,”* diyerek hanımına olan muhabbetini izhar etmek isterdi.

Müllerand'dan başka babam hakkında mütalâalarını bana nakleden diğer bir şahsiyet de Venezuela'da bir Alman dostumun villasında av kıyafetiyle tanıştığımı kaydettiğim İtalyan sefiri olmuştur. Babamın zamanında İtalya'nın Türkiye sefareti ikinci kâtipliği yapmıştı.

Millerand'ın hususiyeti, babamı bilhassa âlimâne bir şekilde mütalâa etmiş olmasıdır. Bana karşı alâkasının asıl sebebi; babam hakkında sahip olduğu kıymetli fikirleri ve kanaatleri idi. Bunu, konuşmalarımızda tevcih ettiği

suallerden anlardım. Rahmetli ikinci eşim ile izdivacımdan sonra da davalarım ile yine bir müddet Mr. Millerand meşgûl olmuştu. Yazmaya pek meraklı olan zevcim Halis Bey, Millerand'ın babam hakkındaki konuşmalarını kısa notlar halinde kaydederdi. Bu dağınık hatıralardan da geniş ölçüde istifade edilmiştir.

Babamın idaresi, bizim neslin “93 Harbi/1877-1878” diye adlandırdıkları bir tarihî hezîmet ile, hâl'ini tâkibeden *Balkan Harbi* gibi diğer bir felâketin sınırladığı devreye rastlamaktadır. Balkan Harbi, hâl'inden sonra vukua gelmekle beraber, onu tahtından uzaklaştıran hâdiselere doğrudan doğruya bağlıdır. Babam, İmparatorluğun yıkılışına ait Mondros Mütarekesinin imzalandığı 1918 yılında gözlerini hayata kapamıştır. Babamın idaresi, bir deniz dalgasının sırtı gibi, bu iki tarihî çöküntünün arasında oldukça yüksek bir mevki alır ve kendi hayatı, imparatorluğunun hayatı ile aynı zamanda sona erer.

İmparatorluğun inkirazı safhasında, devlet idaresini deruhte eden cedlerim ve amcalarım buhranları durdurmak için ellerinden gelen gayreti safretmişlerdir. Ben, bu safhada mühim mes'uliyetler yüklenen sadrâzam ve kumandanların da ellerinden geldiği kadar iyi niyetle hareket ettiklerine kaniim. Müteaddid siyasî münakaşalar ve muhakemeler olmuştur, hiyanet iddiaları ortaya atılmıştır, kanlı cezalar tatbik edilmiştir, yıkılışın mes'ulleri ve suçluları olarak bir çok isimler ortaya atılmıştır. Bütün bunlara rağmen, kanaatimi değiştirmedim.

Avrupa'da geçen müşahede yıllarım esnâsında, daha tarafsız ve daha mücerret bir hava içinde tetkike ve düşünmeye çalıştım. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte yıkılan diğer İmparatorlukların da hayat hikâyelerini, elimden geldiği kadar tetkik ettim. Karşılaştığım hakikat, kendi kanunlarının hükmüne uyarak, dünyanın değişmekte olması idi. Fransa ihtilâli değişme temposunu daha hızlandırmıştı. Her İmparatorlukta, yerine göre, h mücâdeleleri zuhur ediyordu. Krallık idareleri yerlerini cumhuriyetlere terk ediyorlardı. Dünyayı bir tufan gibi kaplayan bu denizin ortasında, Osmanlı padişahlık idaresinin bir ada gibi mevcudiyetini ilelebet muhafaza etmesi mümkün değildi. Osmanlı padişahlık idaresi de ergeç bu kanunun tesiri altında bir cumhuriyete inkılâp edecekti. Tarihin akışı bu idi.

Babam, kardeşi Sultan Murad V. Han'ın hâl'i üzerine, 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıktığı vakit, esasen devletler arası bir taahhüt haline gelmiş olan böyle bir inkılâbı gerçekleştirmek mes'uliyet-i tarihiyesini taahhüt etmiş bulunuyordu. Kendi hükümlerini, bir nisbet dahilinde, millet ile paylaşmaktan ibâret olan bu meşrutî idareyi vaad ve taahhüt etmişti. Tarihî tâbiri ile siyasî inkılâp adını alan bu umumî değişikliğin mesut hedeflerine ulaşması halinde, şüphesiz iç ve dış siyasî müşküllerden kurtulunulacağı sanılıyordu. Bu netice bize, yani o devrin Osmanlı adını taşıyan ve haricî tesirler ile millî kültürleri teşvik edilen çeşitli anasırdan mürekkep halkına saadet ve refah getirecekti; fakat diğer cihetten topraklarımızda menfaatleri olan diğer devletlerin yani düvel-i muazzamanın uzak emelleri engellenecekti.

Yıkılışımızın suçluluklarını birbirimize, daha doğrusu kendimize yüklemek hususunda elimizden gelen yapılmıştır, fakat bizi asıl yıkan yabancı menfaatleri, onların amansız mücâdelelerini bir türlü görmeye muvaffak olamayışımızdır. Elbirliği ile karşı koyacağımız yerde, aksine onlar ile teşrik-i mesai ettik. Kendi kendimizi onların arzularına göre parçalamak için, açık veya kapalı, birbirimizi boğazladık.

Babamı siyasî bir hükümdar olarak temayüz ettiren devlet idaresinin, dikkate en ziyâde şâyan tarafı, bizi yıkan bu yabancı menfaatler ile dahildeki millî cereyanlar üzerine icraatını bilhassa teksif etmesi keyfiyetidir. Babam, dahildeki her türlü menfî hareketleri, yabancı menfaatlerin elinden kurtarıp, terbiye ve müsbet bir hareket haline getirmeye sabırla ve büyük bir irade kuvvetiyle çalışmıştır.

Bidâyette Osmanlı devletinin karşısında Rusya ve İngiltere bulunuyordu. Bunlar yüzünden iki büyük cihan devleti idi. Rusya Asya'da, İngiltere ise, denizlerde tevessü ediyordu. Genişlemek için tuttıkları yol üzerinde birbirlerinin karşısına çıkıyorlar, aralarında bir dünya ihtilâfını hazırlıyorlardı.

Büyük Petro, Baltık havzasına Çarlık merkezini naklettirince (Petersburg), Rusya ile İngiltere İskandinavya sahasında birbirlerini elleriyle tutacak yakınlığa gelmişlerdi; fakat Baltık'taki Alman Duvarı bilâhare bu ihtilâfı Akdeniz sahasına kaydırmıştır.

O zamanki Osmanlı İmparatorluğunun bu iki büyük rakip arasında nasıl hayatî ehemmiyette bir menfaat sahası olduğu, Kırım Harbindeki (1854-1856) vaziyetle ortaya çıkmıştır. Paris Muahedesi (1856), Osmanlı İmparatorluğunun tamamıyeti mülkiyesini garanti etmiş, fakat diğer cihetten devlet ülkesini başta Rus ve İngiliz olmak üzere Avrupa devletlerinin müşterek menfaat sahası olarak dolayısıyla teyit etmişti. Devlet, ancak bu garantiyi verenlerin arzuları dahilinde, kendi millî siyasetini tanzim ve idare edecekti.

Kırım Harbinden, babamın zamanına ait olan “93 Harbi/1877-1878” ne kadar, İngiliz-Rus rekabeti, Osmanlı toprakları üzerinde – bilhassa Hindistan yolu meselesi yüzün den – çatışmıştır. Her iki devletin, ayrı ayrı, Türkiye toprakları üzerinde hayatî iki geçite sahip olma gayeleri vardı, İngiltere Süveyş sahasını, Rusya Boğazları ile geçirmek istiyordu. 93 Harbinden sonra, Osmanlı ülkesinde, sözü geçen geçitlerin arasını ayıran sahada, menfaat siyaseti takip eden yeni bir üçüncü devlet Avrupa sahnesinde peyda olmuştu: Almanya.

Babamın bütün mahareti, bu üç kuvvetten hangisi tehlikeli olmaya başlamış ise, önce bunu tayin etmek ve karşısına diğerlerini çıkarmaktan ibaretti. Bu devri iyi bilen mühim bir şahsiyet, sözü geçen siyasî düsturun, babam tarafından bir defasında, “Rus'ları darıltmamak, İngiliz'leri kuşkulandırmamak, Almanları da koz olarak kullanmak” tarzında yakınlarına nükteli bir tarzda izah ettiğini bana söylemişti. Babam bu

oyunda çok taşlarını kırdırmıştır. Fakat tahtından indirildiği gün, hudutları, yine Adriyatik'ten Hint Denizine ve Ağrı'dan Tunus'a kadar uzanan bir ülke bırakmıştır. Ayrıca, tarihî kaderin diğer hükümdarlıklara inen darbesi, er geç Osmanlı Devletine de çarptığı vakit, topraklarında padişahların hâkimiyetini bizzat temsil ve idame edecek bir Türk milletini de yetiştirmeye muvaffak olmuştur. I. Cihan Harbinde, devlet gemisi yaralanıp, kaptanları terki sefine ettikleri zaman, bu halktan teşkil edilen ordular, siyasî cemiyetler, asker, sivil büyük devlet adamları, batık sefineyi yeniden yüzdürmüştür.

Babamın devrinde Genç Osmanlılar, Genç Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bilâhare siyasî fırkası, Türk Derneği (7-1-1909) – Türk Ocaklarının çekirdeği – gibi kültür ve siyaset müesseseleri doğmuştur. Bir çok vahim hatalar irtikâb ettikleri de iddia edilmiştir. Hatta babama da isyân edip tahtından indirmişlerdir; fakat babam onlara daima müsamaha göstermiştir. Onları ortadan kaldırmak için elinde imkânlar olduğu halde, harekete kafiye geçmemiştir.

Osmanlı idaresi içinde Gayr-i Müslim anasıra ve ruhanî mümessillerine karşı da, bütün İslâm âleminin halîfesi olarak, adaletle ve dürüstlikle muamele etmiştir. Bunlardan, devletin idaresinde, imparatorluğun idame ve bekası için büyük hizmetler istihsal etmiştir.

Babam, büyük devletlerin, Türkiye üzerindeki ihtilâflarını gayet iyi bilirdi, kendine tehlike arzeden tarafa diğerlerini tevcih etmek siyasî stratejisi, 93 Harbinde ve onu takip eden hâdiselerde dikkati çeker. Bilhassa Tuna Nehrinden geçen serhadı yıkarak, Balkanlara nüfuz etmek isteyen Rusya ve Avusturya'yı Tuna'nın şimaline çekip orada tutmaya muvaffak olması, yolunun emniyeti için Girit, Kıbrıs ve Arap yarımadası gibi, hayatî noktaları İngiliz işgaline, yahut daha doğrusu müstemleke imparatorluğuna vermemek, bu mevkilerden Osmanlı Devletinin menfaatleri için faydalar temin etmek gayretleri de aynı siyasî stratejinin şumulüne girer. İngiltere'nin eline geçme tehlikesini arzeden Girit hakkında, Yunan'lıların ilhak isteklerini silahla reddetmeyi – yani Yunan harbini (1897) – göze almıştır. Neticede bu adayı siyaseten müdafaaya muvaffak olmuştur. İngiltere'nin eline geçmesini önlemiştir.

Babam, İngiltere'nin, Hindistan siyasetini Akdeniz ve Hint Denizi sahaları üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli emellerini vaktinde kavramış ve karşı koymak için Alman nüfuzuna müracaat etmişti. (Alman askerî mütehassısları, Anadolu, Bağdat ve Hicaz demiryolları imtiyazları). Kısaca, Orta Şarkta Almanya'nın kuvvetini İngiltere'nin karşısına çıkarabilmişti. Alman Kayseri II. Wilhelm'i İstanbul'a daveti ve gösterdiği müstesnâ misafirperverlik, en nihayet Yayser'in Kudüs-i Şerifi ziyareti, orada kendisini 300 milyon müslümanın halîfesinin “dost”u olarak ilân etmesi, gerek İngiliz ve gerekse Rus'ların üzerinde frenleyici tesirler icra etmekten hali kalmamış ve bu iki devletin hükümdarını Reval'de buluşmaya sevk etmiştir. Fakat Reval mülâkatı, Alman propagandası tarafından Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu taksime me şeklinde yorumlanıp,

yayınlanmıştır. Bu telkin maalesef çok müessir olmuş ve Türk umumî efkârı, Alman nüfuzu altına sür'atle ve umumî heyetiyle kaymıştır. Eğer, II. Wilhelm'in I. Cihan Harbinden önce Londra, Viyana, Roma, Vatikan, Atina, İstanbul, Filistin, Tunca ziyaretleri, pangermanizm ideolojisi, “*Almanya'nın istikbâli denizlerde*” şeklindeki tehditkâr nutukları toplu bir halde Reval mülâkatı ile beraber mütalâa ed Konferansının gayesi, Almanya ile hesaplaşmak esâsına dayanan bir anlaşma olduğu, bizim de ancak böyle bir Alman meselesi için müzakere edilmemiz icap ettiği anlaşıldı. Babam, Alman propagandasına tamamiyle teslimiyet gösteren İttihat ve Terakki komitesi karşısında kendi görüşünü hâkim kılamamıştır. Eğer bunda muvaffak olsaydı, belki Reval'daki konuşmayı yapan hükümdarlar, İstanbul'da babamla birlikte bir üçlü konferans akdederek doğrudan doğruya Alman meselesini görüşeceklerdi. Osmanlı İmparatorluğunu, kendi tecavüz planları için bir vasıta halinde kullanmayı tasarlayan Almanya'nın karşısında, bu sefer İngiltere ve Rusya ile birlikte bulunacaktı. Çünkü, bu safhada, Osmanlı devletinin, müdafaa gayretlerini teksif ettiği Avrupa topraklarını Rus'larla paylaşan İngilizler değil, Almanlar (Avusturya)dır.

Almanlar, taksimin Reval'de İngiliz'ler ile Rus'ların yaptığı hakkındaki kesif propaganda perdesi arkasında, önce ikinci meşrutiyeti İttihat ve Terakki eliyle ilân ettirmişler, babamın elindeki hükûmet selâhiyetlerini azaltmışlar, İttihat ve Terakkiyi devlet siyasetine kanları Buchlau anlaşması ^[2] ile (15 Eylül 1908) derhal Rusya ile taksim etmişlerdir. Onlara, Bulgaristan'ı istiklâliyetini ilan yolu ile terk etmişler, kendileri de (Avusturya) Bosna, Hersek'i aynı gün ilhak etmişlerdir. (5 Ekim 1908)

Bu taksimde ise Almanlar aslan payını almışlardır. Kendileri Tuna cenubunda fiilen bir köprübaşı tesis etmişler, Rus'ların önüne, Romanya'dan sonra bir Bulgaristan tanponu tesis ederek onları Bulgaristan'daki gayelerinden yeniden ve fiilen uzaklaştırmışlardır. Basarabya'ya hapsedmişlerdir.

Sözde Rus'ların nüfuzu altına giren bu Bulgaristan, Balkan Harbinde Tuna güneyindeki yani Alman nüfuz sahasındaki Türk'leri temizlemiş ve Birinci Cihan Harbinde de gene Almanlar ile işbirliği yaparak onların Balkanlardan Osmanlı harekât sahasına irtibatlarını Sırbistan üzerinden açmaya silahla yardım etmişlerdir.

Ne çare ki, İngiltere ve Rusya ile işbirliği yapması ihtimal dahilinde görülen babamı, Almanlar, dediklerine kayıtsız şartsız itaat gösteren İttihat ve

² 1908 yılı 9-10 Haziran günlerinde Reval mülâkatından sonra (15 Eylül 1908) tarihinde Avusturya ve Rusya Hariciye Nâzırları “Buchlau”da Balkanlar'daki Osmanlı arazisini taksim edişleri ve bundan 15 gün sonra bu taksim planının Bulgaristan'ın istiklâli ve Bosna, Hersek'in de Avusturya tarafından ilhakı hâdisesi tarihlerimizde silik geçmektedir. Buchlau'da Slav ve Germen'lerin yaptıkları taksim plânı ve tatbikatı Germen'ler tarafından Reval'de Slav ve Anglsaxon hayalî taksim plânları yanında tarih bakımından hakikî mevkiini henüz alamamıştır.

Terakki komitesi vasıtasıyla tahtını terke mecbur etmişler ve onu Selanik'te İttihat ve Terakki kampında tam bir

Neticede Almanların Balkanları parçalanma ve kendi hâkimiyeti altına geçirme siyaseti ve tatbikatı, mücadeleyi I. Dünya Harbi şekline sokmuş, Osmanlı İmparatorluğu da onunla beraber bu ihtilâfta Rus ve İngiliz silahlarının karşısına çıkmıştır, İngiltere, Hindistan yolu ile stratejik ve iktisai ilgisi dolayısıyla Arabistan'ı bizzat müttefiki Fransa ile müştereken işgal mecburiyetinde kalmıştır. Fakat, bu yeni işgal mıntakaları, İngiltere'yi harb sonrası yıllarında mühim siyasî meseleler ile karşı karşıya bırakmıştır. Önce Osmanlı İmparatorluğunun bu kısı ramış daha sonra da, dünya hâkimiyetini ve Orta Şark'ı vahim bir şekilde kaybetmesine sebep olan II. Dünya Harbini çok elverişsiz zamanda ve gayrı müsait şartlar içinde kabule mecbur olmuştur. Onun rakibi Rusya ise, I. Dünya Harbini kaybetmesine rağmen, tekrar dirilmiş, dünya hâkimiyetini Amerika ile paylaşacak seviyeye gelmiştir. Binaenaleyh Osmanlı devleti, İngiltere tarafından bekası şâyan-ı arzu bir siyasî kuvvet idi. Kendi istemeseydi, Almanya'nın kucağına İngiltere tarafından terk edilmeyecekti.

Babamın çağında, yalnız Hint ve Hint yolunu kontrolü altında tutmak için, faaliyetlerini bu işe teksif eden İngiltere'nin, bu mühim menfa kadar tabii bir şey olamazdı. Hayat damarı Hint ve Hint yolu siyasetine bütün gücü ile bağlanmış bir İngiltere'nin, Orta Avrupa'da, adasının karşısında, bir Alman tehlikesi çığ gibi büyürken, Osmanlı İmparatorluğunu Rus'lar ile paylaşmaya kalkması hiç de gerçeklere uygun görülmemiştir. Bilâkis, Almanya Avrupa'da mütecâvizâne hareketleriyle, merkezi kendi üzerine bir tehlike girdabı doğururken, buna karşı Rusya ve İngiltere'nin bir çemberleme faaliyetine başlamış oldukları görülmektedir. Fakat Osmanlı idaresi, bu çemberde, Almanların lehine çok büyük bir gedik vücuda getirmiştir. Neticede Çarlık yıkılmış, İngiltere de, yukarıda işaret ettiğim gibi, arzuya şâyan olmayan kazançlar ile mühim buhranlara sürüklenmiş, Osmanlı idaresi de yanlış siyasetinin cezasını görmüştür.

93 felâketi üzerine tekrar avdet etmek istiyorum. Bunu önlemek için toplanmış olan İstanbul konferansının idaresine, babam büyük ehemmiyet vermiştir. İngilizlerin de desteği görülen müzakerelerden istihsalı mümkün neticeleri, 93 Harbinin getireceği fâcialarla, devrin diğer zimamdarları mukayese edebilseydi, her halde konferansı baltalayacak hareketlerden sakınırlardı.

Hudut kapılarında Rus ordularının tecavüz için fırsat beklediği ve Balkanlar'daki Slav unsurların da bu mütecâviz Rus ordularını kendilerini gelip kurtarması için, Osmanlı idaresini yıkmaya mâtuf her türlü faaliyetleri irtikâb ettikleri bir sırada, bir Teşkilât-ı Esâsiye rejimi ilânına, babamın icbar edilmesi, telâfisi imkânsız bir hata olmuştur. Bu ilk Teşkilât-ı Esâsiyeyi, kendi görüşlerine göre hazırlayanlar ve bunun ilânı için böyle bir ânı seçenler ve babamın da bunu ilân etmesine emri vâkiler ile sebep olanların iyi niyetlerinden şüphe etmek mümkün değildir. Ancak, onların Osmanlı hudutları ötesinde, Avrupa âleminde olan bitenleri kavrayacak

politik bir anlayışa sahip olmadıkları sonradan anlaşılmıştır. Gerçi bu zimamdarlar hatıralarında hatalarını kısmen veya zımnen olsun itiraf etmişlerse de vaziyeti değiştirmek mümkün olmamıştır. Selanik'te, Alâtini köşkündeki sürgün ikameti sırasında, babam; *“93 Harbi için Karadağ'a bir karış toprak terk etmekten sakındık, fakat sonra bunun yerine az kaldı Osmanlı İmparatorluğunu, İstanbul kapılarına yürüyen Rus ordularına teslim edecektik,”* demişti.

93 felâketinin yaralan, Berlin Kongresi ile oldukça tedavi edilmiştir, fakat bunun da bedeli, Kıbrıs adasını İngiltere'ye -donanmasına üs olarak kullanması için verilmesi olmuştur. Berlin Kongresinde babam, Rusya'nın karşısına bir İngiliz ittifakıyla çıkmak üstünlüğünü göstermiştir. Fakat maalesef Rus'ların, istikbâlde Türk'lere tekrar tecavüz bahanesi olmaya yarayacak, Şark'taki ve Balkanlar'daki Gayr-I-Müslim unsurların istiklâl davalarına hizmet edecek reformlar icrası da taahhüt edilmişti. Babam bu reformları, İmparatorluğun bütünlüğünü bozmayacak şekilde ve Avrupa'dan getireceği mütehassıslar marifetiyle gerçekleştirmeye tevessül etmiştir.

Yalnız bu sırada İngiltere boş durmamış, Mısır'ı, yani kanalı işgal etmiştir. Napoleon'un da ilk fırsatta el attığı Mısır bölgesi, Osmanlı İmparatorluğunun inkişafında mühim bir istikamet hazırlamakta idi. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'a hâkimiyeti sayesinde denizden emin irtibatlarla sahip, Adriyatik'ten Bengal körfezine kadar uzanan bir İslâm imparatorluğuna, açık denizlerde harekete muktedir bir bahrî güce sahip devlet olmaya namzet görülüyordu. Mısır'ın böyle en zayıf bir ânımızda en kuvvetli müttefikimiz tarafından zabtı, denizlere sırtımızı çevirmeye, artık sadece Asya'nın stepleri üzerinde hayaller kurmaya bizleri mecbur etmiştir.

Şüphesiz 93 felâketi, İstanbul Konferansında önlenebilseydi ve bilâher onun tamiri için İngiltere'nin kucağına acz içinde düşülmeseydi, İngiltere'ye Mısır'ı kaptırmamak, Bengal körfezinden şarkî Akdeniz sahasına kadar olan hilâfet sahasında, Rusya'ya karşı koymak için denizlerde diğer bahrî güçler ile bir işbirliği siyaseti geliştirmek mümkün olabilirdi. Ve gene Mısır, İngilizlere kaptırılmasaydı, babamın *“Panislamizm”* siyaseti muvaffakiyetle gelişebilirdi. Panislamizm bizim için bir deniz, panturanizm ise bir step siyaseti açıyordu. Şüphesiz, birincisi İngiltere'yi, ikincisi Rusya'yı tehdit ediyordu. Fakat, Osmanlı Devleti, denizler ile stepler arasını ayıran bir istinat duvarı olmaya namzet idi.

Almanya ile hakikî yakınlaşma, Kıbrıs ve Mısır'dan sonra Girit üzerinde, Yunanistan lehine İngiltere'nin baskıları görülmeğe başladığı vakit vuku buldu. Girit'in müdafaası ile ilgili Yunan muharebesini takiben, artık, İngiltere'nin karşısına çıkmak icap ediyordu. Almanya ile işbirliği siyaseti, bu gaye ile artan bir hızla inkişaf kaydetti.

İşte bu tekarrup, Makedonya meselesini davet etti. Balkanlar'da komitacı adı verilen silahlı siyasî çetelerin faaliyeti başladı. Selanik, Manastır, üsküb vilâyetlerini ihtiva eden havalide, Avusturya ile Rusya'nın beraber hazırladıkları bir milletler arası asayiş rejimi ihdas edildi. Hüseyin Hilmi

Paşanın (umumî müfettişlik) idaresinde, fakat Rus ve Avusturyalı siyasî memurların kontrol ve nezareti altında bir nevi, içinde Rus, Avusturya, İngiliz, Fransız subayları bulunan mahallî jandarma idaresi tesis edildi.

Silahlı çetelerin tenkili faaliyeti, merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki gizli cemiyeti içindeki çeşitli unsurların teşkilâtlanmalarına ve bir siyasî fırka hâlinde gelişmelerine sebep oldu. Almanya, yukarıda izah ettiğim gibi, Reval mülakatı propagandası ile, bu cemiyeti eline geçirdi. Cemiyet, Makedonya'daki ordusu ile İstanbul'a yürüdü ve babamı tahtından indirdi. Müteakiben ortaya çıkan İttihat ve Terakki fırkası iktidarı, Bo mıştı. Bu geçitlerde Alman topları İngiltere ile Rusya'yı birbirinden ayırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun Viyana bozgunundan itibaren, Avusturya ile Rusya'nın müşterek siyasetleri, ancak Tuna'nın şimalinde uygulanabilmiştir. Tuna'nın cenubunda ise birbirleriyle daima çatıştıkları görülmüştür. Rusya'nın 93'teki kazançlarını, Berlin Kongresinde Osmanlılara iade ettiren Avusturya'nın muhalefeti ve Rus'ların Balkanlardan geçen ric'at hatlarının, Avusturya tarafından tehdit edilmesi keyfiyettir.

Balkanların serhadı Tuna nehri, Osmanlı kaleleri terk edildikten sonra Rusya ile Avusturya beynindeki bu dâimî Balkan ihtilâfı ile de müdafaa ediliyordu. Babama rağmen, Almanya'nın ve dolayısıyla Avusturya'nın kat'i bir şekilde iltizam edilmesi, önce Balkan Harbini, daha sonra Büyük Harbi teşvik etmiştir, İttihat ve Terakki fırkasının Almanya'ya kayıtsız şartsız bağlılığı, Rusya'yı İngiltere ile birlikte aleyhimize çevirmiştir. Bu, Osmanlı İmparatorluğunu da nihayetlendiren en mühim bir sebep olmuştur.

İmparatorluk câmiası içinde, Hristiyan ve Müslüman olmak üzere iki esas dine mensup çok sayıda etnik grupların asırlarca beraber ve dostça yaşadıkları bir hakikattir. Fakat Avrupa'daki milliyetçilik cereyanları Osmanlı topraklarına sirayet ettiği vakit, istiklâl iddiasında bulunan bütün azınlıkları, Osmanlı idaresi mümkün olduğu kadar idare ve telif çalışmıştır. Fakat onların, bidayetden itibaren, saygı gösterilen millî an'ane ve duygularını ortadan kaldırmamaya, bilâkis saygı gösterilmeye ehemmiyet verilmiştir, 93 felâketi ve onu takip eden iç sarsıntılar sırasında, mahallî istiklâl hareketleri, onları Rusya ve İngiltere'nin, yahut Almanya'nın (Avusturya) bir vilâyeti haline getirmek için, şiddetle bastırılmıştır. Ancak, müstakil bir devlet hâlinde devam edebilecek olgunluğu kan dökerek ispat edebilen ve istiklâl imtihanlarını bu şekilde vermeye muvaffak olanların, İmparatorluktan ifrazları yapılmıştır.

Harpler ve işgaller ile ileri geri dalgalanan uzun bir tarih devresi, eski Osmanlı toprakları üzerinden gelip geçmiştir. Osmanlı birliğinden istiklâllerini kazanarak ayrılan eski Osmanlılar, Müslim, Gayr-i Müslim, Osmanlıların can düşmanı olan ve onu donanmaları ile orduları ile yıkan büyük müstevliilerin esaretine geçici olarak girmişlerdir. Bu eski parçalar muhtelif isimde ve şekildeki millî devletler kurma hareketleriyle aynı

kuvvetli komşulara karşı birbirlerini kurtarmaya ve korumaya dâimî gayret sarfetmişlerdir ve etmektedirler.

Babamın devrinde ortaya çıkan silahlı siyasî istiklâl komitecileri, İmparatorluktan ayrılan parçalara benlik, şahsiyet ve millî şuur kazandırmıştır. II. Cihan Harbinden sonra uygulanan “*İngiliz Commomwealth*” siyaseti, belki dünyada ilk olarak babam tarafından Osmanlı idaresinde muvaffakiyetle tatbik edilebilmiştir. Böylece babam, yalnız Türk unsurlarının değil, diğer unsurların da bir câmianın müşterek menfaatleri çerçevesi içinde, siyasî bir rûşte ulaşmalarını, belki çok kanlı tedbirler ile temine çalışmıştır. Babam, kendi devrinde değil, ülkesinin istikbâline hizmet etmeyi göze alabilmiş bir hükümdar olmuştur.

Diyebilirim ki, babam, İmparatorluğun inkirazını durduramamış, fakat hiç olmazsa dümenini sahile kırmış ve bir kumsala oturtmaya muvaffak olmuştur. Enkazından da bilâhere semereli bir şekilde faydalanılması mümkün olmuştur, İmparatorluk, daha fena bir idare ile, denizin açıklarında da batırılıp izi bulunamıyacak şekilde, sulara gömülüp gidebilirdi.

İttihat ve Terakki partisi üzerinde bir defa daha durmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü babamı, saltanatı devresinde en ziyâde, bu siyasî teşkilât meşgûl etmiştir. Partinin ilk çekirdeği, selâhiyetli kaynaklara göre, 1890 yılında bir gizli cemiyet hâlinde kurulmuştur.

Şarkî Rumeli vilâyetinin, Bulgaristan Prenslığı ile birleşmesi ve Boğazlara çok yakın bir mesafede bir Rus vilâyetinin meydana gelmesiyle hâsıl olan, endişenin aksülâmeli çok büyük olmuştur. Bu yeni müstakil Bulgaristan, Balkanlar'da mevcut Osmanlı topraklarının İstanbul ile irtibatını tehdit ediyor, Garbî Rumeli'nin Türk halkını acı bir yalnızlık duygusu içinde bırakıyordu. Balkanlar'daki Türk halkının bir İslâv çemberi ile anavatandan tecrit ve tefrik edilip Rus esareti altına girmeleri korkusu, bedbin halk ve ordu mensuplarını büyük bir sadakat ve feragatla İttihat ve Terakki teşkilâtı içinde topladı. Cemiyetin merkezi Selanik, hedefi Bulgaristan'dan beklenen Rus tehlikesi oldu.

İttihat ve Terakki, Türk'lerin İslâv tehlikesine karşı teşkilâtlandığı gibi, aynı zamanda, Bulgaristan'ı ve Tuna cenubuna Rusların sarkmasını tehdit ettiği cihetle de Avusturya'nın dolayısıyla Almanya'nın Balkan siyasetine mühim faydalar temin ediyordu. İttihat ve Terakki'nin gizli çalıştığı sıralarda Avusturya ve Almanya'dan mühim yardımlar görmüş olmasına muhakkak nazarıyla bakılabilir. Nitekim İttihat ve Terakki, Avusturya ve Almanya tarafından Bulgaristan'a ve Rus'lara o kadar kat'i bir şekilde tevcih edilmiş idi ki, Bosna-Hersek'in işgali için hırsından feslerini yemekten başka hiçbir

aksülâmel gösteremedi ^[3], bilâkis gerek Rusya'ya ve gerekse Bab-ı Âliye karşı bu işgalin bir paravanası olarak hareket etti.

Babam, Hıristiyan anasının İmparatorluktan ayrılıp, muhtar idareler ve ayrı hükümetler hâlinde yaşamasını intaç eden hâdiselerin, önüne geçilmez akışını istemiye istemiye kabul etmişti. Buna karşı Müslüman ahalinin, Osmanlı câmiası içinde hâkim bir vaziyete gelmelerini istemiştir.

İttihat ve Terakki, hem pâyitahtta ve hem de yabancı merkezlerde tesis ettikleri şubelerle, düvel-i muazzamanın himayesine de mazhar olmuştu. Fakat cemiyet, daha ziyâde, o devrin Berlin, Moskova ve İstanbul münasebetleri içinde ehemmiyetli bir mevki ihraz etmişti. Osmanlı İmparatorluğunda Türk ve İslâ verilen bu komitenin etrafında birleşmesi hem babamın, hem de Alman Kayser'in tasvibini görmesi, Almanlar ile aramızda, içinden çıkılmaz bir kör düğüm meydana getirmiş olması dikkate şâyan bir hakikattir.

Önce babam, Pantürkizm'in gelişmesi için, bu cemiyetin faaliyetlerini kanallandırmış, himaye etmiş, kendi aleyhindeki faaliyetlerini dahi teskin ve yatıştırma yolu ile bertaraf etmeye uğraşmıştır. Cemiyeti daima yaşatmaya çalışmıştır. Günün birinde, “*hasta adam*” üzerinde menfaat sahibi olan Rusya ve İngiltere'nin muhtemel öldürücü darbelerine karşı İmparatorluğa bu cemiyetin faydalı olacağı ümidini - onun vahin yanlışlıklarına rağmen beslemiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun sahası, üç yarımada üzerine müesses bulunuyordu: Balkan, Anadolu, Arabistan yarım adaları. Rusya-Boğazlar hedef olmak üzere-Anadolu ve Balkanlar'da faaliyet gösteriyordu, İngiltere ise, Süveyş hedef olmak üzere Arabistan'da hâkimiyet tesisine çalışıyordu. Rusya, nüfuz siyaseti için Slav ve Ermeni unsurları, İngiltere ise, Arap unsurlarını ele geçirmek ve bunları padişahın idaresine karşı muhalefete ve bölgelerinde müstakil, fakat kendilerine tâbi bir hükümet kurmaya teşvik ediyorlardı. Bu “*içerden parçalanma*”ya karşı mukavemet için, babam, halîfesi bulunduğu üç müslümanın etnik unsurunu Türk, Kürt, Arap tab'asının esas hâkim grupları hâline getirmeye ehemmiyet vermiştir.

Saray tarafından milliyetçe davranışlara teşvik edilen Türk Etnik Grubu Balkanlar'da İslâv ekalliyetlerin, Kürt Etnik Grubu Anadolu'da vilâyat-ı sitte'de Ermeni ekalliyetlerin, Arap Etnik Grubu da, çöl sahasında doğrudan doğruya İngiltere'nin karşısına çıkarılmıştı. Meselâ Makedonya'da kurulan İttihat ve Terakki Komitesi Türklerin, Hamidiye taburları Kürtlerin, Arâbî Paşa hareketi Arab'ların, milliyetçilik gayeleri etrafından mücadele için teşkilâtlanmalarıydı. Bu üç Müslüman etnik gruba, üç ayrı yarımada

³ Bu fes yemek esprisi, tanıdığım bir diplomatın Osmanlıların, Avusturya'dan gelen fesleri boykot ederek giymemeleri hâdisesini ifade eden sözüdür.

üzerinde, gayr-ı Müslim grupların, düveli aliyetlerini durdurmaya çalışmıştı.^[4]

Üç yarımadanın kapıları ayrı ayrı idi. Balkanların kapısı Tuna idi, Anadolu'nunki Kafkasya, Arabistan'ınki ise Nil idi. Islâvlar Tuna'da, Ermeniler Kafkasya'da (Şarkî Anadolu), İngilizler Nil'de devletin giriş kapılarını açık tutmaya çalışıyorlardı.

Rusya ile İngiltere'nin Tuna, Kafkas ve Nil kapılarına yaptıkları tazyiklere, babam Türk, Kürd ve Arab milliyetçileriyle şiddetle karşı koyarken, Kayser Wilhelm II. de kendini halifenin dostu ilân ederek babamın müdafaa silahlarını teşkil eden Müslüman etnik grupları eline geçirmekte kolaylık görmüştür. Bunlardan İttihat ve Terakki'yi maalesef babamın elinden almaya ve İmparatorluk yıkılınca kadar da bu İttihat ve Terakki vasıtasıyla da bütün Osmanlı İmparatorluğunu, “Drang Nach Os ya muvaffak olmuştur.

İtalyanların da Balkanlar'daki nüfuz sahası Arnavutluk ve Yunanistan idi.

Babam, Osmanlı tahtına, mutlak bir hükümdar olarak çıkmıştı. Fakat meşrutî bir idare tesis edeceğine dair de taahhüdü vardı. Mutlakiyet şekline göre, devletin idaresi ve korunmasına ait mes'uliyet babamın omuzlarında olacaktı. Meşrutiyet şekline göre ise, bu mes'uliyet millet mümessilleri ile paylaşılacaktı.

Babam, hükümdarlık selâhiyetlerinin bir kısmını devretmiş olsa bile, dış tehlikelerin ve tecavüzlerin karşısında imparatorluğu koruma ve dış tehlikeleri bertaraf için her türlü tedbirleri alma mes'uliyetini, meşrutî idarede dahi elinde tutması lazımdı, bunun devredilmemesi icap ediyordu. Devletin teessüs ve inkişafında esas teşkil eden bu gelenek kanununu, babamın şahsen ihlâl etmesi imkânsızdı.

93 Harbi mukaddimesini teşkil eden Rus tazyikinin işlediği ve Gayr-i Müslim anasırın da buna müvazî olarak istiklâl hareketlerini isyânlarla kuvveden fiile çıkarmaya savaştıkları bir sırada, devlet idaresinin bütün dizginlerini elinde toplaması, bu an'anevî hükümdarlık mes'uliyetinin icabı idi. Harp tehlikesi atlatıldıktan sonra, meşrutî rejimin teessüsüne gidilmesi iktiza ederdi. Fakat bu tehlikenin tam ortasında, Osmanlı devletinin hususiyetleri mülâhaza edilmeksizin kaleme alınmış bir “*Constitution*”un emri vâki şeklinde ilânına, sadrâzamı tarafından mecbur edilmesi, sakınılmak istenen harbin içinde devleti atmıştır. Rus orduları bu yüzden İstanbul'un kapılarına dayanmıştır. Babam, meşrutiyeti ilga etmemekle beraber, Kanun-ı Esâsiyi tatbikten sarfınazar etmesi, ilk yapılan yanlışlığın sebep olduğu felâketleri, yine mutlakiyet usulü ile tamire mecbur kalmasından ileri gelmiştir.

⁴ Babamın Yıldız Sarayındaki muhafız kıt'aları, ayrı millî üniformalar giyen Arnavut, Türk ve Arab taburlarından mürekkepti.

1908 yılı 22 Temmuz'unda babam, Makedonya'dan İttihat ve Terakki komitesinin yaptığı mühlik tehditler ile meşrutiyet idaresinin tekrar ilânına cebredildi. Bu yeni meşrutiyet, otuz yıllık gayretler ile telâfi edilen 93 Harbi kayıplarını yeniden geri getirdi. Bulgaristan'ın istiklâli, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Girit'in Yunanistan'a ilhakının istenmesi ve olgunlaştırılması ve en nihayet babamın hal'ini müteakiben daha da vahim vukuatın hudusuna bir mukaddime teşkil etti.

Netice şudur: Meşrutiyet idarelerini mevsimsiz ilâna babamın mecbur bırakılması, bu yüzden hâdis olan kayıpları telâfi için, onu otuz üç yıl mutlakiyetle hükümet etmesi talihsizliğine sevketmiştir. Babam, İmparatorluğun en hayatî hudutu olan Tuna'yı, ancak bu otuz üç yıllık otoriter idaresi ile siyaseten kontrolünde tutabilmiştir. Yalnız Almanya'nın (Avusturya) silahlarıyla Bosna-Hersek kesiminde Berlin Kongresinden beri açık bulundurduğu Tuna gediğini kapayamamıştır. Gerek birinci, gerekse ikinci meşrutiyet, bu Tuna duvarını en tehlikeli şekilde her defasında yıkmıştır.

SONUÇ OLARAK...

Osmanlı devletinin yazılı olmayan bir esas kanunu vardı. Hükümdarın devleti korumak için, miras yolu ile devraldığı bir mes'uliyeti vardı. Bu mes'uliyetin meşrutî bir idare ile halkın mümessillerine devri, yahut onlarla tesirli bir şekilde paylaşılması yine babama ait bir işti. Zaman ve şekli onun tarafından seçilmeliydi.

Osmanlı devletinin tehdit eden tehlikeleri önlemek için siyasetin silahtan daha müessir olduğunu babam, siyasî tarihimize en büyük bir ders olarak bırakmıştır.

Meşrutî idare ile hükümlanlık selâhiyetlerini devredeceği bir halk grubunun, Türk milliyetçiliğinin, siyaseten olgunlaşmasını sabırla beklemiştir.

İmparatorluktan ifraz olunan Müslim ve Gayr-i Müslim unsurların İngiltere, Rusya ve Almanya'nın pençesine düşüp yok olmamaları için, bir siyasî şuur ve şahsiyeti iktisab etmelerine kadar, onları türlü imtihanlar vermeye mecbur etmiştir. İmtihanı kazananları azad etmiştir. Böylece, hükümdara tâbi bir Osmanlı rejimi yerini, Orta Doğu ve Balkanlar'da bölgeye bağlı, birbiriyle görünmeyen kültür ve menfaat bağlarıyla sıkı sıkıya merbut, hükümlanlığı milletleri tarafından temsil edilen bir müstakil Orta Doğu ve Balkan devletleri ailesi bırakmıştır.

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ÇOCUKLARI

“Ben, babamı, hiçbir zaman padişah olduğu için sevmedim. Hayatımın baharında, kalbimin bütün mevcudiyeti ile ve derin bir aşkla babamı sevdim. O sevgidir ki, işte bana bunları yazmak hissini veriyor.”

Şadiye Osmanoğlu

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e, İmparatorluğun en çalkantılı yıllarında tahtta bir padişah; II.Abdülhamid... İftiralar, yalanlar ve bir padişahı tahttan indiren olaylar... Ardından başlayan acı, gözyaşı ve hasretle dolu sürgün yılları... Osmanlı'nın tarihine babası Abdülhamid'in yanında bizzat tanıklık eden, merak edilen yılları ve padişahı anılarına taşıyan bir sultanın; Şadiye Sultanin hatıratından...